

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI

ÇAY TARIMINDA KADIN EMEĞİ: HOPA ÖRNEĞİ

ASLIHAN YILMAZ UZUN

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi NİHAN CİĞERCİ ULUKAN

YÜKSEK LİSANS

ORDU 2019

ÖĞRENCİ BEYAN METNİ

Yüksek Lisans Yeterlik tezi olarak savunduğum “Çay Tarımında Kadın Emeği: Hopa Örneği” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmadan yazdığımı ve yararlandığım kaynakların “Kaynakça” bölümünde gösterilenlerden farklı olmadığını, belirtilen kaynaklara atıf yapılarak yararlandığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

28/06/2019

Aslıhan YILMAZ UZUN

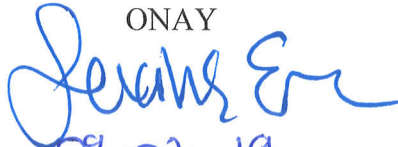
16530500003

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Aslıhan YILMAZ UZUN'un hazırladığı "Çay Tarımında Kadın Emeği: Hopa Örneği" başlıklı tez 28/06/2019 tarihinde aşağıda imzaları olan jüri tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Adı-Soyadı	Üniversite	İmza
Başkan	: Dr. Öğr. Üyesi Nihan ÇİĞERCİ ULUKAN	Ordu Üniversitesi	
Jüri Üyeleri	: Dr. Öğr. Üyesi Umut ULUKAN	Ordu Üniversitesi	
	Dr. Öğr. Üyesi Demet ÖZMEN YILMAZ	Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi	

ONAY

09/07/2019

Dr. Öğr. Üyesi Seçkin EVCİM

Enstitü Müdürü V.

TEŞEKKÜR

Öğrencisi olmaktan onur duyduğum, bilgi ve deneyimini her zaman benimle paylaşan, her konuda desteğini hissettiren, çalışma süreci boyunca motivasyonumu en üst düzeyde tutan saygıdeğer danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Nihan Ciğerci Ulukan'a en samimi duygularıyla teşekkür ederim. Lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca bilgi ve yönlendirmeleriyle hayatıma dokunan çok değerli bölüm hocalarıma teşekkür ederim. Çalışmamın konusunu oluşturan çay üreticisi, emekçi kadınlara en yoğun dönemlerinde sabırla görüşmelere katıldıkları için şükranlarımı sunarım. Alan araştırması sürecinde bilgilerini benimle paylaşmaktan çekinmeyen Sezin Altunkaya'ya, çalışmalarına katkılarından dolayı Ali Orakçı'ya ve sevgili dostum Seçil Şubaşı'na ayrıca teşekkür ederim.

Son olarak tüm eğitim sürecim boyunca maddi manevi destekleriyle her daim yanımda olan değerli aileme, tez çalışmamın yarısında hayatıma dâhil olan ve aylar süren bu meşakkatli sürecin her aşamasında bana eşlik eden eşim Onur Uzun'a teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

ÇAY TARIMINDA KADIN EMEĞİ: HOPA ÖRNEĞİ

Aslıhan YILMAZ UZUN

Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Nihan CİĞERCİ ULUKAN

Haziran 2019

Tarımda yoğun olarak kadın emeği kullanılmakla birlikte genellikle görünmezdir ve karşılıksız olarak değerlendirilir. Tarım sektöründe kadın emeğini görünmeyen ve karşılıksız olarak tanımlayan en iyi kavram “ücretsiz aile işçiliği”dir. Ücretsiz aile işçiliğinde ev işi tarla işi birbirine karışır ve tarla işi genellikle ev işinin uzantısı olarak görülür. Türkiye’de de olduğu gibi ücretsiz aile işçiliği yoğun olarak kadınlar tarafından gerçekleştirilir. Diğer yandan Türkiye’de tarımda kadın emeğine yönelik akademik ilgi azdır ve bu alanda yanıtlanması gereken pek çok soru vardır.

Bu araştırmada, Hopa ilçe merkezinde çay tarımında çalışan ücretsiz aile işçisi kadınların sosyal ve ekonomik yapılarının incelenmesi ve sorunlarının ortaya koyulması amaçlanmıştır.

Araştırmada, birincil veri olarak çay tarımında “ücretsiz aile işçisi” yani kendi toprağında çalışan kadınlarla yarı yapılandırılmış soru formu çerçevesinde görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Alan araştırmasından elde edilen veriler ışığında, Hopa’da çay üretiminde yer alan kadın profili tespit edilmiş ve bu kadınların, tarımda yaptıkları işlerin içeriği, boyutları ve ağırlığı ortaya konulmuştur. Kadınların, tarımsal üretimin yanı sıra hane içerisinde aldıkları sorumluluklar veriler ile görünür kılınmıştır. Kadınların, ekonomik ve toplumsal konumuna dair verileri incelendiğinde hem kapitalizm hem de patriarka tarafından iki defa sömürüldüğü görülmüştür. Araştırma sonucunda, elde edilen verilere göre kadınlar tarımsal üretim ve hane içerisinde, artı değer yaratmakta ancak karşılığında herhangi bir ücret almamakta ve gereken değeri görmemektedir. Bu çalışma ile kırsalda, kadının tarımda güvencesiz ve eşitsiz emeğinin görünmezliğinin görünür kılınması amaçlanmıştır.

Kadının, tarımda görünmeyen emeğini görünür kılmanın; kadın hakları mücadelesinde kamusal önlemler almak ve politikalar üretmek adına, önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarımda kadın emeği, patriarka, çay tarımı, tarımsal dönüşüm, ücretsiz aile işçiliği

ABSTRACT

WOMAN LABOUR IN TEA HARVESTING: THE CASE OF HOPA

Ashhan YILMAZ UZUN

Ordu University, Institute Of Social Sciences

Department Of Labour Economics And Industrial Relations, Master Thesis

Supervisor: Asst. Prof. Nihan Ciğerci Ulukan

June 2019

Although woman labor is used intensively in agriculture, it is generally invisible and evaluated as unrequited. The best concept that defines women's labor as invisible and unrequited in the agricultural sector is "the unpaid family labour". In unpaid family labour, domestic work is confused with agricultural labour, and agricultural labour is often thought of as an extension of domesticwork. Unpaid family labour is usually done by women in Turkey. On the other hand, academic interest for women's labor in agriculture is low in Turkey and there are many questions must be answered with this issue.

In this study, it is aimed to research the social and economic structures of women that work as unpaid family labour in tea cultivation in Hopa's county town and reveal their problems.

As the primary data in the research, interviews were practiced as part of semi-structured question form with women working in own land as "unpaid family worker" in tea cultivation. In the consideration of the data acquired from the fieldwork, the woman profile take part in tea production was determined in Hopa and the content, dimensions, and weight of these women's work in agriculture were revealed. Agricultural production, as well as the responsibilities women take in the house are made visible by data. When the data about women's economic and social status is analyzed, they have been observed that by both capitalism and patriarchy were exploited twice. As a result of the research, according to the obtained data, women create surplus value in agricultural production and house, but in exchange, they do not take any charge and they do not see the required value. With this study, it is aimed to make the visible of invisibility of unsecured and unequal labour of women in the countryside.

To make women's invisible labor visible in agriculture; it is thought to be important for take public precautions and develop policies in the struggle for women's right.

Key Words: *Women's labor in agriculture, patriarchy, tea cultivation, agricultural transformation, the unpaid family labour*

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	İ
ÖZET.....	İİ
ABSTRACT.....	İİİ
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR VE SİMGELER.....	vii
TABLolar	Vİİİ
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
1. KAPİTALİZM, PATRİARKA VE KADIN EMEĞİ	3
1.1 Kapitalizm, Patriarka ve Kadın Emeğine Kavramsal Bakış	3
1.2 Üretim ve Yeniden Üretimde Kadın Emeği.....	6
1.2.1 Geçimlik Üretim.....	8
1.2.2 Ev İçi Üretim, Bağlantılı İşler ve Görünmez Emek	9
1.2.3 Ücretli Çalışma.....	11
1.3 Patriarka ve Kadına Teorik Bakış: Feminist Teoriler	13
İKİNCİ BÖLÜM.....	22
2. TARIMDA KADIN EMEĞİ VE TÜRKİYE.....	22
2.1. Tarımsal Üretim ve Kadın.....	22
2.1.2. Patriarkal Yapı İçerisinde Tarımsal İlişkiler	23
2.1.3. Kırsalda Kadının Mülksüzlüğü	26
2.1.4. Kırsalda Kadının Aile İçerisindeki Yeri.....	27
2.2. Türkiye’ de 1980 Sonrası Tarımsal Dönüşüm	28
2.3. Türkiye’de Tarımda Kadın Emeği.	35
2.3.1. Türkiye’de Tarımda Kadın Emeğine İlişkin Niceliksel Veriler.....	38
2.3.2. Türkiye’de Kırsalda Kadının Aile İçerisindeki Yeri.....	45
2.4. Tarımda Kadınların Çalışma Koşulları ve Sorunları	48
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	53
3. HOPA’DA ÇAY TARIMINDA BİR ALAN ARAŞTIRMASI	53
3.1. Doğu Karadeniz’de Çay Tarımına İlişkin Genel Bilgiler	53
3.1.1. Araştırma Bölgesine İlişkin Genel Bilgiler	55

3.1.2. Hopa’da Çay Üretimine İlişkin Genel Bilgiler.....	56
3.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	59
3.2.1. Araştırmanın Yöntemi ve Kapsamı	59
3.3. Araştırman Bulguları.....	60
3.3.1. Temel Demografik Özellikler	60
3.3.2. Hane Halkı Verileri	62
3.3.2.1. Hanede Yaşayan Kişi Sayısı.....	62
3.3.2.2. Hanede Çay Toplama Faaliyetine Katılanlar	64
3.3.2.3. Kadınların Hane Borcu Durumu	65
3.3.2.4. Hanenin Birikim Durumu.....	67
3.3.3. Çay Tarımında Ücretsiz Aile İşçiliği ve Çalışma Koşulları.....	68
3.3.3.1. Kadınların Çay Tarlasına Olan Mesafeleri ve Tarlaya Ulaşım	68
3.3.3.2. Kadınların Çay Tarımda Çalışma Süresi.....	70
3.3.3.3. Kadınların Tarımsal Üretimde İşçi Kullanma Durumu.....	71
3.3.3.4. Kadınların Tarımsal Alanda Geçirdikleri İş Kazaları ve Sağlık Sorunları	72
3.3.4. Tarımsal Üretim ve Hane Ekonomisine Ait Veriler	73
3.3.4.1 Hane Gelirinin Kullanım Alanı	73
3.3.4.2 Kadınların Yarıcılık veya Ortakçılık Faaliyetine Katılma Durumu	74
3.3.4.3. Kadınların Çay Tarımı Dışında Gerçekleştirdikleri Tarımsal Faaliyetler	74
3.3.5. Toplumsal Cinsiyet Verileri	76
3.3.5.1. Kadınların Tarımsal Üretim ve Gelir Durumu	76
3.3.5.2. Kadınların Toprak Mülkiyet Durumu	77
3.3.5.3. Kadınların Tarımsal Üretim Dışında Ücret Karşılığı Çalışma Hakkındaki Düşünceleri	78
3.3.5.4. Çay Üretimi Sırasında Erkeklerin Bulunduğu Faaliyetler	80
3.3.5.5. Kadınların Tarımsal Üretiminde Bulunmalarının Hane Kararlarına Etkisi.....	80
3.3.5.6. Kadınların Çocuk Sahibi Olmasının Tarımsal Üretim Etkisi	81
3.3.5.7. Kadınların Hane İçi Sorumlulukları	82
3.3.5.8. Kadınların Çay Hasat Döneminde Günlük Yaşam Seyri	83
3.3.5.9. Kadınların Geleceğe Dair Beklentileri	83
SONUÇ	86

EKLER.....	89
EK1 Anket Formu.....	89
KAYNAKÇA.....	91
ÖZGEÇMİŞ.....	101

KISALTMALAR VE SİMGELER

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ÇAYKUR	: Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü
DB	: Dünya Bankası
IMF	: Uluslararası Para Fonu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

TABLO DİZİNİ

Tablo 1. Ekilen Arazi ve Kullanılan Traktör Sayısındaki Değişim (1945-1962).	30
Tablo 2. İstihdam Edilenlerin Yıllar Ve Cinsiyete Göre İktisadi Faaliyet Kolları (Bin Kişi).....	40
Tablo 3. Tarımda İstihdam Edilenlerin Yıllar ve Cinsiyete Göre İşteki Durumu (Bin Kişi).....	42
Tablo 4. Herhangi Bir Sosyal Güvenlik Kuruluşuna Kayıtlı Olmayanların Yıllar ve Cinsiyete Göre İşgücü Durumu (2000-2018).....	43
Tablo 5. Zamanın hane halkı ve aile bakım faaliyetlerinde cinsiyete ve çalışma durumuna göre dağılımı, (2014-2015).....	44
Tablo 6. İlçelere Göre Artvin Nüfusu.....	55
Tablo 7. Hopa'nın Yıllara Göre Nüfusu	56
Tablo 8. Görüşme Yapılan Kadınların Demografik Özellikleri.....	61
Tablo 9. Hanede İkamet Edenlerin Sayısı	63
Tablo 10. Hanede Çay Toplayanlar.....	64
Tablo 11. Hanenin Borç Durumu	65
Tablo 12. Borç Alınan Yer	66
Tablo 13. Borç Ödeme Şekli	66
Tablo 14. Hanenin Birikim Yapma Durumu	67
Tablo 15. Tarımsal Alana Süre Cinsinden Uzaklık.....	69
Tablo 16. Tarımsal Alana Ulaşım Şekli	69
Tablo 17. Tarımda Günlük Çalışma Süresi	70
Tablo 18. Hanenin Tarımda İşçi Çalıştırma Durumu.....	71
Tablo 19. İşçi İhtiyaçlarını Karşılama Durumu.....	72
Tablo 20. Katılımcıların Sağlık Sorunları	73
Tablo 21. Katılımcıların Yarıcılık veya Ortakçılık Yapma Durumu	74
Tablo 22. Kadınların Farklı Tarımsal Faaliyette Bulunma Durumları.....	75
Tablo 23. Farklı Tarımsal Ürün Üretme Nedeni	75
Tablo 24. Tarımsal Üretim Nedeniyle Katılımcıların Eline Para Geçme Durumu	76
Tablo 25. Hanenin Katılımcıların Geleceği İçin Birikim Yapma Durumu.....	76
Tablo 26. Katılımcıların Toprağa Sahip Olma Durumu.....	77
Tablo 27. Katılımcıların Tarımsal Üretim Nedeniyle Hane Kararlarındaki Önem Durumu	81

GİRİŞ

Yerleşik hayata geçilen dönemden günümüze kadar uzanan süreçte tarımsal faaliyetler, insanların yaşamlarının devamını sağlayabilmek için önemli bir yere sahip olmuştur. Tarımsal üretim faaliyetleri hem üretim hem tüketim şekillerinde içinde bulunulan coğrafya, ürün çeşidi, toprak farklılıkları gibi nedenlerle değişkenlik göstermektedir. Bununla birlikte kırsalda tohumun saklanması, ekilmesi, hasadı; tarımsal üretimde, her coğrafyada ve her dönemde kadın tarafından gerçekleştirilmektedir. Günümüzde Türkiye’de de tarım sektöründe yoğun olarak kadın emeği kullanılmakta ve bu durum işgücü istatistiklerine yansımaktadır. Türkiye’de tarımsal üretimin daha çok küçük meta üretimi ve geçimlik üretim olarak adlandırılan aile içi üretimle gerçekleşmesi patriarkal ilişkilerin egemen olmasına neden olmaktadır. Aile içi üretim, kadının ücretli ve ücretsiz emeğini patriarkal ilişkiler içinde değersiz kılmakta; kadın, tarımsal üretimin tüm yükünü almasına rağmen görünmez hale gelmektedir.

Çalışmanın amacı; kırsal alanda kadın emeğinin nasıl konumlandırıldığını ilgili yazına atıfla irdelenerek yapılan diğer kadın emeği çalışmalarında öne sürüldüğü gibi emeğin konumlandırılışına etki eden temel belirleyicilerin patriarkal yapı ve kapitalist düzeni Hopa örneğinde göstermektir. Konusu “tarımda kadın emeği” olan çalışmada, öncelikli olarak genel kavramsal çerçeve çizilmeye ve kadın emeğine etki eden başlıca kavramlar olan patriarka ve kapitalizm ile bağlantılı olarak ele alınmaya çalışılmıştır.

Literatürde kadın emeğine dair çalışmalar var olmasına rağmen Türkiye gibi tarımda kadın emeği kullanımının yoğun olduğu bir ülkede, kırsal alanda kadın emeğini inceleyen, özellikle kırsalda ücretsiz aile işçisi kadın emeğine dair araştırmalar görece azdır. Söz konusu ihtiyaçtan hareketle bu çalışmada, kırsalda kadının ücretsiz aile işçisi olarak bulunduğu konumu, elde edilen alan araştırması verileriyle desteklenerek irdelenmeye çalışılacaktır.

Araştırmada Hopa ilçesinin tercih edilmesinin nedeni, çay üretiminin bu yörede yoğun yapıyor olması ve tarımsal üretimin büyük ölçüde ücretsiz kadın emeğine dayanıyor olmasıdır. Tüm bu unsurlar bir arada değerlendirildiğinde Hopa ilçesinde yapılacak bir araştırma ile ücretsiz aile işçisi kadın emeğinin nasıl

konumlandırıldığına dair arka planın daha iyi ortaya konulabileceği düşünülmektedir.

Araştırma verilerinin toplanmasında yarı yapılandırılmış soru formu çerçevesinde derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen verilerin analizi ve yorumlanmasında nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çay üretimindeki kadının konumunu, emek süreçlerini, toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki yerini anlamak ve analiz edebilmek için 30 ücretsiz aile işçisi kadınla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler 2018-2019 çay üretim dönemi olan mayıs-temmuz aylarında tamamlanmıştır.

Çalışmanın yukarıda belirtilen amaç ve kapsamından yola çıkılarak birinci bölümde tarımda kadın emeğine etki eden kapitalizm ve patriarkanın, tarımda kadın emeği ile ilişkileri kavramsal çerçeve çizilerek anlatılmaya çalışılacaktır. Kadın emeğinin konumunun anlamlandırılması amacıyla, kayıt dışı çalışma, ücretli çalışma, ev içi çalışma, üretim- yeniden üretim gibi kavramlara alt başlıklar şeklinde değinilmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Türkiye’de 1980 sonrası tarımsal dönüşüm ve Türkiye’de kadın emeğinin durumu ortaya koyulması amaçlanmaktadır. İlgili bölümde öncelikle Türkiye’de 1980 sonrası tarımsal dönüşümün tarıma etkisi incelenecek, sonrasında Türkiye genelinde tarımda kadın emeğinin konumu nicel veriler ile gösterilmeye çalışılacaktır.

Araştırmanın üçüncü bölümünde Hopa’da çay tarımında çalışan ücretsiz aile işçisi kadınlarla gerçekleştirilen alan araştırması bulguları paylaşılmıştır. Bu bölümde, kadının tarımsal üretimde konumlandırılışı daha önce değinildiği üzere ücretsiz hane emeği çerçevesinde ele alınmaya çalışılacaktır. Bu nedenle, kadınların ücretsiz aile işçisi olarak çay tarımındaki konumları, sosyo-ekonomik durumları, emek biçimleri aynı zamanda patriarkal ilişki ve cinsiyet temelli karşılaştıkları ayrımcılık nedenleri ve sonuçlarıyla irdelenmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAPİTALİZM, PATRİARKA ve KADIN EMEĞİ

1.1 KAPİTALİZM, PATRİARKA VE KADIN EMEĞİNE KAVRAMSAL BAKIŞ

Geçmişten günümüze, kadına ve erkeğe farklı işbölümü paylaşımı yapıldığı ve bu cinsiyetçi işbölümünün kuramsal tartışmalara neden olduğu bilinmektedir. Bu işbölümü işleyişinin temelini oluşturan patriarkal toplum düzeni ve kapitalizm, bu noktada açıklanması gereken kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşanılan toplum düzeninde, işlerin “kadın işi” ve “erkek işi” şeklinde ayrıma uğraması işbölümünde cinsiyetçiliğe yol açmıştır. Emek üzerinde cinsiyet eşitsizliğine yol açan işbölümü, patriarkanın kadın emeği üzerindeki hâkimiyetini güçlendiren bir durum olmuştur. Bu cinsiyet eşitsizliğinin yaratmış olduğu olumsuz durumla mücadele etmek ve bu durumu anlatmak, patriarkayı ve bu durumun kapitalizm ile olan bağından bahsetmeyi gerektirir.

Türkiye’de feminist literatür incelediğinde kadının eşitsiz konumunu anlamak için “ataerki” ve “patriarka” kavramlarının sıkça kullanıldığı gözlemlenmektedir. Bazı araştırmacılar (Yaman, 2013; Kandiyoti, 2011) ataerki kavramını kullanırken bazı araştırmacılar (Toksöz, 2011; Dedeoğlu, 2016) da patriarka kavramını kullanmaktadır. Literatürdeki kavramsal tartışmaları göz önüne alarak yapılan araştırmada kavramsal karmaşıklığı önlemek adına “patriarka” kavramının kullanılması tercih edilmiştir.

Kavramsal olarak patriarkaya bakacak olursak, kökeninin on yedinci yüzyıla uzanan birtakım tartışmalara kadar gittiğini söyleyebiliriz. Bu tartışmalar, siyaset bilimi alanında Thomas Hobbes, Sir Robert Filmer ve John Locke tartışmalarına kadar uzanır (Yaman, 2013: 20). Daha sonraki dönemlerde bilim insanlarının çeşitli alanlarda bu kavramı kullanarak açıklamalar yaptığı görülmektedir.

Patriarkanın, “babanın egemenliği” gibi orijinal bir anlamı vardır. İki kelimenin birleşiminden oluşan patriarchy, pater yani baba ve archie (yönetim) anlamındaki kelimelerle ortaya çıkmıştır. İngilizcede patriarchy kelimesi üç farklı anlama gelmektedir. Bunlar Ortodoks geleneğe dayanan Hristiyan liderlerde gördüğümüz gücü anlatır. İkincisi, ailenin erkek bireyinin; ailenin diğer bireyleri

üzerindeki yasal gücünü gösterir. Bunun dayandığı nokta Roma Hukuku'dur. Üçüncü anlamı ise erk sistemin feminist eleştirisini anlatır (Bennet'den Akt., Yaman, 2013: 25).

Patriarka kavramının, toplumsal yapı üzerindeki etkisinin fark edilip tartışılmaya başlanmasına incelendiğinde bu kavramın, tarihi ve bağlamı olan bir kavram olduğunu görürüz. Patriarka kavramının genelde kapitalizm öncesine dayandığı ve bu dönemi çağrıştırdığı düşünülmektedir. Kapitalizm öncesi feodal toplumlarda babalar, yani evin erkek ve büyük bireyi aile bireylerini maddi ve manevi çıkarları için kullanabilmekteydi ve çocuklarının, eşinin yapacaklarına, işbölümüne ve bütün diğer kararları alabilen bir otoriteye sahipti. Bu dönemde erkek, mutlak monarşiyle benzer bir konumdaydı. Hartmann; patriarkayı maddi bir temele dayanan erkek bireylerin kadın bireyler üzerinde egemen bir rol almalarını sağlayan, erkekler arasında hiyerarşik ve dayanışmayla oluşturulmuş bir yapı olarak tanımlamıştır. Erkekler; kadınlar üzerindeki denetimlerini kadınlar tarafından kişisel hizmet görerek, kadınların yapmak zorunda olarak görüldüğü ev işlerini yapmayarak, çocuk yetiştirmek zorunda kalmayarak, cinsel isteklerini kadınların bedenlerini kullanarak ve bütün bunlar sayesinde kendilerini güçlü görüp bu gücü hissederek uygularlar (Hartmann, 2006).

Ailenin reisi olan “baba” ile toplumun efendisi arasındaki benzerlik dikkat çekicidir (Yaman, 2013, s.26). Bu durumda kapitalist sistemin patriarkadan bağımsız olmadığını, aralarında bir bağ olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kapitalizm ve patriarkanın, kadın emeği üzerindeki olumsuz yansımaları bu konuda birçok araştırmaya ve tartışmalara neden olmuştur.

Kadın emeğinin kapitalist ve patriarkal sistem içerisindeki yerine bakmak ve kadın emeğini anlamak için kadın emeğinin tarihi kökenine inmek gereklidir. Ancak böylelikle kadın emeğinin süreçleri ve sistem içerisindeki işleyişi anlaşılabilir olacaktır. Kadın istihdamına yönelik çalışmalar 70’li yıllar ve sonrasında artış gösterse de kadın emeği sömürüsü ve cinsiyetçi işbölümü çok daha eskilere dayanır. Feodal toplumlarda patriarkanın yoğun baskısı altındaki kadın, gerek ev içinde gerekse ev dışında (yoğun olarak tarımda) emek sömürüsü ile karşı karşıya kalmıştır.

Kapitalist üretimde emek kavramı meta özelliği kazanmıştır. Emek, esas anlamıyla ücretli emeği anlatmaktadır. Kapitalist toplumların üzerinde yükseldiği ücretli emek kategorisi ise patriarkal ilişkileri kabullenmiş toplumlarda “erkek emeği” olarak kabul edilmektedir. Ev içerisinde ev işlerini yapan, bakım hizmetinin sağlayan ücretsiz aile emeği ise binlerce yıldır “kadın emeği” olagelmıştır¹ (Anonim, 2012).

Kapitalist toplumda üretim araçlarını elinde bulundurmeyen toplulukların temel yaşamsal fonksiyonlarını yerine getirmek için tek bir yolu vardır: Ücretli bir işte çalışmak. Bunun nedeni kapitalist toplumlarda bireylerin, ihtiyaçlarını kendilerinin üretmeyip piyasadan satın almalarıdır. Bu nedenle işçiler, ellerindeki tek meta olan emeklerini piyasada satmak zorundadırlar. Kapitalizm, tarihsel olarak ilk çıktığı zamanlardan itibaren dolaysız şekilde üretim yapan üreticilerin üretim araçlarını ortadan kaldırmış ve onları üretim araçlarından ayırmıştır. Bireylerin ayakta kalabilmelerinin tek yolu olan emeklerini piyasaya satma durumu kapitalizmi geliştirmiştir. Bu geçiş döneminde kadınların ev içerisindeki karşılıksız emeği, -erkek- işçinin yeniden üretim ihtiyaçlarının ücretsiz bir şekilde karşılanmasını sağlamıştır (Yaman Öztürk, 2010).

Metalaşmanın sağlandığı ilk alan, erkek emek gücüdür ancak sermaye, itaatkâr ve ucuz emeğe ihtiyaç hissettiğinde kadın emeğini de piyasaya çekmiştir, diğer dönemlerde ise piyasanın dışına itmiştir. Bunun yanı sıra kadın emeği, ücretli emek olarak emek piyasasının içinde yer almaktadır. Ancak kadının piyasadaki koşullarının kötü olması, işe katılımlarının sınırlı olması ve konumunun istikrarsız olması kadınları çoğu zaman yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamak için erkeklerin (babanın, kocanın, erkek çocuğun) gelirin bağımlı kılmaktadır. Bu durum, patriarkanın eşitsiz düzenini yeniden üretip güçlendirmektedir. Kadının istihdam içinde yer alması, toplumsal yeniden üretim “yükü” tarafından koşullanmaktadır (Anonim, 2012).

Bu nedenledir ki ekonomik sistemler içerisinde kadının emeğinin nasıl görünmez kılındığı, kapitalizm ve patriarka tarafından iki kez nasıl sömürüldüğü her dönem için tartışılan bir konu olagelmıştır.

¹ Bu yazı, Melda Yaman’ın Ataerkil Kapitalist Tahakküm Altında Kadın Emeği, Bedeni kitabı içerisinde Kadın Emeği Kolektifi’nin Nisan 2012’de düzenlediği Kadın Konferansı’nda sunulan “Toplumsal Yeniden Üretim Sürecinde Kadınların Ev İçi Emeği” metinden alınmıştır.

1.2 ÜRETİM VE YENİDEN ÜRETİMDE KADIN EMEĞİ

Kadınların, emeklerini piyasaya ne şekilde ve ne düzeyde sunduklarının önemli faktörlerinden biri ülkenin kalkınma düzeyinde yatmaktadır. Kadınların istihdamını ve emeklerini kullanma koşullarını; cinsiyete dayalı katmanlaşma, piyasanın kadın emeği için oluşturduğu talep gibi faktörler etkiler. Bütün bu faktörleri ise kadının içinde bulunduğu aile ilişkileri ve toplumsal konumu belirler. Çünkü aile, kadın istihdamını şekillendiren önemli bir kilit noktasıdır. Bunun nedeni hem kadının çalışmaya ilişkin kararlar almasında hem de emeğini ne şekilde olacağının belirlenmesinde ailenin oynadığı rollerdir (Dedeoğlu, 2000). Ailenin, kadın emeğinin şekillenmesinde ve üretim ilişkilerinin kurulmasında önemli bir yeri vardır çünkü aile aynı zamanda, çoğu toplumda üretimin ve yeniden üretimin yapıldığı yer olma özelliği de taşır. Üretim, türün üremesi ve sürdürülmesini sağlamak yeniden üretim kavramını ifade eder. Kadınların ezilmesini, çeşitli üretim ilişkileriyle oluşan yeniden üretim süreçlerini, çeşitli aile şekillerini açıklayabilmeyi bu yeniden üretim kavramında aramak gerekir (Savran, 2010).

Marksist kurama göre yeniden üretim, “bir üretim tarzının ve o üretim tarzına özgü toplumsal ilişki biçimlerinin varlığını sürekli kılan mekanizmaların bütününe ifade eder” (Acar Savran, 2012). Çocuğun doğurulması, temel ihtiyaçlarının karşılanarak bakılması, büyütülmesi ve bunların içinde bulunulan toplumun üretim tarzına uygun olarak yapılması; yetiştirilen emek gücünün bakımı ve işe hazır hale getirilmesi yeniden üretim kavramına yüklenen anlamlardır (Acar Savran, 2012).

Üretim ve yeniden üretimin anlamı, unsurları ve içeriği hem Marksist kuramsal çerçeveye hem de feminist kuramların bu alandaki tartışmalarına dayanmaktadır. Engels Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni kitabında şöyle yazar (Engels Akt., İmançer, 2002):

“Maddeci anlayışa göre, tarihteki egemen faktör, son tahlilde, maddi hayatın üretimi ve yeniden üretimidir. Ama bu üretim ikili bir tabiata sahiptir. Bir yandan, yaşam araçlarının, beslenmeye, giyinmeye, barınmaya yarayan şeylerle bunların gerektirdiği aletlerin üretimi; öbür yandan bizzat insanların üretimi, türün üremesi. Belli tarihsel dönem ve

belli bir ülkedeki insanların içinde yaşadıkları toplumsal kurumlar, bu iki türlü üretim tarafından, bir yandan çalışmanın, öbür yandan da ailenin erişmiş bulunduğu gelişme aşaması tarafından belirlenir.”

Paragrafta, üretim ve yeniden üretimin cinsiyetler arasında nasıl bir anlam taşıdığı ortaya koyulmuştur. Maddi hayatın üretimi, yani ihtiyaç duyulanların üretimi için şart olan aletlerin üretiminde, erkek emeğinin kullanıldığı kabul edilir. Yeniden üretimin alanı ise türün devamının sağlandığı yer yani ailedir ve burada kadını sömürsüne neden olan düzen başlar.

Tarihsel yapıya baktığımızda yeniden üretim işlevinin kadınlar tarafından üstlenildiği görülmektedir. Kapitalizm ise ücretsiz bir şekilde üstlenilen bu yeniden üretim sürecinden faydalanmaktadır. Bu durumda kadınların öncelikli görevi olarak kabul edilen ev içindeki çocuk ve yaşlı bakımı, ev temizliği, yemek yapmak gibi işlerin “kadın işi” olduğu düşüncesi ideolojik olarak egemen kılınmaktadır. Çünkü kadınlar işgücü piyasasına girdiklerinde ev içi işlerden de vaz geçmezler. Bu durum, kadınların piyasaya girmeden önceki eğitim ya da piyasada işgücü olarak bulunma süreçlerini (çalışma sürelerini) değiştirir. Kadınların esnek emeklerini ve emeklerinin değerini aşağı çeker (Erdoğan, 2008, s.16).

Kapitalist toplumsal yapılarda, toplumsal anlamda faydası tartışılmaz olan fakat üretim sürecinin kurallarına dâhil olmayan soyun devam ettirilme becerisinin; kadınların emeklerinin değerini düşürmede önemli ve belirleyici bir rol oynadığı söylenebilir. Kadınlara dayatılan kapitalist ekonomik sisteminin temel ihtiyaçlarından olan yeniden üretim alanının işlevleri, kadın emeğinin kavramsallaştırılmasında önemlidir. Yeniden üretim sürecindeki kadın emeğinin doğası ve bu sürecin erkek egemen düşünsel yapısı arasındaki zıtlık patriarka ile açıklanabilir (Acar-Savran, 2004, s.31).

Ekonomik anlamdaki üretim ve insanların toplumsal cinsiyet alanındaki üretimleri, bunların her ikisi de Engels’e göre tarihsel bir dönemde ve belirli bir ülkede hayatlarını sürdürmekte olan insanların toplumsal olarak örgütlenmelerini yönetir. Böylelikle toplumun tamamı, bu iki şekilde gerçekleşen üretime ve yeniden üretime bakılarak anlaşılabilir. Burada kapitalizm ve patriarka birbiriyle

bağlantılı olarak yürütülür. Bu durumda görünen şudur ki bu iki üretim biçimi de iç içe geçmiştir (Hartmann, 2006).

Kadının ekonomik ve toplumsal sistemlerde üretim ve yeniden üretimde önemli bir konumda olduğu aşikârdır. Kadın emeğinin piyasa ve ev içinde hangi pozisyonlarda kullanıldığına, kullanılan emeğin karşılığının ne olduğuna alt başlıklarda değinilecektir.

1.2.1 Geçimlik Üretim

Kadınların aile içi emeğinin diğer bir birleşeni de geçimlik üretimdeki kadın emeğidir. Geçimlik üretim kavramı için birçok tanımdan bahsedilebilir. Bu tanımlardan bir tanesine göre geçimlik üretim, ailenin piyasa için değil sadece bizzat kendi ihtiyaçlarını karşılamak için gerçekleştirdiği üretimdir (Elwert ve Wong, 1980; Akt., Işıl Alkan, 2015).

Geçimlik üretim, iktisadi mallar ve iktisadi hizmetler ile bir tutularak milli gelire eklenmiş olsa da pek çok alanda ev içi çalışması ile iç içe geçmiştir ve bu açıdan bakıldığında tespit edilmesi açısından güç bir üretim tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır (Işıl Alkan, 2015).

Kırsal alanda geçimlik üretim daha geniş yer kaplayan bir üretim biçimidir. Kırsalda geçimlik üretim, aile emeği ile gerçekleşen fakat “ev işi” olarak adlandırılan işleri de kapsar. Kırsal alandaki gıda ürünlerinin hazırlanması (salça, bulgur v.b) hayvanların bakımı, ev içi işlerin yapılması, ev içi eşyaların temini (yorgan, kilim yapımı vs.) “ev işi” dediğimiz kapsamda değerlendirilmektedir. Kadın, kırsalda tarımsal üretimde bulunmasa dahi bu işlerin yapılmasında rol oynar. Burada görünen, ailenin üretim ve yeniden üretim işlevinin gerçekleşmesinde tüm bu işlerin büyük çoğunluğu kadınlar tarafından karşılanır (Özbay, 1984). Kadın, kırsalda sadece geçimlik üretimde karşımıza çıkmaz, piyasa için yapılan tarımsal üretimde de kadın emeğini görürüz. Kırsalda kadının, geçimlik üretim ve piyasa için üretimi birlikte üstlendiğini görürüz (Işıl Alkan, 2015).

Geçimlik üretimle ilgili hangi tanımlama yapılırsa yapılsın geçimlik üretim; karşılığı ödenmeyen emek veya çalışma şekillerinden olup metalaşmamış, ticarileşmemiş bir üretimi anlatır ve bu üretim şekli ücretsiz aile emeği, öncelikli

olarak da kadın emeği kullanılarak gerçekleştirilir. Bahsedilen üretim tarzı daha çok kırsal alan ve kapitalizm öncesi topluluklarla özdeşleştirilmiş ve günümüz aile yapısıyla bağlantısı görmezden gelinmiştir. Kırsala bakıldığında kapitalizmin genişlemesi sonucu pazardan temin edilen malın artmasına rağmen, kırsalda geçimlik üretimin halen önemli oranda devam ettiği görülmektedir. Bir diğer alan olan kentlere bakıldığında özellikle düşük gelirliler, yoksul ailelerde gıda malzemelerinin ev içinde hazırlanması, evin bakımı, çocukların büyütülmesi, gecekondular bahçelerinde küçük çaplı tarımsal ürünlerin yetiştirilmesi gibi üretim faaliyetleriyle ilgili üretim şeklinin kentlerde de kendini gösterdiğini görebiliriz (Demir, 2002).

1.2.2 Ev İçi Üretim, Bağlantılı İşler ve Görünmez Emek

Kapitalist toplumlarda ev işlerinin sistem içerisindeki rolünün anlaşılması, kapitalist patriarka kavramının tahlilinde önemli bir yere sahiptir. Bu tahlil süreci daha eski bir tarihe sahip olsa da 1980'lerde hız kazanarak devam etmiştir. Bu süreçte kadınların, ev içinde ücret almaksızın harcadıkları emekleri sadece erkeklerin ücretlerinin üzerine etki etmediği, aynı zamanda sermayeyi de beslediği fark edilmiştir. Kadınlar bu dönemde *evkadını* olarak isimlendirilmekte sadece ev içinde ücretsiz çalışmaları Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) dışında tutulmakta, bu şekilde kadın emeği görünmez kılınmaktadır ve sonuç olarak kadınların içinde bulunduğu bu *evkadını* hali doğallaştırılmaktadır. Bununla birlikte kadının ev içindeki emeği yok sayılmakla kalmıyor, ev dışında çalışılan işlerde de erkeğin çalışmasını tamamlayıcı bir gelir olarak görülüyor ve kadın emeği değersizleştiriliyordu. Kadının konumunu eş, anne, ev kadını gibi kavramlarla tanımlamak insan emeğinin yarısını bedava bir kaynak olarak tanımlayan bir yanıltmacaydı. Bu bedava kaynak ise kadın emeği idi (Mies, 2012, Temurtürkan, çev.). Ekonomik anlamda üretim ve toplumsal cinsiyet anlamında insanların üretimi, yani her iki üretim biçimi de Engels'e göre, tarihin belirli bir döneminde ve belirli bir ülkede yaşayan insanların toplumsal anlamda örgütlenmelerini belirler (Engels, Akt., Hartmann, 2006). Bu durumda toplumun tamamı, her iki çeşitten üretim ve yeniden üretim sistemine, insanlara ve şeylere bakılarak anlaşılabilir. Kapitalizm ve patriarkanın bir arada yürümesinden dolayı herhangi birindeki değişiklik diğerinde farklılık yaratmaktadır (Hartmann, 2006). Böylesi

bir durumda kadın emeğinin görünmez kılınmasında patriarkanın ve kapitalizmin ortak emek sömürüsü olduğunu söyleyebiliriz.

Genç kadınların özellikle piyasada çalıştırılmasının, patriarkal düzende “ev kadını” anlayışı ile evde gerçekleştirilen işlerle kazandıkları vasıfla da ilişkili olduğu görülmektedir. Yapılan işlerin genelinin “kadın işi” denilen nitelikte olması (dikiş, örgü vs.) kadın emeğinin kullanımını arttırmıştır (Yaman, 2013). Kadınlara yüklenen işlerin cinsiyetçi bir temele dayandırılması kadınların ev işleri ile benzer, bağlantılı işler yapmalarına sebep olmuştur.

Toplumdaki cinsiyet eşitsizliği ile yapılan işbölümü ve toplumsal yapıdaki kadın erkek ilişkilerine endeksli olan emek, görünmez kadın emeğidir ve patriarkal yapı bu emekten beslenir. Bu emek görünmezdir çünkü toplumsal anlamda “olması gereken budur” algısı yaratılmıştır yani doğallaştırılmış emektir. Ev içinde, ev dışında, özel alanda, ailede cinsiyetçi işbölümü, patriarkanın modern görünüme bürünmüş kapitalist patriarka sınırlarında, “doğal” bir alan olarak kurulur. Bu alanda olan ilişkiler ve davranışlar olması gerekenmiş gibi gösterilir, kadının harcadığı emek ve yaptığı işler kadının doğasının bir parçasıymış gibi sunulur, ortadaki emek görünmez ve bu durum kadının yatkınlığı olarak kabul edilir. Kadınların harcadıkları emek biçimleri; duygusal, fiziksel, zihinsel vb. bütün bu ilişkiler içerisinde yok sayılır ve bu da görünmeyen emek kavramını doğurur (Acar-Savran, 2008, s.10-11). Kadın emeğinin görünmezliği, toplumdaki bu eşitsiz ilişkiler eşliğinde çıkmış olsa da kadın emeğini görünmez yapan başka etkenler de vardır. Bu etkenler; kadının ev içindeki çalışma miktarının belirsizleştiren bir düzenin olması ve kadının ev içinde aile bireyleri için harcadığı emeğin, ev işleri için harcadığı emeğin ücretsiz olmasıdır. Aynı zamanda kadının dışarıda ücret karşılığında emeğini sunması, ev içindeki bu işleri yapmayı bıraktığı anlamına gelmediği gibi hem ücret karşılığı harcadığı emek karşılığını tam anlamıyla alamamakta hem de ev içindeki emeği de görünmez kalmaya devam etmektedir. Bu emeğin görünmez olmasının temel nedeni, hiçbir değişim değeri taşıyor olmasıdır. Kadın, ev içinde harcadığı emek karşılığında herhangi bir ücret almamaktadır. Aynı zamanda yapılan işlerin mesai saatinin olmaması, iş zamanıyla boş zamanın iç içe olması bu emeği görünmez yapmaktadır. Modern istihdam koşullarını aksine ev içi çalışmanın belli bir mesai saati olmamakta, işin ne zaman başlayıp ne zaman bittiği belirlenmemektedir. Yaşamla iç içe geçmiştir

ve dolayısıyla da değer üreten bir emek olduğu ortaya çıkamamaktadır (Acar-Savran, 2008, s.11).

Düşük gelirli hanelere baktığımızda kadının üçlü bir rol üstlendiğini görürüz: Çocuk doğurma ve büyütme de kapsayan yeniden üretici çalışma, toplumsal ilişkilerin devamlılığını sağlamak ve mevcut durumu korumak için çalışma ve gelir karşılığı üretken çalışma. Kadınlar yeniden üretici rolünü çocuk doğurarak yani biyolojik yeniden üretim yoluyla, günlük işgücü ihtiyacını ise çocukların ve eşin bakımı için gerekli gündelik ev işleriyle sağlar. Toplumsal ilişkilerin devamlılığı ve korunması faaliyetini ise kadın, gönüllülük esasıyla çalışarak sağlar. Gelir getiren üretici faaliyetlerini kadın ve erkek aynı veya nakdi karşılık alınarak yapılırlar. Gelir getiren üretim, pazara yönelik ürünlerin üretilmesiyle olabildiği gibi hanenin ihtiyaçları için potansiyel değişim değeri olan ürünlerle de yapılır. Usule uygun olan veya enformel aile işletmelerinde yapılan tüm işler üretken çalışmadır. Kadınlar, cinsiyet eşitliği olmayan bir düzlemde daha düşük ve vasıfsız işlerde çalışırlar. Başta bahsedilen üçlü yapının ilk ikisinde de görüldüğü gibi kadınlar, görünmez emek olarak karşımıza çıkar. Oysa erkek bireyler, doğrudan bir gelir getiren faktör olarak görülmesiyle dolaylı olarak statü ve güç sunmasıyla önemli bir yere sahip olmaktadır (Toksöz, 2011, s.58-59). Kadının böylesi bir üçlü yapı içerisinde gerek hane içinde gerekse hane dışında ve toplumsal algıda emeğinin hangi kanallar üzerinde nasıl değersizleştirildiğini ve görünmez kılındığını görmekteyiz.

Toparlamak gerekirse tüm bu bahsedilen eşitsiz toplumsal ve ekonomik yapı içerisinde, kadın emeği görünmez kılınarak yok sayılmakta ve karşılıksız bırakılarak patriarkal yapı ve kapitalist sistem içerisinde sömürüye uğramaktadır.

1.2.3 Ücretli Çalışma

Kadın emeğinin görüldüğü bir diğer alan ise piyasaya yönelik ücretli çalışma alanıdır. Burada kullanılan kadın emeği, erkek emeğinden kendine has özellikleriyle ayrılan bir emek türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapitalist toplumda ücretli iş, genel anlamda erkek işi olarak kabul edildiğinden kentsel alanlarda kadınların emek piyasasındaki konumları erkeklere göre farklı bir pozisyonda yer almaktadır. Kadın ve erkeklerin piyasa dışındaki konumlarına bakıldığında kadınları yalnızca “işçi” olarak görmek mümkün olmamakta, aynı

zamanda kadınların ev içi sorumluluklarının da devam ettiğini görmekteyiz. Kadınların ücretli bir işte çalışıyor olmaları, günlük ev işlerinden muaf olduklarını göstermediği gibi ücretli iş kadınlar için adeta “ikinci mesai” anlamına gelmektedir (Yaman Öztürk & Dedeoğlu, 2010).

Ecevit'e göre (1985), ücretli kadınların emeğinin bazı özellikleri vardır, bunlar genellikle piyasaya yöneliktir ve özelliklere sıklıkla rastlanır. Birincisi, ekonomik yapı içerisinde kadınlar bazı sektörlerde kümelenmekte, bir başka deyişle farklılaşmaktadır. İkincisi, kadınların çalıştığı işyerlerinde de benzer bir birikim var. Kadın genel olarak en düşük beceriyi veya daha az beceriyi gerektiren işyerlerinde kümelenmiştir. Bu işler ayrıca rutin, tekrar gerektiren ve öncelik gerektirmeyen işlerdir. Üçüncüsü, kadınların yükselme ve terfi şansı düşüktür. Karar verici, yönetici, organizatör ve sorumluluk alan taraf olmaktan çok alınan kararları yerine getiren, emir ve görevleri uygulayan taraf kadınlar olmaktadır. Dördüncü olarak kadınların erkeklere oranla ücretleri düşüktür. Kadınların yaptığı işlere bakıldığında bu işlerin çoğunun yarı zamanlı olduğu görülmektedir. Söz konusu işler; temizlik, sağlık, eğitim, hazır yiyecek ve içecek gibi kadınların evde yaptığı işlerle benzerlik göstermektedir. Öte yandan bu işlerin ortak özellikleri arasında kolayca işçi çıkarmaları, düşük ücret vermeleri, sosyal güvencesiz ve örgütsüz çalışılan işler olması sayılabilir (Ecevit, 1985).

Kadının istihdam artışı, ev içerisindeki cinsiyetçi iş bölümüyle bağlantılı olarak, büyük oranda düşük ücretlerle ve vasıfsız denilebilecek ikincil işler üzerinden yürütülmektedir. Kadının piyasada cinsiyet temeline dayalı iş bölümüyle, vasıfsız ve düşük ücretlerle gerçekleştirdiği çalışma biçimi, giderek bu tarz işlerin “kadın işi” olarak nitelendirilmesine neden olmaktadır. Başka bir ifadeyle düşük ücretlerle çalıştırılan kadın emeğine talep arttıkça, kadın istihdamı da beraberinde artmış diğer yandan da kadın işi olarak adlandırılan vasıfsız, güvencesiz, esnek işlerin artması süreciyle birlikte yürümüştür (Özmen Yılmaz & Cığerci Ulukan, 2016).

Kadınlar yukarıda sayılan nitelikleri ile kentlerde, ucuz emek gücü olarak piyasa için elverişsiz koşullarda çalıştırılmaktadırlar. Kadınların ücretli emek olarak çalışmaları, eve ayrılan zamanın azalacağını düşündürse de kadınlar ev

işlerine ayırdıkları zamanı aynı şekilde harcamakta, kendilerine ayıracakları özel zamanlardan (uyku, eğlence, bakım vs.) yoksun kalmaktadırlar.

Piyasa için üreten kadının, ücretli çalışan erkekle aynı konuma sahip olamamasının yanı sıra bir de piyasada kadın emeğinin birçok zorlukla ve adaletsizlikle karşı karşıya kaldığını görüyoruz. Kadın emeğinin değersiz ve ucuz bulunmasının, karşılığının verilmemesinin altta yatan bazı temel nedenleri bulunmaktadır.

Kadının ücretli bir işte çalışmasına rağmen karşılıksızlığını belirleyen önemli faktör, gelirin kimin denetimi altında olduğu ve ne şekilde bölüştürüldüğüdür. Kadının kendi tüketimi için harcadığı miktar, erkeğe oranla hep daha azdır. Ayrıca kadının harcadığı karşılıksız emek, erkeğinkinden daha fazladır ve bu durum erkek bireylerin iş dışındaki boş zamanlarını istekleri dâhilinde kullanma şansına sahip olmalarını sağlar. Bu durum sayesinde erkekler her alanda güç kazanıp her türlü sosyal, siyasal, toplumsal faaliyetlere dâhil olurlar. Kadınlar ise güç kaybeder, politikadan, iyi işlerden, kültürden yoksun kalırlar ve bu da kadınların ekonomik özgürlüklerini kısıtlayarak özgüven açığı yaratır. Dolayısıyla görünmeyen karşılıksız emek, kadınları evlenmeye iten bir faktöre dönüşür ve bir kez daha onları karşılıksız emeğe mahkûm eder. Böylelikle kadınlar için karşılıksız emek, çözümsüz bir döngüye dönüşür ve kadınlarla erkekler arasında çıkar çatışmasına sebebiyet verir (Acar-Savran, 2008, s.12). Tüm bunlardan çıkarılacak şey elbette ki kadının emeğine el koyanın erkekler olduğu gerçeği ve patriarkanın yasalarının işlediğidir. Patriarkayı maddi bir temeli olan ve kadınlar üzerinde hâkimiyet kurmak ve bir sömürü düzeni oluşturmak için erkek erkeğe dayanışmayı kapsayan ilişkiler bütünü olarak tanımlayabiliriz (Hartmann, 2006). Patriarkanın dayanağı olan maddi temel, erkeklerin kadınların emekleri üzerindeki çeşitli hâkimiyet şekillerinde yatar. Erkek bireyler bu denetimi, kadınların öncelikli öneme sahip üretken kaynaklara erişimini engelleyerek ve kadınların cinsel hayatlarını kısıtlayarak devam ettirirler (Reiter, 1995, s.14).

1.3 PATRİARKA VE KADINA TEORİK BAKIŞ: FEMİNİST TEORİLER

Feminizm kavramının ortaya çıkışı 18. yüzyıla dayanmaktadır. Feminizm, kadınların özgürlük ve hak mücadelesi şeklinde tanımlanarak ortaya çıksa da mücadele anlayışı zamanla çeşitli etkenler üzerinden değişkenlik göstermiştir. Bu etkenler arasında sanayileşme ve ideolojik hareketler sayılabilir.

Feminist literatüre baktığımızda erkek egemen toplumları tanımlamada kullanılan patriarka kavramı, kökenleri kapitalizm öncesi döneme kadar dayanan, erkeklerin kadınların bedenleri ve emeği üzerinde söz sahibi olduğu eşit olmayan bir sistemi tanımlar. Tanımlamada görüldüğü üzere feministler patriarka kavramını eşit olmayan cinsiyet ilişkileri sistemini tanımlamada kullanırlar. Açık bir şekilde erkek otoritesini anlatırken daha örtük bir biçimde de aileye ve kadınların ev içi üretim faaliyetlerine değinir (Yaman, 2013).

Tarihte feminizm hareketleri sonrası oluşan düşünce birikimleri, birçok feminist teorinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu teorilerin başlıcaları liberal feminizm, Marksist feminizm, radikal feminizm, postmodern feminizm gibi teorilerdir. Feminist teorilerin ortaya çıkışının temel nedeni bilindiği gibi kadınlardır. Diğer bir açıdan kadın hareketi olarak da bilinen feminizm; kadınların, toplumda sahip oldukları roller açısından öneme sahip olduğunu vurgulamayı ve erkek egemenliği altındaki kadınların cinsiyet eşitliğine sahip olması gerektiğini ortaya koymaya çalışmış ve bunu amaçlamıştır. Bu amaç göz önünde bulundurulduğunda feminizmin, kadının erkek karşısındaki konumunu güçlendirmek ve toplumdaki cinsiyet eşitsizliğini yok etmek amacıyla ortaya çıktığını ifade edebiliriz. Geçmişte ortaya çıkan yukarıda da belirtilen feminist teoriler her ne kadar toplumdaki cinsiyet eşitsizliğinden yola çıksa da, zaman içerisinde ortaya çıkışı ve ele alınışı şekli ve savunduğu fikirler bakımından değişkenlik göstermektedir (Dikici, 2016).

Kadının, özel alan ile sınırlı kalmasına karşı çıkararak birey olarak kendini geliştirecek potansiyele sahip olması gerektiğini savunan Liberal Feminizm, 1970'lerde Amerika'da ortaya çıkmıştır. Feminist teoriler içerisinde liberal feminizm tarihsel olarak bakıldığında diğer teorilerden önce gelmektedir. Bu nedendir ki diğer feminist teoriler genellikle liberal feminizmi sorgulama yolunu

seçmiştir, bu da liberal feminizme önemli bir yer kazandırmıştır (Dikici, 2016). Liberal feminizm savları üzerine 19. yüzyılın ortalarına doğru yapılan tartışmalar Marksist feminizmin doğuşuna olanak sunmuştur. (Sevim, 2005, s.63-64). 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar etkisini gösteren Marksist feminizm düşünce temelinin, Karl Marx ve Friedrich Engels'in düşüncelerinden esinlendiğini söyleyebiliriz (Yörük, 2009, s.67).

Liberal feminist yaklaşım; kadının, akli sayesinde kör sadakati sona erdireceği fikri üzerine kurulu yaklaşımdır. Bu kurgu, kadının dayatılan kimlikleri sorgulamasını ve erkeksi iktidara karşı güçlenmesini sağlayan bir işlevsellik içerir. Zihin aynı zamanda, patriarkal sistem içindeki kadınlara uygulanan mahremiyet, fedakârlık, sessizlik ve sadakat gibi değerler bakımından özel alanla sınırlı kalmayı reddedecek ve kamusal alanın fırsatlarını görmesini sağlayacaktır (Aktaş, Akt., Cesur, 2017, s.23). Liberal feministlere göre toplumsal cinsiyete dayalı farklılaşmanın ortadan kaldırılması, kadınlar için olduğu kadar toplumun tamamı için de makul bir amaçtır. Örneğin, eğer işgücü piyasaları kadınlara daha uygunsa, işgücü daha rasyonel bir şekilde organize edilebilir ve erkekler aile hayatından zevk almak için daha özgür olabilir (Ersoy Çak, 2010, s.101). Liberal feminizmin savunduğu temel düşünce yapısı cinsiyetler arası eşitlik ve kadının özgürleşmesi üzerine yoğunlaşmaktadır. Teoriye bu noktadan bakıldığında teorinin politik nitelikler taşıdığı da söylenebilir.

Feminist teorilere diğer bir yaklaşım da kadının birey olarak kendi kişiliğini oluşturması ve benliğini bulması gerektiği yönünde olan, varoluşçuluk felsefesinden gelen görüştür. Bu görüşün savunucularından olan Simone Beauvoir, İkinci Cins isimli kitabında "Kadın doğulmaz kadın olunur." diyor ve kadınların sahip olduğu rollerin doğadan gelmediğini, yüzyıllardır süregelen ve kadının bu durumu kabullendiği toplumsal ön yargılar ve geleneklerden kaynaklandığını öne sürüyordu (Temizarabacı, 2005). Beauvoir; kadını ev kadınlığı tanımının içerisine hapsedilmiş ve kendini aşan bir şey olmaktan uzaklaştırdığını, evliliğin kadınları ikincil konuma mahkûm ettiğini ve kadınların kesinlikle bir mesleğe sahip olarak ekonomik bağımsızlığını sağlaması gerektiğini söylemiştir. Beauvoir'in bu görüşlerinden etkilenen ikinci dalga feminist hareket, 1990'lardan sonra hızla gelişim göstermiştir. Varoluşçu feminizm, temel amacı kadının erkek ile eşit olması gerektiğini savunan liberal feminizmden farklı olarak

kadın ve erkeğin farklı oldukları, farklı kültür ve tarzlara sahip oldukları düşüncesini içerir (Temizarabacı, 2005, s.116-117).

Marksist feministler, kadınları ekonomik konumlarına bakmadan sadece kadın olmaları üzerinden savunurken diğer yandan, ekonomik anlamda sömürülen kadınları sınıfsal çıkarlar için de savunmak gerektiğini düşünmüşlerdir (Ramazanoğlu, 1998, s.32-33). Marksist feminizm diğer feminizm teorilerin de odak noktası olan cinsiyet eşitliği söyleminden çok kadınların ezilmesinin temel nedeni olarak sınıf ayrımına dikkat çeker. Marksist feminizm, kadınların sınıf ayrımcılığına uğradıkları yerde fırsat eşitliğinden yoksun kalacaklarını belirtir. Buna göre de kadının ezilmesinin ve sömürülmesinin nedeni olarak kapitalizmi görür ve bu ekonomik sistem içerisinde kadınların bağımsız olamayacaklarını ancak sosyalist sisteme geçince kadınların hiç kimseye ekonomik olarak bağımlı olmayacağından erkeklerden de bağımsız olacaklarını savunur (Demir, 1997, s.56).

Engels, tarihsel sürece bakıldığında bu süreç içerisinde toplumda kadın ve erkeğin belirledikleri bir işbölümü olduğunu fakat bu süreçte cinsiyet açısından bir uzlaşmazlık olmadığını ileri sürmektedir. Çünkü erken dönem toplumlarında işbölümü, ev içi kadın ve ev dışı erkek tarafından organize edilecek şekilde düzenlenmişti. Engels daha sonraki süreçte üretimin artık ev dışına çıkmasıyla erkek egemenliğinde artış olduğunu dile getirmiştir. Oluşan artı değer erkek tarafından elde tutulması erkekleri mülkün sahibi olmasına neden olmuştur ve bu durumda erkeğin ekonomik anlamda konumunun güçlenmesini sağlamıştır (Engels, Akt., İmançer, 2002, s.155).

Engels, Marx tarafından Kapital'de geliştirdiği teorileri dayanak alarak patriarkal sistem içerisinde kadınların sömürülme meselesini çözüme kavuşturmaya çalışmıştır. Engels'in savunduğu temel tezi, tarih öncesine dayanan komünist anaerkil düzenin nasıl tahrip edilip patriarkal sistemin nasıl anaerkilliğin yerini aldığı üzerinedir (Donavan, 2001; Akt., Dikici, 2016). Fakat buna rağmen Marksist feministler patriarkallık konusu üzerine radikal feministler kadar durmamışlardır. Marksist feministlere göre her zaman sınıf temelli eşitsizlikler öncelikli olmuştur (Demir, 1997, s.56). Kadın erkek eşitsizliği sınıflı toplumlarda da var olmuştur ve sorun teşkil etmiştir fakat Marksist feminizm soruna sınıf

temelli yaklaşarak fırsat eşitliğine engel olan sorun olarak sınıf ayrımcılığını görmüştür.

Ekonomik sistem olarak kapitalizmin var olduğu yerde kadının daha fazla sömürüldüğü ve birçok eşitsizliğe uğradığını görüyoruz. Kadın erkek arasında oluşan eşitsizlik, kapitalist sistemde daha da belirgindir. Kapitalist sistemde kadın sadece sistem sömürüsüne değil, patriarkal toplum baskısı ve sömürüsüne de maruz kalmaktadır. Erkeklerin iş dışında değerlendirebildikleri boş zamanları varken kadınlar için bu boş zaman algısından bahsetmek mümkün değildir. Çünkü kadın ev içinde de birçok iş ve sorumlulukla karşı karşıya bırakılmıştır (ev temizliği, yaşlı ve çocuk bakımı gibi). Bunun dışında ücret eşitsizliği, sosyal haklar, işe alımda yapılan eşitsizlikler gibi durumlar Marksist feminizmde bahsedilen fırsat eşitsizliklerini daha açık konuma getirmektedir.

Engels toplumda kadınların erkekler ile eşit düzeye gelmelerinin olanaksız olduğunu söylemektedir. Engels'e göre kadın erkek arasındaki eşitliğin sağlanabilmesi için kadınların ev içindeki üretimi önemsiz hale getirip ev dışındaki üretime daha büyük oranda katılmaları gerekmektedir (İmançer, 2002, s. 155-156).

Marksist feminist teori, patriarkal toplum sistemi içerisindeki aile kavramına karşı alternatif bir aile anlayışı sunmaktadır. Marx toplumsal bir devrim yapılacaksa bunun aile yapısının ortadan kaldırılması ile olacağını söylemektedir. Toplumsal bir beraberlik sağlanacaksa bu birleşmenin kan ortaklığı ile değil, ekonomik işlevlerin birliği ile olması gerektiğini savunmaktadır (İmançer, 2002, s.156). Bu da demek oluyor ki Marksistler için kadın sorununda çözüme kavuşmak ancak sınıfsız bir toplumla mümkün olacaktır.

Sınıflardan oluşan bir toplumun sona ermesi içinse kapitalist sistemin yok edilmesi, onun yeniden üretilmesine neden olan aile olgusunun ortadan kaldırılması gerekmektedir. Marksist feministler ev işlerinin toplumda ortaklaştırılması, ücrete tabi tutulması gibi öneriler sunmakta ve ailenin işlevlerinin kurumlar tarafından pay edildiği bir düşüncüyü savunmaktadırlar (Şişman, 2003, s.54-55).

Geleneksel Marksizm, kapitalist sistemin ev ve iş yeri ayrımını nasıl ve neden yaptığını açıklamada yeterli olsa da kadınların neden ev işleri için evde,

erkeklerin ev dışında iş yerlerinde olduklarını açıklamada yetersiz kalıyordu. Kadınlar neden hem ev içerisinde hem de ev dışında ikincil bir konumda bulunuyorlardı? Neden bunun aksine erkekler böyle bir konumda değildi? Sosyalist ülkelerde birçok toplumsal içerikli sorun çözülmüştü ve kadınlarda da erkekler kadar dışarıda çalışma özgürlüklerini genişletmeye başlamıştı fakat erkekler neden hâlâ ev içinde çalışmama özgürlüklerini koruyorlardı? Bütün bu sorular ışığında sosyalist feministler Marksist feminizm teorisini ve onun uygulama şekillerini kadınlar açısından incelemeye, kadın emeğinin kimler tarafından sömürüldüğünü ortaya koymaya ve kadının ezilmesinin maddi temeli nereye dayanıyor bulmaya çalıştılar. Sosyalist feminizm teorisi, Marksist feminizm teorisi ve radikal feminizm teorisinin orta yolu olarak tanımlanmıştır ve kapitalist patriarka diye adlandırılan kavramı yani kadının ev içindeki emeği ve emek sömürülerinin çözümlerine dair bir zemin oluşturmuştur. Sosyalist feminizm hem sınıfsal eşitsizliğe vurgu yapmış hem de kadınların ezilmişliklerini kamusal ve özel olmak üzere her iki alanda da incelemiş ve çözüm önerileri öne sürmüştür (Çakır, 2008).

Sosyalist feminizm, Marksist düşüncenin temelinde ve radikal feminizm eleştirileri altında kalarak şekil almıştır. Sosyalist feministler kadın erkek eşitsizliğinin ve sınıf temelli eşitsizliklerin hemen hemen eşit derecede etken olduklarını düşünürken Marksizm düşüncesi altında kadına bakanlar daha çok sınıf temelli bir açıklamanın önemini savunurlar. Kapitalist sistem içerisinde emekçi kadınlar kadar burjuva kadınların ezilmediklerini dile getirirler. Kadınların sömürülmesi, ezilmesi bilinçli bir şekilde yapılanlar sonucunda oluşmaz, bu ezilme ekonomik sistemlerle yani kapitalizmle aynı zamanda sosyolojik, siyasi yapılarında sonucunda ortaya çıkar (Çakır, 2008). Sosyalist feministler kadının sömürülmesi nedenini irdelerken kadının bulunduğu sınıf haricinde kadın erkek eşitliğine de değinirler.

Hartmann, kadınların ezilmişliğini ve sömürüye uğramalarını sadece kapitalizmle değil, aynı zamanda patriarka ile açıklanması gerektiğini savunmuştur. Kapitalizm ve patriarka arasındaki bağı gösteren çeşitli yönler vurgu yapmıştır. Sosyalist feministler ise Hartmann'ın bu düşüncelerinden beslenmişler ve patriarka çözümlemesini daha da genişletmişlerdir (Yaman, 2013).

“Marksist feminist kuram ile cinsiyeti merkeze alan radikal feminist kuramı birleştiren sosyalist feminizm ise Marksizm’in temel kavramlarını kadınların durumunun analizine uygulamaya ve bu kavramlara yeni bir içerik kazandırmaya çalıştı. Kadınların ezilmesinde sınıfın yanı sıra toplumsal cinsiyete ve cinselliğe de yer veren sosyalist feminizm; çağdaş toplumlarda kapitalizm ve patriarkanın karşılıklı olarak birbirlerini destekleyerek kadınların ezilmesini sürdüren bir etkileşim içinde olduklarını savunan daha kapsamlı bir kuram önermiştir. Sosyalist feministlere göre Marksizm tek başına bir ekonomik üretim tarzı kuramı olarak kadınların yalnızca ekonomik sömürsünü açıklayabilmektedir. Radikal feminizmin patriarka kavramı ise kadınlar üzerindeki geniş kapsamlı bir açıklama sağlayabilen bir kuram olarak görüldü. Dolayısıyla bu iki kuramın birleştirilmesiyle “kapitalist patriarka” kavramına ulaşmak patriarkal pratiklerin, toplumsal ilişkilerin ve ideolojilerin, zihniyet yapılarının aile içindeki ve dışındaki ekonomik sömürüyü nasıl yoğunlaştırdığını açıklamak açısından mümkün” (Berktay, 2011). Hartmann patriarkal kapitalizmle ilgili tartışmaları başlatan isim olmasına rağmen son çalışmalarına doğru kapitalizm ve patriarka kavramlarına pek yer vermemiştir. Patriarkal kapitalizm kavramını ilk ortaya atan feminist teorisyenler bile sonraki çalışmalarında bu kavramdan uzaklaşmışlardır (Yaman, 2013).

1970'ler, kadın hareketleri açısından en güçlü ve etkili dönemlerden olmuştur. Bu dönemde etkili olan feminist teorilerden biri de radikal feminizm teorisiidir. Buna göre toplumdaki temel kötülük, kadına yönelik baskıdır (patriarka) ve düzenlemenin temeli, standart cinsiyet rollerine ve erkek egemenliğine karşı çıkmaktır. Sınıfı ne olursa olsun bütün kadınların, aynı olan erkek egemen düzenin çeşitli kurumları tarafından ezildiğini ve sömürüldüğünü, esasında kadınların durumunun temelinde sınıf ayrımını tanımayan radikal feminist teoriye göre kadına baskı ve sömürü uygulayan temel unsurlar tespit edilerek ortadan kaldırılmalıdır (Cesur, 2015, s.25).

Kapitalizmi, kadın üzerindeki baskı kaynağı olarak görmeyen radikal feminist teorisyenler bu nedenledir ki ekonomik bir devrimle bu baskının ortadan kalkacağına inanmamaktadırlar. Radikal feministlere göre en önemli çatışma sınıf çatışması değil, cinsiyetler arası çatışmadır. Kadının üretme ve cinsel üremede aktif taraf olması, bu çatışmanın sona ermesi için önem arz etmektedir. Kadın

özgürlüğünü cinsel özgürlük olarak tanımlayan radikal feminist teorisi, cinsiyetler arası biyolojik bir fark var ise bunun sadece doğurganlıkla ilişkili bir fark olduğunu belirtmektedir (Kayadelen, 2010, s.49).

Kadının ezilmesinin kaynağını, cinsiyetin toplumsal olarak kurumsallaşması olduğunu savunan radikal feministler, bu düşünce yapısının kapitalizmin getirisi değil, patriarkal toplum yapısının bir sonucu olduğunu vurgulayarak Marksist feminizm ve sosyalist feminizmden ayrılmaktadır.

Radikal ve anarşist feministlerin anlaştıkları birden fazla konu vardır. Fakat anarşist feministler çok daha fazla konu ile ilgilenmektedirler² (william, Outhwaite, Akt., Cesur, 2015, s.38). Anarşist düşünceye sahip oldukları için güce dayanan tüm ilişkilerini, bireylerin birbirlerine üstünlük ve baskı kurabildikleri her türlü durumu sona erdirmek için kullanırlar. Anarşist olmayan bazı radikal feministlerden farklı olarak iktidarın, kadınların elinde olursa zorbalık içermeyen bir topluma dönüşeceğine inanmamaktadırlar. Birçok sosyalist feministin tersine, belli bir sınıfın bir liderlik içeren kitle hareketinden olumlu bir şey çıkacağına inanmamaktadırlar. Anarşist feministlerin hedefi, sosyalistlerin üzerinde ısrar ettiği gibi gücü "ele geçirmek" değil, gücü tamamı ile ortadan kaldırmaktır (Ehrlich, Akt., Cesur, 2015).

Postmodern feminizm; liberal, yapısal ve radikal feminizmlere eleştirel yaklaşan bir hareket geleneğinden gelmektedir. Eleştiriye konu olan feminist teorilerin eleştirilmesinin temelinde ise, kadınların kendi arasında bulunan farklılıklara yeterince değinmemeleri vardır. Bu farklılıklar; eleştirilen feminist teorilerde kadın kategorisi içerisinde orta sınıf beyaz kadınlardan yola çıkılması, diğer kadınların gözden kaçırılması ırksal ve sınıfsal farklılıklardır (Altınbaş, 2006, s.21-25).

Ortaya çıkışı 1960'lı yıllara denk gelen postmodern feminizm, ikinci feminist dalga olarak adlandırılmıştır. Ana hedefi kadınların bağımsızlığı olan feminist hareketin bu hedefine ulaşamaması umutsuzluk ve yılgınlık ortamını doğurmuş ve bu da hareketin parçalanmasına sebep olmuştur (Erdem, 1994, s.67-87).

² Anarşizm; yönetimin ve yönetenlerin reddedildiği felsefik ve sosyolojik düşünce akımıdır. (william, Outhwaite'den Akt. Cesur, 2015: 38).

Birçok feminist teörinin patriarkal kapitalizmden bahsetmemesi ya da daha sonra bu kavram üzerinde durmamasına rağmen sosyalist feminizmin hâlâ patriarkal kapitalizm kavramını çözümlmeyi sürdürmesi büyük öneme sahiptir. Kadınların sömürü alanlarına baktığımızda ve kadının toplumsal konumunu sorguladığımızda gördüklerimiz (kadın cinayetleri, ev içi emek sömürüsü, güvencesiz çalışma, yabancılaşma gibi) patriarkal kapitalizmin ta kendisidir.

Tüm bu bölüm altında toplanan başlıklara bakıldığında patriarka ve kapitalizmin; kadını kentte, kırdada, ailede ya da piyasada nasıl konumlandığını görmek mümkün olabilmektedir. Kapitalizm, ortaya çıktığı ilk andan itibaren patriarkal sistemle iç içe olagelmıştır. Toplumsal yapının içerisinde en üçü köşelere kadar sinen patriarkal eşitsizlik, kapitalizm ile birlikte yeni görünümde elde ederek varlığını sürdürmektedir. Kadınları tahakküm altına almada erkek egemenliği başlıca bir sistemken, patriarkal kapitalizmin sağladığı ortam ile birlikte kendine has biçimlerde kadını baskılandırır. Bu baskı biçimleri, ev içerisinde karşılıksız emek olarak, çalışma yaşamında, haklarla yasal güvencelerdeki ayrımcılıkla karşımıza çıkmaktadır (Yaman, 2013).

İKİNCİ BÖLÜM

2. TARIMDA KADIN EMEĞİ VE TÜRKİYE

2.1. TARIMSAL ÜRETİM VE KADIN

Tarım sektörü, tüm dünyada hizmet sektöründen sonra en önemli istihdam alanlarından birisidir. Özellikle Türkiye'nin de içinde olduğu bazı ülkeler de kadın işçiliği açısından en önemli sektördür (Bakırcı, 2011). Tarımsal faaliyetler yerleşik hayata geçişle var olduğundan beri farklı coğrafyalara, farklı kültürlere göre üretim ve tüketim faaliyetlerinde birçok farklılık gözlenmiştir. Tarımsal üretim esnasında görülen birçok farklılığa rağmen tek bir ortak payda her zaman süregelmiştir ve o ortak payda da kadın emeğidir.

Tarımsal üretim yapan ailelerde yapılacak işler, cinsiyet eşitsizliğine dayalı şekilde işbölümüne uğramaktadır. Böyle bir işbölümünde ailenin erkek bireyleri tarımsal işlerin bir bölümünü yaparken, kadınlar hem tarımsal alanda işin her kısmıyla ilgilenir hem de ailenin ihtiyacı olan ev içi işlerini yapar. Aysu'ya göre tarımsal alandaki birçok işlevi kadınlar üstlenir (ürünün seçilmesi, tohum saklama ve koruma, üretim gibi) ve bu durumda kadının tarımsal üretimde biriktirici, koruyucu, geliştirici rolü vardır (Aysu, 2009). Boserup' un yapmış olduğu farklı üretim sistemleri içerisinde kadının emeğinin yeri konulu çalışması, Aysu'yu destekler niteliktedir (Boserup, Akt., Aysu, 2009). Bu çalışmasıyla Boserup, özellikle geçimlik tarımsal üretimin çoğunluklu olarak kadın emeği tarafından gerçekleştirildiğini ortaya koymuş ve ülkelerin ekonomik kalkınmalarını incelerken tarımsal üretimde kadının yerine bakmanın önemini vurgulamıştır. Araştırmada bazı yerlerde erkeklerin katkısı tarım yapılacak alanı açmak için ağaç kesmek iken bazı yerlerde çapalama yapmaktır. Fakat genel anlamda iş, ağırlıklı olarak kadının omuzlarındadır ve erkeğin, işin tamamını yaptığı yerlere çok az rastlanmıştır (Toksöz, 2011, s.49).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) hane halkı işgücü araştırması sonuçlarına göre; 2016 yılında cinsiyete ve ekonomik faaliyetlere göre istihdam oranı incelendiğinde, tarım sektöründe toplam istihdam oranı %19,5; erkek istihdam oranı %15,5, kadın istihdam oranı %28,7 olmuştur (www.tuik.gov.tr). Bu veriler altında söyleyebiliriz ki kadın emeği, hâlâ tarımsal alanda erkeğe oranla daha çok kullanılan bir emek biçimidir. O halde tarımsal alanda doğrudan üreten,

aile ve ülke ekonomisine büyük katkısı olan faktörün kadın emeği olduğunu söyleyebiliriz. Bu kadınlar, aynı zamanda ev işlerinin yapımında, akrabalarının, komşularının işlerinde ücret almaksızın çalışan kadınlardır (Arıkan, 1988).

Kadın emeği; tarımsal üretimde yaygın olarak ücretsiz aile emeği olarak kullanıldığından kadın gelir sağlayan bir işte çalışmıyormuş düşüncesiyle istatistiklere yansımamaktadır. Kadınların bu duruma karşı çıkmak adına harekete geçmelerinin, sınıf bilinci kazanmalarının önündeki en büyük engel, kapitalizm ve patriarkal yapıdır (Lordoğlu, 1990). Yaptıkları iş, harcadıkları emek, kadınlara ve topluma doğallaştırılmış bir şekilde sunulurken kadınların yoğun olarak emeklerini sunmalarına rağmen, kendilerini çalışmıyor kabul edip istatistiklere de ev kadını olarak yansımalarına neden olmaktadır (Candan ve Günel, 2013).

Kadınlar ücretsiz aile emeği olarak kırsalda yoğun ve vaz geçilmez bir şekilde kullanılmasına rağmen kırsalda hep ikincil pozisyonda kalmışlardır. Kadın hem üretim hem yeniden üretim süreçlerinde fazlasıyla rol alır ama erkek sadece üretim sürecinde ve organizasyonunda yer alır. Buna rağmen erkek birey, toplumsal güce tek başına sahip olur (Ecevit, 1994, s.101). Bu durumu, patriarkal ideolojinin bir sonucu olarak düşünebiliriz. Kadının, emek yoğunluğuna rağmen toplumsal anlamda yok sayılması, toplumsal gücün erkek tekelinde olması patriarkal ideolojinin işlediğini gösterir. Kadının emeğinin yok sayılması, mülkiyetin ailenin erkek bireyleri arasında bölünmesi ve babadan oğula miras yoluyla aktarılması, kadını mülksüz kılarak erkeğin, kırsalda kadın üzerindeki hâkimiyetini arttırır. Kırsalda, karşılıksız ya da düşük ücretlerle çalışan kadının sosyalliğe kavuşması ve ekonomik refaha kavuşması, eğitimin yeterli düzeyde geliştirilmesiyle mümkündür. Fakat eğitime ilişkin bilgiler incelendiğinde özellikle toplumun kadın bireyleri açısından eğitime erişim sağlamalarının zor ve yetersiz olduğu görülmektedir.

2.1.2. Patriarkal Yapı İçerisinde Tarımsal İlişkiler

Patriarkal yapı içerisinde toplumsal ilişkilerin nasıl olduğu ve kadının bu ilişkiler düzleminde nasıl bir konuma sahip olduğundan bahsettik. Böylesi bir yapı içerisinde, kırsalda yaşanan tarımsal ilişkilere bakmak yerinde olacaktır.

Ecevit kadının toplumsal konumunu açıklarken bazı kavramlardan ve ilişkilerden bahsetmek gerekir diyerek o ilişki ve kavramlardan bazılarını şöyle sıralamıştır (Ecevit, 1994):

- Kadın, tarımsal ilişkilerin nerdeyse tamamına yayılmış, çok yönlü eşitsizliklerle karşı karşıyadır.
- Kadının içinde bulunduğu toplumsal ilişkiler, geniş bir alanda kadının ezilmişliğini yansıtır.
- Emek kullanma biçimlerindeki farklılıklara rağmen, kadın kendi emeğinin getirisine sahip olamamaktadır.
- Kadınlar, toplumsal ilişkilerin, özellikle ekonomik ve siyasal alanlarındaki güç/iktidar kaynağı olabilecek ilişkilerin dışında bırakılmışlardır.
- Kadınlar kendilerini geliştirebilmek için gerekli olan koşulların oluşmasını çeşitli düzeylerde engelleyen mekanizmalarla karşı karşıyadırlar.
- Kadınlar, hanenin ailenin kontrolü altında bulundurduğu tüm değerli maddi kaynakların mülkiyet ve sahiplik konumundan yoksun bırakılmışlardır.
- Kadınlar, kırsal ilişkilerin nerdeyse tamamını kapsayan, güçlü, engelleyici ve eşitsiz temelde patriarkal ilişkiler içinde yaşamlarını sürdürme durumunda bırakılmışlardır. Bu çerçevede, toplumsal güç/iktidar ilişkilerinin dışında tutulabilmeleri için gerekli olan koşullar oluşturulmuş ve devamlılığı bilinçli olarak sağlanmaktadır.

Kırsal kesimde, cinsiyetçi işbölümüne dayalı ilişkiler rahatlıkla kurulabilmekte ve patriarkal yapı sorunsuz bir şekilde işlemektedir (Kandiyoti, 1997). Kırsalda kadının üretime katılım oranı ailenin sahip olduğu mal varlığına (toprak miktarı, hayvan sayısı, ürün çeşitliliği gibi) göre değişim göstermektedir. Az toprağa sahip ailelerde ücretsiz aile emeği olarak kadınlar üretimin her aşamasında yer alırlar. Kadınlar sadece ailenin sahip olduğu toprak üzerinde aktif üretim yapmazlar, aynı zamanda ev içi üretimde de aktif rol alırlar (Uzunöz & Diğerleri, 2008). Burada ele alınan biçimiyle yapılan tarımsal üretim, ücret geliri sağlamayan bir iştir fakat gelir getiren bir iştir. Haliyle kadın ev içinde ücretsiz bir şekilde ev işlerini yaparken, toprakta da gelir getirici bir iş yapmaktadırlar. Fakat buna rağmen kadının yaptığı işler, bir iş olarak nitelendirilmez. Diğer yandan gelir getiren iş olan tarımsal üretim, kadın işi olarak nitelendirilmektedir. Tarımsal

Üretim ev işlerinden ayrı tutulmamakta ve ev işlerinin uzantısı olarak kabul görmektedir. Bu durumda kadının emeği bir kez daha yok sayılmakta ve görünmezliğe bürünmektedir (Yaman, 2013, s.189).

Kadınlar, tarımsal alanda üretime dair yapılması gereken her işi yaparlar ve ailenin ihtiyaçı olan her türlü üretim faaliyetinde rol alırlar. Fakat buna rağmen kırsalda mülkiyeti elinde tutanlar erkekler olduğu için üretim ne Şekilde olacağı ve ne Şekilde değerlendirileceği de erkeğin tasavvuru altındadır. Aile içinde tarımsal ilişkilerin nasıl işleyeceğinin kararı yine hanenin erkekleri tarafından alınır. Eğitim düzeyi düşük, bir yığın cinsiyet eşitsizliğine maruz kalarak büyütülen kadınlar ise bu durum karşısında pasif ve itaat eden taraf olmak zorunda bırakılırlar.

Kadını, ekonomik anlamda kırsalda ve Şehirde olmak üzere kıyaslayacak olursak kadınların çok farklı ekonomik etkinlik içerisinde olduklarını görürüz. Kırsalda kadın, ücretli çalışan olmayıp aile toprağında emek sunan bir üreticidir ve ücret karşılığı çalışanlar gibi sigortası, emekliliği vs. yoktur. Ancak kadın dünyanın pek çok yerinde tarım işçisi olarak ücretli çalışır ve emeğinin karşılığında ücret alır (Arıkan, 1988). Kadının cretli tarım işçisi olarak çalışması, sigorta ve emeklilik gibi temel haklarını alabildiği anlamına gelmemektedir. Tarımda cretli çalışan kadın işçiler, bu çalışma biçiminde de sigortaları ve emeklilik hakları olmadan güvencesiz çalışmaktadırlar.

Kırsalda, ailenin ücretsiz emeği olarak kullanılan kadınların kamusal alanda çalışmasına müsaade edilmemektedir. Fakat mevsimlik tarım işçisi olarak çalışan kadınların, hanedeki erkekler tarafından kontrolünün devam ediyor olması erkekler tarafından bu işi kabul edilebilir kılmaktadır (ınar, 2014). Işiler; işverenle doğrudan bir ilişki kurmamakta bunun yerine elçi, dayıbaşı, avuş diye adlandırılan (erkek) kişiler çalışma ilişkilerini sağlamaktadır. Işiler nerede konaklayacak, nerede ne kadar çalışacak, ne kadar ücret alacak, ne zaman alacak, kim ne iş yapacak gibi çalışma ilişkilerini aracı kişi ve işveren kurar. Erkekler; genelde çalışmak için günlük yevmiyesi daha çok olan inşaatları seçerken kadınların tarımda daha düşük ücretlerde ve kapitalizmle patriarkanın baskısı altında çalışmalarını tercih ederler. Bu durum işveren ve elçilerin işine yarayan bir durumdur çünkü onlar da zaten disipline edilmiş ve düşük ücretlerle çalışmaya

yatkın olmalarından dolayı kadın işçi tercihinde bulunurlar (Çınar, 2014). Buradan çıkarımla kadın işçilerin kendi emeklerinin üzerinde söz hakkı olmadığını bu iradeyi kullanmadıklarını söyleyebiliriz. Çalışma ilişkilerindeki bu pasif konumlarını patriarkal yapı, aşiret gibi toplumsal oluşumlara bağlayabiliriz.

2.1.3. Kırsalda Kadının Mülksüzlüğü

“Mülksüzlük, miras yoluyla hak edilen toprakları almamakla başlar ve kadın parası olsa dahi yeni toprak satın alarak mülkiyetine geçiremez. Toprak sahibi olamamak yani kadının mülksüzlüğü, kadının hane içindeki konumunu ve emeği üzerindeki kontrolünü olumsuz etkiler.”

Kırsalda yaşamakta olan çoğu kadının, toprak üzerinde kullanım hakkı ya hiç bulunmamaktadır ya da geçici olmaktadır. Üretimin devamlılığının sağlanması adına üye oldukları çiftçi birliklerine üye olma veya kredi kaynaklarından faydalanma şartlarını taşıyor olmak dışında, toprakların ve mülkiyetin tapularını ellerinde bulunduranlar ailenin erkek bireyleridir (Alkan & Toksoy, 2009).

Kadının mülksüzlüğünü ele alırken birçok farklı eğilimin olduğunu görürüz. Bunun sebebi toprağın bölüşümünün bulunulan yöreye göre çeşitlilik göstermesidir. Kadınlar kendilerine miras yolu ile geçen toprağı almaktan vazgeçmelerinin; kendilerine düşen payın erkek kardeşlere çok cüzi değerler karşılığında satmalarının ya da karşılık almaksızın haklarını erkek kardeşe vermelerinin ve bu gibi durumların bazı gerekçeleri mevcuttur. Kadın, kendi ailesindeki miras ile kendine geçen toprağı almayarak kocasının ailesindeki kız çocukların da haklarından vazgeçmelerini bekler ve böyle bir dengeleme sağlar. Fakat bu durum kadına önemli olumsuz sonuçlar doğurur. Bu sorunları Ecevit şöyle sıralamıştır (Ecevit, 1994) :

- Kadın, yaşam döngüsündeki üç hane (baba, kayınbaba, koca) yapısında da toprak sahibi olamamaktadır.
- Babasının hanesindeki toprakların görece fazla olduğu durumda bile, kadının toprağı ilişkin potansiyel gücü ortadan kalkmaktadır.
- Kadının evlilik süresince ve evlilik öncesi 'pazarlık' gücünü azaltmaktadır; örneğin, kendi emeğinin değerinin görünmezliğini kabul etmesi sonucunu doğurmaktadır.

Bu olumsuzluklar karşısında, toplumsal anlamda kadının mülksüzlüğü can sıkıcı bir durum oluşturmamaktadır. Patriarkal toplum içerisinde mülk, erkeğin elinde bulundurduğu bir güç olduğu için evlenen kadının ailesinden ne kadar toprağa sahip olduğu önemsenmez. Kadından beklenen ailesinden getirdiği toprak miktarı değil, eşitsiz yapı içerisinde üretim içerisinde ne yoğunlukta emek kullanacağıdır. Böylesi bir ortamda kadının mülkiyet ile ilgili bilinç kazanması zor, hatta bazen imkânsızdır.

2.1.4. Kırsalda Kadının Aile İçerisindeki Yeri

Kadının aile içerisindeki yerine bakmak için önce aile kavramının tanımlanması gerekmektedir. Akademik yazında aile, hane, hane halkı gibi kavramlara farklı tanımlamalar getirilse de Dedeoğlu'nun aile ve hane halkını birleştirerek yaptığı tanımlama oldukça açıklayıcıdır. Dedeoğlu'na göre hane halkı, ortak ikamet ve yeniden üretimin birlikte yer aldığı sosyal organizasyonun temel birimi olmakla beraber, aynı zamanda karmaşık bir yapısı olan, kültürlere göre farklılık gösteren ve zaman içinde değişen bir dizi kurumsal düzenlemelerden oluşmaktadır (Dedeoğlu, 2000, s.141). Bu birtakım düzenlemelerden çıkarılan önemli sonuç, aile içerisindeki kaynakların ve gelirlerin eşit şekilde dağılmayıdır. Bu durum, bölüşüm tartışmalarına yol açmıştır. Tartışmanın nedeni ise aile içerisindeki cinsiyete dayalı işbölümü, aile içerisinde hiyerarşinin hâkim olması, üretim ve yeniden üretim süreçlerinde eşitsiz bir dağılımın olmasıdır (Dedeoğlu, 2000, s.144).

Aile içerisinde kadına yönelik ayrımcılık ve eşitsiz davranışlar, doğuştan başlamaktadır ve hayat boyu sürmektedir. Ailede yeni bir çocuk doğacakken ailenin ve toplumun erkek çocuk istemesiyle başlar; kadını evde, işte, sokakta patriarkal ve kapitalist düzenin baskı ve tahakkümüyle devam eder; mülksüzlük, değersizlik, şiddetle sürüp gider.

Kadınlar, kırsalda daha katı ve daha belirgin geleneksel kalıp yargılarla karşı karşıyadır. Patriarka değer yargılarıyla birleşen toplumsal kalıplar; kadının çalışma hayatında yer alamayacağını, dolayısıyla eğitim almasının da verimsiz bir yatırım olacağını düşünmektedir. Eğitim olanaklarından yararlananlar ise eğitimden alacakları statüyle bunu ekonomik güce dönüştürebileceği düşünülen

erkeklerdir. Eğitime erişim sağlayamayan ailenin kız çocukları, kendilerini ve becerilerini tanımlayamamakta, işgücüne katılmaya cesaret edememektedir. Daha kalabalık aile yapısına sahip olan tarımsal alandaki çocuklar arasında eğitim hakkına sahip olanlar erkek çocuklar sayılırken, kız çocukları böyle bir hakka sahip olamamaktadırlar (Korkmaz & Tüfekçi, 2007, s.42). Kadın erkek eşitsizliğinin daha çocuk yaşta aile içerisinde başladığının göstergesi olan bu durum, kadını kamusal alandan uzak tutmanın da ilk adımları olmaktadır. Böyle bir durumda erkek çocuk ayrıcalığını küçük yaşta fark ederken kız çocuğu edilgen bir yapıya büründürülmektedir.

Patriarkal yapıda kadının, yerini sağlamlaştırmasının varlığını bir nebze göstermesinin yolu erkek çocuk doğurmaktır. Erkek çocuk, soyun devamı ve ailenin yaşlılıkta güvencesi olarak görülür. Böyle bir yargıya göre ise kadın erkek çocukla ailede güçlenir, itibar kazanır. Bu durum sadece İslami toplumlarda değil, Hindistan ve Çin gibi patriarkal geniş aile yapılarında rastlanan bir durumdur. Bu tarz ailelerde, net bir şekilde belirtilen erkek çocuk isteği vardır ve kız çocuğu değersizdir (Kandiyoti, 1997; Akt., Yavuz, 2015). Bu durum, kadının tamamen eşitsiz bir dünyaya geldiğinin göstergesidir.

2.2. TÜRKİYE' DE 1980 SONRASI TARIMSAL DÖNÜŞÜM

Türkiye ekonomisinin tümüyle dünya kapitalizmine eklemlenmesi, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB) tarafından önerilmiş olan yapısal uyum programlarının hayata geçirilmesiyle olmuştur. IMF ve DB tarafından önerilen yapısal uyum programları süreci, daha önceki sermaye birikimi stratejisine uygun olarak oluşturulmuş koruyucu mekanizmaların kaldırıldığı daha sonra yeniden oluşturulan birikim rejimine uygun kurumsal ve yasal düzenlemelerin getirildiği iki farklı aşamadan oluşmaktadır. Bahsedilen süreç, kamusal alandan kopan özelleştirme uygulamaları ve piyasalaştırma gibi önemli değişimlerle tüm yaşam alanlarında metalaştırma eğilimini arttırmıştır (Yaman & Ertürk-Keskin, 2013, s.375).

Tarımsal alandaki ilk metalaşma olgusu, başka bir deyişle tarımsal emeğin metalaşması Türkiye'nin kapitalizmle eklemlenmesi 19. yüzyıl sonlarından itibaren olmuştur (Pamuk, 2009, s.26). Tarımsal alanın; tümüyle ve tam anlamıyla piyasalaşması, metalaşması Türkiye için 1980 sonrası içine girilen süreçte

gerçekleşmiştir denilebilir. Kamusal alan olarak adlandırdığımız kurumların, kamusal alan dışına çıkmasıyla özelleştirmelerin başladığı dönemle birlikte tarımsal alanda metalaşmanın hız kazandığı söylenebilir.

Türkiye 18. yüzyılın sonlarıyla 19. yüzyıl boyunca dünyada yaşanan sanayileşme, ülkeler arası ticaret, sömürgecilik gibi süreçlere dâhil olmamış bir ülke olarak, sermaye birikimine dayanak olarak gösterebileceği iki faktöre sahiptir. Bu iki faktör ise toprak ve emektir (Önder, 1988, s.113). Küçük tarımsal üreticiliğin yaygın olarak yapıldığı Türkiye’de devlet, metalaşma ve kapitalistleşme sürecinin yürütücüsü olmuştur. Tarımda kapitalistleşme sürecinin kontrollü ilerlemesi için devlet tarımsal politikalar uygulamıştır. Bu politikalar arasında ticaret borsalarının oluşturulması, Ziraat Bankası’nın kurulması ve tarım kooperatiflerin hukuki olarak oluşum aşamasının hazırlanması yer almaktadır (Toprak, Akt., Değirmenci, 2014, s.100).

Tarımsal alanda dönüşüm ve kapitalistleşmenin başlama ve hızla gelişmesinin 1980 ve sonrasına dayandığı bilgisine rağmen, tarımın büyük oranda piyasalaşması 1950’li yıllardaki Marshall Yardımlarına kadar uzanmaktadır.

Avrupa’nın, Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) yardımına ihtiyaç duymadan kendi tarımsal ihtiyacını karşılaması üzerine ABD tarımsal ürünlerinin ihracatını ve gıda yardımlarını Türkiye’nin de içinde olduğu az gelişmiş(geç kapitalistleşmiş) ülkelere yöneltmiştir. ABD’nin gerçekleştirdiği yardım adı altındaki bu programı, çoğu az gelişmiş ülke tarafından kalkınmalarına katkı sağlayacağı düşüncesi ile istekli bir şekilde kabul edilmiştir. Yardımların az gelişmiş ülkeler tarafından hevesle kabul edildiği bu süreç ABD ve yardım alan ülkeler için yeni bir bağın başlangıcı olmuştur (Köymen, 1999, s.14-15).

ABD’nin yapmış olduğu yardımların asıl amacı, tahıl stoklarını azaltmak ve aşırı üretimden oluşan artık ürünün kar elde edecek bir pazarın oluşmasıydı. Yardımı alan ülkeler, ABD’ye kendi para birimleri ile ödemelerini yapıyor; ABD ise yardımlar karşılığı bu paraları yardım ettiği ülkelerde askeri üsler kurmak gibi amaçlarla kullanıyordu (Yenal & Yenal, Akt., Ulukan, 2009, s.102). ABD’nin uygulamaya koyduğu bu yardım organizasyonları, Marshall Planı olarak adlandırılan plandır. Marshall Planı, Türkiye’de tarımın modern yollarla gerçekleşmemesi ve sulama koşullarının yetersiz olması gibi üretimi olumsuz

etkileyecek durumları, yardımlara kanıt göstererek ABD'nin artık ürününün değerlendirilmesi sağlanmış ve Avrupa ülkelerinin ihtiyacı olan tarım ürünlerinin üretimi garanti altına alınmıştır.

Marshall Planı ile yardımların, üretimi yönlendirdiği ve dönüşümün hızla yaşandığı süreçte, en önemli tarımsal üretim politikası ise tarımda makineleşmeye teşvik edilmesidir. ABD'den ithal edilen traktörler, tarımda kullanılan traktör sayısında ani bir artış meydana getirmiştir.

Tablo 1. Ekilen Arazi ve Kullanılan Traktör Sayısındaki Değişim (1945-1962)

Yıl	İşlenen Alan (bin hektar)	Traktör Sayısı	Yıl	İşlenen Alan (bin hektar)	Traktör Sayısı
1945	12.664	1.156	1954	19.616	37.743
1946	13.093	1.356	1955	20.998	40.282
1947	13.575	1.556	1956	22.453	43.727
1948	13.900	1.756	1957	22.161	44.144
1949	13.264	9.170	1958	22.765	42.525
1950	14.542	1.585	1959	22.940	41.896
1951	15.272	2.000	1960	23.264	42.136
1952	17.361	31.415	1961	23.076	42.505
1953	18.812	35.600	1962	23.215	43.747

Kaynak: İşlenen Alan ve Traktör Sayısı: DİE, TİY 1968, s165. Aktaran: Kepenek ve Yentürk 2010

Traktör sayısındaki ani artış ve devlet müdahaleleriyle birlikte 1945-1962 döneminde tarımsal dönüşüm diyebileceğimiz sürecin ilk aşaması gerçekleşmiş ve tarım, büyük ölçüde pazardaki yerini almıştır (Kepenek & Yentürk, 2010, s.110-111). 1960'lı yıllar, tarımsal üretimin yapılabileceği alanların belirli bir sınıra (Dünya Bankası verilerine göre) ulaştığı dönemdir. 1960'lar ve sonrasında sermaye yoğun tarımsal üretime geçildiğinin söylenmesi mümkündür. TÜİK verilerine göre 1962'de 23.215 bin hektar ekilebilir arazi varken, 1970'de 24.296 bin hektar ekilebilir arazi, 2012 yılında ise 19.749 bin hektar ekilebilir arazi vardır.

1950-1980'li yıllar, ekonomik anlamda birçok yeniliğin ve devlet tarafından çeşitli politikaların uygulamaya konulduğu bir dönem olmuştur. Bu

dönemde Beş Yıllık Kalkınma Planları yapılmış bu planlamalarla milli gelir, sanayileşme, tarım, sosyal hayat gibi başlıklarla hedefler belirlenmiştir.

1950'lerden itibaren giderek artan köylerin ulusal piyasa içerisine çekilmesi, geleneksel hane ekonomisinin işleyişini değiştirmiştir. Köylerin ulusal piyasa içerisine çekilmesi ister tarımda makineleşmeyle olsun ister piyasa ürünlerine olan ilginin artışıyla olsun iki biçimde de küçük tarım işletmelerini tek başına elverişli olmaktan çıkarmıştır. Bu durum geçimini topraktan sağlayan hane bireylerinin geçimlerini sağlayamamalarına ve başka geçim kaynaklarına başvurmalarına, genellikle de ücretli işlere başvurmalarına neden olmuştur. Türkiye'de kırsalda yaşanan değişim var olan cinsiyetsiz iş bölümünü derinleştirmiştir (Kandiyoti, 2013). Erkeklerin farklı gelir getirici işlere yönelmesi ve bunun için göç etmesi ile beraber kadınların erkeklere ait topraklarda çalışması artmıştır. Zaman kullanımı anketleri tarımsal üretimdeki iş yükünün erkeklerden kadınlara ve çocuklara aktarıldığını göstermektedir. Koopman'ın (Koopman, 2009) yaptığı köy araştırması kadınların küçük alanlarda gerçekleştirdiği tarımsal üretim gelirinin hane geçimi için hayati önem taşıdığını göstermektedir. Ancak tarımsal üretimi etkileyen güvensiz toprak hakları, sübvansiyon edilmiş Avrupa gıdalarından kaynaklı rekabet gibi kadınların üretim sürecinde yaşadığı olumsuz koşullar hane için yapılan tarımsal üretimi kısıtlamaktadır (Toksöz, 2011).

1960'lı yıllarda, devlet tarafından tarımsal üretim artışını sağlamak için teşvik edilen yaygın tarımdan yoğun tarıma geçiş uygulamalarına tanıklık edilmiştir. Tarımdan sanayiye kaynak aktarımını gerçekleştirmek, kentlerde yaşayan nüfusu besleyebilmek ve döviz kazançlarını arttırmak amacıyla sermaye yoğun tarım devlet önceliği haline geldi. 1963-1980 arasında beş yıllık kalkınma planları tarımdaki modernleşme ve sermayeleşmeyi vurgulamıştır (Aydın, Akt., Değirmenci, 2014).

Planlama döneminin özet değerlendirmesi yapıldığında, 1962-1979 yılları arasında tarımda politikaların mekanizasyon ve verimlilik artışına dayanarak, girdi kullanımı ve modern tekniklerin kullanılmasının teşvik edilmesi söylenebilir. (Önal, 2007, s.87). Planlı dönem ile birlikte tarımsal üretime yönelik politikalar genellikle destek amaçlı alımların ve sübvansiyonların arttırılması, tarım ürünleri üzerinden alınan vergilerin düşürülmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Tarımda

uygulamaya konan bu uygulamalar daha çok büyük toprak sahiplerinin yararına olup küçük üreticinin kırsaldaki eşitsizliğini giderememiştir. 1950-1980 döneminde dönüşümün en büyük aktörü devlet olmuştur (Aydın, Akt., Değirmenci, 2014).

Dünya Bankası'nın 1977 yılında yayınladığı Tarım Raporu'nda planlı döneme ilişkin değerlendirmeler aşağıdaki gibidir (Dünya Bankası Raporu, Akt., Köymen, 1988, s.236):

- Kırsal kesim kamu yatırımları, kırsal gelir dağılımındaki adaletsizliği artırıcı yönde olmuştur.
- Destekleme politikaları zengin çiftçilerin yararına, yoksul köylülerin aleyhine olmuştur.
- Kredi politikaları en çok büyük ölçekli ticari tarım işletmelerine yaramış, gelir dağılımı adaletsizliğini düzeltici yönde olumlu bir etkisi olmamıştır.
- Toprak politikası gelir dağılımı adaletini ve verimliliği artırıcı yönde olmamıştır.
- Türkiye, Meksika ve Brezilya ile birlikte dünyada en adaletsiz kırsal gelir dağılımına sahip ülkelerden biridir. Tarımda yer alan en üst gelir grubundaki üreticilerin % 10'u gelirin % 43'ünü, en alt % 20'si ise % 2,7'sini almaktadır.

1980 öncesi dönemde tarımsal destekleme programlarının, tarımsal üretimi gerçekleştiren üreticinin gelir seviyesinin yüksek tutularak iç pazarın genişletilmesi ve üreticinin değişen fiyatlara karşı korunması, ürün fiyatlarının iç-dış piyasalardaki farkının ortadan kaldırılması, ürünlerin üretim seviyelerinin belirlenmesi gibi ekonomik amaçlarla gerçekleştirildiği söylenebilir (Kepenek & Yentürk, Akt., Ulukan, 2009). 1980 sonrası tarım ürünlerine ve üreticiye olan destekleme politikalarında azalış olduğu görülmektedir.

24 Ocak Kararları olarak bilinen ekonomik önlemler paketi ile 1980'lerin başında devletin verimliliğini düşürmek için desteklenen ürün sayısı azaltılıp devlet tekelleri, çay ve tütün gibi ürünler kaldırılmış; piyasa koşullarında fiyat yaratmak amacıyla devlet sübvansiyonları kesilmiştir (Ortaç vd., 2006, s.108). 1980-1989 yılları arasındaki dönemde, desteklemeye konu olan tarım ürünlerinin

sayısında hızlı bir düşüş olduğu görülmektedir. 1970’li yılların sonunda desteklenen tarım ürünü sayısı 24 iken 1980’lerin sonuna gelindiğinde ürün sayısının 10 gibi bir sayıya kadar daraltıldığı görülmektedir (Özkaya vd., Akt., Ulukan, 2009, s. 110).

1980’li yılların sonlarına gelindiğinde, kamu kurumlarının daha önceden sahip oldukları avantaj sahibi konumlarını -özellikle kredi avantajı- kaybettikleri ve bu kurumların özelleştirilmelerinin gündeme geldiği bir ortam meydana gelmiştir (Kazgan, Akt., Ulukan, 2009, s.111). Devlet tekellerinin kaldırılması ve tam-kısmi özelleştirmelerin başlaması, bu döneme denk gelmektedir (Yenal, 2001).

Tarım politikalarında 80’li yıllarda yaşanan önemli değişimlerden bir diğeri ise verilen tarımsal kredilerin mekanizmasıdır. Tarım sektörüne destek amaçlı sağlanmakta olan düşük faiz oranlarına sahip kredilerin daraltılması, kredi koşullarının ağırlaştırılması tarımsal üretimde önemli bir çoğunlukta olan küçük üreticileri etkilemiştir. Diğer yandan ise tarımsal sanayinin kredilere teşvik edilerek üretimi gerçekleştiren küçük üreticiden çok, özel sektöre avantaj yaratacak tarımsal krediler politikası devam ettirilmiştir (Kendir, Akt., Ulukan, 2009).

Tarıma yapılan müdahalelerin ve destekleme politikalarının tarıma olan etkisi, tarımın iç ticaret hadlerine bakılarak anlaşılabilir. TÜİK’e göre “belirli bir sosyal sınıfın, özellikle çiftçilerin, satın alma gücü ve refahındaki değişimi izlemek amacıyla; belirli bir temel yıla göre, çiftçinin yetiştirerek piyasaya arz ettiği ürünlerin fiyatları ile bu sınıfın kendi tüketim ihtiyaçları veya ürettiği malları yeniden üretmek için satın aldığı maddelerin fiyatları arasındaki oran” iç ticaret haddi şeklinde tanımlanmaktadır. Tarımsal ticaret haddi, üreticinin eline geçen “birim gayrisafi üretim değeri içinden, çiftçinin elinde kalan safi üretim değerinin görece büyüklüğünün seyrini yansıtan” göstergelerden biridir (Boratav, 2013, s.36).

Türkiye tarımında, 1980’li yıllar dönüşümün etkisinin tarımsal üretimde de kendini gösterdiği yıllardır. Bahsedilen dönüşüm, Türkiye’de 24 Ocak 1980 kararları ile kendini göstermiş, tarım sektöründe piyasalaştırma başlamıştır. Tarımda uygulanan sübvansiyonlar, üreticiye verilen kredi imkânları, çeşitli

ürünlere verilen devlet desteği gibi uygulamalar daraltılmıştır. Tarımı olumsuz etkileyecek politikaların uygulanmaya konulması dışında, tarımı olumsuz etkileyen diğer bir etken özelleştirmeler olmuştur. Birçok kamu gıda üretim fabrikası özelleştirilmiş ve böylelikle 2000'li yıllardan itibaren piyasa büyük ölçüde serbestleştirilmiştir. 2001 yılında 4634 sayılı Şeker Kanunu ile şeker fabrikaları özelleştirilmiş ve yasa ile şeker pancarı üretimi büyük ölçüde düşmüştür. Bu yasayla birçok şeker pancarı üreticisi devre dışı bırakılmıştır. Şeker fabrikaları ile benzer durum tütün üreticileri için de geçerli olmuştur. Tekelin özelleştirilmesi ile tütün fiyatlarında büyük düşüşler olmuş, tütün üretimi ve tütün üretici gelirleri önemli ölçüde azalmıştır (Kulak, 2011, s.40-44).

1999 yılı sonundan başlayarak günümüze kadar uzanan süreç, tarımsal alanda kurumsal ve yasal düzenlemelerin yoğunlaştığı yıllar olarak tanımlanabilir (Ulukan, 2009). “Bu dönemde hazırlanan yasa tasarıları tarımda yeni bir sürecin başlangıcına işaret etmektedir. Ocak 2002 tarihinde tütün sektörünü serbestleştirmeyi amaçlayan Tütün Yasası, Nisan 2004 yılında düzenlenen Şeker Kanunu, Ekim 2006 tarihinde düzenlenen Tohumculuk Kanunu olmak üzere 2009 yılında tarımsal düzenlemeler giderek artmıştır. Bu tarihte Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın köy kısmı devredilerek, Tarım ve Gıda Bakanlığı kurulması hakkında yasa tasarısı, Destekleme modelinin değiştirilmesi çerçevesinde Tarımsal Havza Bazlı Destekleme Modeli ve aynı dönemde çayla ilgili Çay Kanun tasarısı yayınlanmıştır. Bu dönemde yapılan düzenlemelerin en önemli anlamı “tarımın bir yatırım alanı” haline getirilmesidir. Bunun için yapılması gereken düzenlemelerin en önemli gidişatı “tarımda şirketleşmedir”. Bu doğrultuda üreticilerin üretim koşullarının son yıllarda giderek daha da kötüleşmesi, maliyetlerinin artması, desteklerinin kaldırılması, piyasa kredilerinin özelleştirilmesi ile birlikte çiftçinin krediye ulaşmasının tapuya sahip olma koşuluna bağlı olması; çiftçinin hangi koşullarda üretime devam edeceğine dair önemli soruları ifade etmektedir” (Genç, 2010).

Tarım kesiminde 2000'li yıllardan itibaren uygulanan destekleme politikaları da daha çok küçük üreticiden çok büyük tarım arazisi sahiplerinin işine yaradığından, küçük üreticilerin üretim yapmak yerine ücretli tarım işçisi haline gelmelerine neden olmuştur. Bu uygulamalar sonucu, tarım kesiminde var olan gizli işsizlik hızla ortaya çıkmış ve tarım kesiminden büyük işgücü göçü

gerçekleşmiştir. Tarım kesiminden ayrılan işgücünün önemli bir bölümü büyük kentlere iş gücü olarak göç ederken, bir kısmı ise, mevsimlik işgücü olarak işgücü piyasasında yerini almıştır.

Kısaca özetlemek gerekirse, geç kapitalistleşen ülkelerin birçoğunun yaşadığı gibi Türkiye’de de devletin önceki dönemlere ait koruyucu ve düzenleyici anlayışı, sonraki dönemlerde değişiklik göstererek piyasa şartlarına ayak uydurur bir pozisyona gelmiştir. Tarımsal üretim gerçekleştiren üreticiye sağlanan sübvansiyon, vergi indirimi, kredi kolaylıkları gibi birçok ayrıcalığın kapsamı daraltılmıştır. Sanayi üretiminde hammadde olarak kullanılan birçok tarım ürününün fiyatı düşürülerek maliyetlerin düşürülmesi amaçlanmıştır. Tarım, tarım dışı sektörlerin rekabet edilebilirliği için araç olarak kullanılmıştır. Tarımda yaşanan piyasalaşma durumu kırsalda yaşayan aileleri tarım ya da tarım dışında gelir getirici yöntemlere başvurmak zorunda bırakmıştır. Bu durumdan en çok etkilenen ise kadın emeği olmuştur ve kadınlar daha çok iş yükü altında yoğun bir şekilde çalışmak zorunda kalmışlardır.

2.3. TÜRKİYE’DE TARIMDA KADIN EMEĞİ

Yani toplumsal oluşumların sosyal ve ekonomik boyutuna bakıldığında önemli kısmını kadınlar oluşturmaktadır. Kadınlar, toplumsal yaşamın her alanında değişen yer ve statülerde ekonomik faaliyetlere katılmışlardır. Kadınlar, genellikle tarım işleri ile uğraşmışlardır (Ergin, 2009, s.27). Bugün Türkiye’de kadın emeğinin en yoğun kullanıldığı sektör yine tarım sektörüdür. Çoğunlukla tarımsal üretim küçük ölçeklerde veya geçimlik üretim olarak adlandırılır ve bu üretim aile içi üretimle gerçekleşir. Aile içinde gerçekleşen tarımsal üretim şekli, kadın emeğini ücretsiz aile işçisi olarak görünmez kılmaktadır. Oysa kadının tarımda bu görünmeyen emeği, geçmişten günümüze en yoğun kullanılan emektir (Candan & Özalp-Günel, 2013). Kadınların ailenin geçimini sağlamak için emeğini yoğun kullanması, aile içerisinde söz hakkına sahip olması demek olmadığı gibi kadının aile büyüklerine ve ailenin erkek bireylerine bağımlı olması anlamına gelir.

Kadınların tarım sektörüne katılım düzeyi ailenin toprak ve hayvan varlığına, gelirine ve ürün modeline göre değişmektedir. Ancak, tarımda mekanizasyon seviyesi arttıkça, kadınlar tarımsal üretimden kopmakta ve çalışma

potansiyeli ev kadınlığına yöneltilmektedir. Düşük topraklı ailelerdeki kadınlar, özellikle mevsimlik işçilik olmak üzere, bitkisel ve hayvansal üretimin tüm aşamalarına katılmaktadırlar (Gülçubuk, 1999).

Türkiye'de tarım, geleneksel yapıdadır ve tarımsal üretim, "hane tipi" üretimdir. "Hane tipi" tarımsal üretim, hanenin bireyleri tarafından gerçekleştirilir. Küçük aile işletmeleri şeklinde gerçekleştirilen bu tip üretimde, üreticilerin kendi toprağında çalışan ücretsiz aile işçisi kadınlar ya da başkasının toprağında az bir ücretle çalışan kadınlar olduğu görülmektedir. Kendi tarlasında geçimini sağlayacak kadar gelir elde edemeyen veya hiç toprağa sahip olmayan kadınlar, yaşamlarını sürdürebilecek bir gelir elde etmek için, daha fazla tarımsal iş olanağı olan bölgelere göç ederek orada iş bulmaya çalışırlar. Burada buldukları işi mevsimlik ya da günübirlik işçi olarak gerçekleştirirler (Ergin, 2009, s.52-53).

Tarımsal üretimde kadının rolü dört grupta toplanmaktadır. Bunlar (Yıldırak & diğerleri, 2002, s.12-13);

- Büyük işletmelerde kadınlar tarlada çalışmazlar. Tarımsal üretimin, üretime doğrudan katılma işleri dışındaki (üretime karar verme, yönetme, denetleme ve pazarlama gibi) işler erkeğin işidir. Erkeğin yeterli olmadığı yerlerde kadının sınırlı da olsa, yönetim ve denetleme görevi vardır.
- Orta büyüklükteki çiftliklerde erkekler, mekanize işler ve pazarla ilişkileri yürütürler, kadınlar ise emek-yoğun işleri üstlenirler.
- Aile işletmelerinde ise erkekler, tarım dışı gelir kaynakları ararken kadınlar emek-yoğun tarımsal üretimi yürütürler. Gerek bu tür toprakların sahibi olan ailelerde, gerekse orta büyüklükte toprağı olan ailelerde çeşitlenmiş bitki ya da sınaî türü tarım yapılması durumunda kadın, el emeğine dayalı çapa, hasat gibi işleri yapma durumunda kaldığından, çalışma yükü erkeğinkinden fazladır.
- Topraksız ya da az topraklı ailelerde gerek kadının gerekse erkeğin geçim için başkalarının işlerinde çalışmaya gereksinimleri vardır. Bunun için hem erkekler hem de kadınlar, mevsimlik işgücü olarak buldukları köyde veya çevrede başka bölgelerde mevsimlik işçi olarak çalışırlar. Bu tür ailelerde kadın, sınırlı olarak üretme durumunda kaldığı emek yoğun tarla, bahçe ve hayvanlarla ilgili işleri yapmakla yükümlüdür.

Tarımsal üretim sürecinde, ailenin ve toplumun beslenmesinden sorumlu olan kadınlar ve kızlar, farklı coğrafyalarda ve dönemlerde, tohumların yetiştiriciliğinden ekinlerin yetiştirilmesine, hasattan ürünün masaya taşınması kadar bütün rolleri üstlenmektedirler. Kırsal bölgelerdeki kadın emeği, üretim sürecindeki tüm girdilerin etkileşimi yoluyla, hane halkı tüketimi ve pazarına yönelik ürün elde ederek ve ailenin ekonomik refahını artırarak tarım sisteminin bakımını sağlamaktadır (Hablemitoğlu, 1998).

Türkiye'de tarımda kadın emeğinin doğası, kadınların dünyadaki emeğinin genel özelliklerinden çok farklı değildir. Ancak Türkiye'de tarım ve kadın işçiliği gibi konuları incelemeye önce, kadınların tarımsal yapıdaki rolünü ve kadınların emeğinin nasıl kullanıldığını etkileyen kadının toplumsal konumuna bakmak gerekliliği doğar. Çünkü kadınların toplumsal konumunu ifade eden unsurlar, kadınların tarımsal yapıdaki rolünü ve kadınların emeğinin nasıl kullanıldığını etkiler (Ecevit, 1994). Türkiye'de kırsal kesimdeki kadınların, evde, tarlada, çiftlik evinde, bahçede, ahırda, kulübede, ulaşımda, atölyelerde, çeşitli işler yaparak günde 16 saat çalışmakta, 8 saat dinlenebilmektedir. Bu çalışma süreleri, erkekler için mevsimlere ve bölgelere göre çok fazla değişiklik gösterirken, kadınlar için az değişiklik göstermektedir (Arıkan, 1988, s.3).

Türkiye'de tarımla uğraşan ailelerde, iş açısından kadın ve erkek arasında geleneklere dayalı bir işbölümü vardır. Bu işbölümünde, erkekler genellikle tarımsal işlerinin bir kısmını yaparken kadınlar da hem üreme hem de ailenin hayatta kalması için tüm ihtiyaçları karşılayacak faaliyetlerde bulunurlar.

Kırsal, kadının hiyerarşide en altta olduğu toplum yapılarındandır. Kadının içinde bulunduğu kırsaldaki hane yapısı, patriarkallık örneğini oluşturur. Kırsaldaki hane yapısı, patriarka üzerinden kurulmuştur ve mülk sahipliği durumu da bu durumu destekler niteliktedir. Kırsalda babanın ölümünden sonra mülk sahipliği oğullarına geçer ve kız çocuklar mülkten pay alamazlar. Soyun devamlılığını sağlayan oğlanlarken kızlar başka erkeklerin soyunu sürdürmeleri için küçük yaşta evlendirilirler. Kırsalda, hanedeki hiyerarşi ile emek sürecindeki hiyerarşi benzerdir ve hiyerarşiyi yaş ve cinsiyet belirler. Kırsal düzende en ağır işleri hanenin genç kadınları üstlenir ve doğurganlıkları kadınların ağır işleri yapmalarını, üreticiliklerini sınırlamaz (Kandiyoti, 2011, s.57-59). Kadın cinsiyet

eşitliğinin olmadığı bu katı yapı içerisinde önemli ve vazgeçilmez üretici güçtür (Ecevit, 1994).

Türkiye'de kadının kırsalda konumunu etkileyen bir diğer etken tarımsal üretim şeklidir. Türkiye'de tarımsal üretim, küçük meta üreticiliğine dayanır. Hane yapısının küçük meta üretimine dayanıyor olması ise hane üyelerinin geçimlik üretimle varlıklarını sürdürmelerine, hane emeği kullanımına ve mevsimlik işçilik temelinde hayat sürdürmelerine neden olur. Kadının kırsaldaki bu yapı içerisindeki konumu ise ücretsiz aile işçiliğidir (Işıl Alkan, 2015, s.64).

2.3.1. Türkiye’de Tarımda Kadın Emegine İlişkin Niceliksel Veriler

Türkiye, dünya iklim kuşağı ve ayrıca yerel tarım yapıları açısından tarımsal üretime en uygun ülkelerden biridir. Türkiye ekonomisi, doğasını tarıma dayalı bir ekonomi olarak sürdürmektedir ve tarım sektörü, üretici sektörler arasında en büyük paya sahiptir. Ülke nüfusunun beslenmesi, hammadde temininde sanayide kullanımı bakımından tarım, Türkiye ekonomisinde önemli rol oynamaktadır (Tuncer, Akt., Ergin, 2009).

Yaşam var olduğu sürece tarımsal üretim de var olmuştur. Tarımsal alanda yaşanan teknolojik gelişmeler, tarımın daha çok makinelerle yapılarak emeğe olan ihtiyacı azaltmıştır. Makinelerin tarımsal işgücüne olan azaltıcı etkisine rağmen, kadın emeği tarımsal alanda potansiyel işgücü olmaya devam etmiştir.

1950’lerden bu yana istatistiksel verilere göre tarımsal nüfus, reel olarak azalma eğilimindeyken kadınların halen öncelikle tarımsal alanda çalışmaya devam ettikleri görülmektedir (Kasımoğlu, 2006, s.12).

Kadının iş gücüne katılımının zaman içindeki seyrine bakıldığında kadının eğitim düzeyindeki artış ile beraber kentlerde çalışan kadın sayısında da artış görülmektedir. Tarımsal üretim alanlarında kadının üretim faaliyetlerine katılımı çoğunlukla ücretsiz aile işçiliği şeklinde olmaktadır. Sanayi hizmet sektörlerinde kadının istihdam şekline bakıldığında ise ücretli işçilik şeklinde olduğu görülmektedir. Eğitimin seviyesinin yükselmesiyle beraber ücretlerin de yükselmesi ve diğer etkenler sanayi-hizmet alanında işgücüne katılım oranlarının düzenli olarak yükselmesinde rol oynamaktadır. Gelişmiş ülkelerde tarımsal

istihdam küçüldüğü için katılım oranlarının oldukça yüksek olduğu söylenebilir (Doğrul, 2007).

1988-2008 döneminde Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranlarındaki azalışın arkasında köyden kente göç ve bu süreçte ortaya çıkan tarımsal istihdamdaki azalış belirleyici olmaktadır. Gözden kaçırılmaması gereken bir diğer unsur ise kadın istihdamındaki yapısal değişimdir. 1980’li yıllarda kadınların çoğunluğu ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilirken 2006 yılında ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilen kadınların oranı %38’in altına düşmüştür. Ücretli olarak çalışan kadınların oranı ise 1980’li yılların iki katına çıkmış ve %43 olarak gerçekleşmiştir. Buna rağmen 2006 yılı itibariyle kentsel bölgelerde kadınların işgücüne katılım oranı dünya standartlarının çok altında %19 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran üniversite mezunu kadınlarda %69,8, ortaokul mezunu kadınlarda %15,3; ilkokul mezunu kadınlarda ise %13,3’tür (Dökmen & Bayramoğlu, 2017).

Tablo 2 incelendiğinde kadınların tarımdaki istihdam oranlarının faaliyet kollarına göre dağılımı görülmektedir. 1988 yılında tarımda kadın istihdamı %77 iken bu oran 2018’de %26,3 e gerilemiştir. Kadın istihdamı sanayi sektöründe 1988 yılı itibari ile %8,6 iken bu giderek yıllara göre artış göstermekte ve 2018 yılında ise %15,3 oranına ulaşmaktadır. Yine aynı şekilde hizmetler sektöründeki istihdam oranları incelendiğinde kadınların 1988 yılında hizmetler sektöründeki payı %14,4 iken seyreden yıllarda artış göstererek 2018 yılına gelindiğinde bu oranın %58,4’ e kadar yükseldiği görülmektedir. Yıllar itibari ile kadın istihdamının tarımdan 2000’li yıllar sonrasında kopuşu ve sanayi hizmetler sektörüne doğru kayışı tespit edilmektedir.

Özelleştirmeler ve piyasalaştırmaların yaşandığı ilgili dönemde, Türkiye’de tarımsal istihdamda düşüş yaşanmış ve kadın emeği büyük ölçüde istihdam dışında bırakılmıştır. Kadın emeğinin üretimdeki düşüşü 2000’li yıllardan itibaren daha çok hissedilmiştir (Tablo2). 1988 yılında tarımda kadın istihdamı %77 iken, 2018 yılında %26,3 e kadar düşmüştür.

Tablo 2. İstihdam Edilenlerin Yıllar ve Cinsiyete Göre İktisadi Faaliyet Kolları (Bin Kişi).

(Bin kişi, 15+ yaş)	KADIN					
Yıl	TARIM		SANAYİ		HİZMETLER	
1988	4019	77	448	8,6	752	14,4
1998	3903	67,5	624	10,8	1258	21,7
2008	2354	42,4	838	15	2362	42,6
2018	2353	26,3	1363	15,3	5219	58,4
(Bin kişi, 15+ yaş)	ERKEK					
Yıl	TARIM		SANAYİ		HİZMETLER	
1988	4232	36,7	2357	20,5	4935	42,8
1998	4787	33,7	3122	22	6272	44,3
2008	2663	18,5	3603	25	8134	56,5
2018	2943	16,4	4312	24,2	10553	59,4

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, Temmuz 2018

Tablodaki verilere göre, kadın istihdamının tarım sektöründe 1998 sonrasında düşmeye başladığı ve hizmetler sektöründe artış gösterdiği söylenebilir.

1980’li yıllarda devletin tarıma verdiği destekleri geri çekmesi, özellikle içki, tütün gibi ürünlerin üretimini tek elden gerçekleştiren devlet kurumlarından olan TEKEL gibi kurumları özelleştirmesi, çiftçiye sağlanan kredilerin kaldırılması gibi nedenlerle kırsalda özellikle aile emeğine dayanan küçük işletmelerindeki gelir kaybı, kırdan kente göçü zorunlu hale getirmiştir. Tablo 2’de de görüldüğü gibi tarım sektöründe istihdamda yaşanan düşüş kır nüfusun giderek düşmesiyle de ilgilidir diyebiliriz.

Türkiye’de tarım sektöründe kadınların büyük çoğunluğu ücretsiz aile işçisi olarak tarlada, bahçede, bağda ekimden dikime, yetiştirmeden pazarlamaya kadar tarımsal üretimin her aşamasında etkin rol oynamakta, evinin ve çocuklarının her türlü işinden de sorumlu olmaktadır. Kırsalın her alanın tarlada, bahçede, bağda ekimden dikime, yetiştirmeden pazarlamaya kadar tarımsal üretimin her aşamasında etkin rol oynayan kadın, evinin ve çocuklarının her türlü işinden de sorumlu olmaktadır (Koray vd., Akt., Dilek, 2013).

Tarımda erkek ve kadının, işteki durumları açısından farklılık gösterdiği bilinmektedir. Tablo 3 incelendiğinde, kadınların tarımda diğer çalışma biçimlerine oranla daha yüksek oranda ücretsiz aile işçisi olarak çalıştığı görülmektedir. 2000 yılında kadınların %83,5'i tarımda ücretsiz aile işçisi olarak çalışırken erkeklerin %29,9'u ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Kadınının tarımda ücretsiz aile işçisi olarak çalışma biçimi incelendiğinde yıllar itibariyle düşüş gerçekleşse de yine de yüksek orandadır. 2000 yılında %83,5 olan tarımda ücretsiz aile işçiliği, 2018'de %80,2'ye düşmüştür. Kadınların erkelere oranla daha çok ücretsiz aile işçisi olarak çalıştıkları görülmektedir. Diğer çalışma biçimleri olan ücretli veya yevmiyeli, işveren ve kendi hesabına çalışma oranları incelendiğinde kadınların erkelere oranla tarımda, bu çalışma türlerinde çok daha az yer aldıkları söylenebilir. Kadınların tarımda ücretsiz aile işçiliğinden sonra en çok, ücretli veya yevmiyeli çalıştığı görülürken düşük oranlarda işveren olarak çalıştığı tabloda görülmektedir. 2000 yılında kadınların %2,3'ü ücretli veya yevmiyeli çalışırken 2018'de %8,8'i ücretli veya yevmiyeli çalışmaktadır. 2000 yılında kadınların %0,1'i işveren olarak çalışırken, 2018'de bu oran değişmemiştir. 2000 yılında kadınların %14,1'i kendi hesabına çalışırken, 2018'de %10,9'u kendi hesabına çalışmaktadır. Kadınların kendi hesabına çalışma biçimini arttıran etkilerden biri mikro kredi uygulamasıdır. Mikro kredi, bir mikro finansman kuruluşunca bir mikro girişimciye, yeni bir iş kurması veya mevcut işini geliştirmesi amacıyla verilmiş olan kredidir (Ozan Dündar, 2007, s. 2). Bir başka ifadeyle, mikro kredi, iş yapma fikri olup, gelir getirici bir faaliyette bulunmak üzere, küçük bir başlangıç sermayesine ihtiyacı olan yoksullara imkân verilmesi projesidir. Sadece güvene dayanan, teminatsız ve kefilsiz küçük sermaye şeklindeki mikro kredinin, yoksulların kendi kendilerine yoksulluktan kurtulmaları için etkili bir strateji olduğu vurgulanmaktadır (Akgül, 2014). Ücretsiz aile işçisi kadınların istihdam yüzdesindeki azalışın arkasında devam eden köyden kente göç olgusu ve kız çocuklarının okullaşma oranındaki artışın olduğu düşünülmektedir. İşveren ve kendi hesabına çalışan kadın istihdam yüzdesindeki artışta ise mikro kredi uygulamalarının olumlu katkıda bulunduğu düşünülmektedir (Bayramoğlu & Dökmen, 2017). 2000-2018 yılları arasında tarımda kadınların ücretsiz aile işçiliği çalışması dışındaki hiçbir çalışma türünde erkeklerden daha fazla oranda yer almadıkları tespit edilmektedir.

Tablo 3. Tarımda İstihdam Edilenlerin Yıllar ve Cinsiyete Göre İşteki Durumu (Bin Kişi).

YIL	KADIN							
	ÜCRETLİ veya YEVMİYELİ		İŞVEREN		KENDİ HESABINA		ÜCRETSİZ AİLE İŞÇİSİ	
2000	76	2,3	3	0,1	470	14,1	2779	83,5
2005	155	6,6	8	0,3	445	18,8	1759	74,3
2010	219	8	10	0,4	426	15,6	2070	76
2015	228	9	3	0,1	257	10,2	2039	80,7
2018	203	8,8	3	0,1	257	10,9	1880	80,2
YIL	ERKEK							
	ÜCRETLİ veya YEVMİYELİ		İŞVEREN		KENDİ HESABINA		ÜCRETSİZ AİLE İŞÇİSİ	
2000	255	6,3	60	1,5	2505	62,3	1203	29,9
2005	271	9,8	82	2,9	1836	65,8	598	21,5
2010	308	10,4	85	2,9	1993	67,4	573	19,3
2015	371	12,5	45	1,6	1952	66	589	19,9
2018	341	11,6	48	1,6	1995	67,8	560	19

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, Temmuz 2018

Yukarıdaki tablo incelendiğinde kadınların ücretsiz aile işçisi olarak çalışma oranlarının erkeklerden fazla olması, kadının tarımsal alanda emeğinin karşılığını alamadığının, tarımsal üretimin kadının işlerinin bir uzantısı olarak görülerek karşılıksız bir emek sömürüsüne uğradığını söyleyebiliriz. Buna karşılık erkeklerin işveren olarak tarımsal üretime katılma oranlarının oldukça fazla; kadınların ise işveren pozisyonunda neredeyse yok denecek kadar az olduğunu görmekteyiz. Kadının kırsalda aile ve ülke ekonomisine sağladığı ekonomik artılar dikkate alınmamakta, kadın sadece çocuk doğuran ev işlerini yapan, ev işlerinin uzantısı olarak tarımla uğraşan bireyler olarak görülerek emeği değersizleştirilmektedir. Kadının ücretsiz aile işçisi olarak yoğun kullanımı, diğer çalışma türlerinde erkeklere oranla daha az yer edinmesi bu durumu destekler niteliktedir.

Son yıllarda tarımda işgücü durumuna bakıldığında kadınların tarımdaki konumları daha net anlaşılabilir. Kadınlar tarımsal alanda kullanılan yoğun emek türü olsa bile, emeğin kullanılma biçimi açısından erkek emeğinden eşitsiz bir biçimde ayrılmaktadır.

Kadınların tarımda yaşadıkları sorunlardan biri de kayıt dışı çalışmadır. Kadınların büyük oranda kayıt dışı olarak çalıştıkları yer tarım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 4. Herhangi Bir Sosyal Güvenlik Kuruluşuna Kayıtlı Olmayanların Yıllar ve Cinsiyete Göre İşgücü Durumu (2000-2018).

YILLAR	Kayıt Dışı Oranı					
	TARIM		TARIM DIŞI		TOPLAM	
	KADIN %	ERKEK %	KADIN %	ERKEK %	KADIN %	ERKEK %
2014	94,4	71,8	25,9	21,1	48,4	29,3
2015	94,0	70,2	24,2	20,2	46,1	28,2
2016	94,3	72,2	24,2	20,8	44,3	28,8
2017	94,2	74,4	24,9	21,0	44,6	29,2
2018	90,9	76,2	24,9	21,2	42,1	29,4

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, Ocak 2018

Yukarıdaki tabloda tarım ve tarım dışı sektörlerde kadın ve erkeklerin kayıt dışı çalışma oranları verilmektedir. 2018 yılı kayıt dışı çalışma oranları incelendiğinde kadınlar tarımda %90,9 oranında kayıt dışı çalışırken, erkekler %76,2 oranında kayıt dışı çalışmaktadırlar. Yine 2018 yılı tarım dışı sektörlerde kayıt dışı çalışma oranına bakıldığında kadınların %24,9'u erkeklerin ise %21,2'si kayıt dışı çalışmaktadır. 2014-2018 yılları arasında tablodaki tarım ve tarım dışı kayıt dışı çalışma oranlarında, kadınların her iki durumda da erkeklere oranla kayıt dışı çalışmalarının daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Tablo 4 incelendiğinde tarım sektöründe son 5 yıldır kadınların kayıt dışı oranın %90'ların altına inmediği görülmektedir. Kayıt dışı çalışmanın tarımda bu kadar yoğun olmasının sebebi olarak kadınların tarımda ücretsiz aile işçisi ve mevsimlik işçi durumunda çalışıyor olmaları gösterilebilir.

Kayıt dışı çalışma, toplumdaki her birey için olumsuz bir çalışma şeklidir. Kadınların tarımsal üretim sürecine kayıt dışı olarak katılmaları kadınlar için birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Kayıt dışı istihdamda sosyal, ekonomik ve hukuksal hiçbir güvence elde edilememektedir. Büyük hak kayıplarına neden olan kayıt dışı çalışma en çok tarım sektöründe görülmektedir ve tarım sektöründe

genellikle kadınların yer alması kadınların karşılıksız emek olarak sömürülmesine neden olmaktadır.

Tablo 5. Zamanın hane halkı ve aile bakım faaliyetlerinde cinsiyete ve çalışma durumuna göre dağılımı, (2014-2015)

(Yaş 15+) (%)									
Faaliyet adı	Toplam			Çalışan			Çalışmayan		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Belirlenmemiş hane halkı ve aile bakımı	1,7	0,6	1,9	1,0	0,5	1,4	1,9	0,8	2,0
Gıda yönetimi	40,4	17,0	44,9	35,6	15,1	46,5	42,2	19,5	44,5
Hane bakımı	21,1	11,4	23,0	17,9	10,7	21,8	22,3	12,4	23,3
Kumaş üretimi ve bakımı	6,0	0,9	6,9	4,3	0,8	6,2	6,6	0,9	7,1
Bahçe işleri ve hayvan bakımı	5,6	18,8	3,1	7,6	15,0	3,7	4,8	23,9	2,9
İnşaat ve tamiratlar	1,0	5,2	0,2	2,2	5,9	0,3	0,5	4,2	0,1
Alışveriş ve hizmetler	8,3	25,0	5,1	12,6	25,8	5,6	6,7	24,0	5,0
Hane halkı yönetimi	0,2	0,6	0,1	0,3	0,8	0,1	0,1	0,4	0,1
Çocuk bakımı	14,5	17,2	14,1	16,8	23,1	13,4	13,7	9,1	14,2
Yetişkin bir aile ferdine yardım	1,3	3,3	0,9	1,5	2,2	1,1	1,2	4,8	0,8

Kaynak: TÜİK, Zaman Kullanım Araştırması, 2014-2015

2014-2015 yılları arasında TÜİK tarafından yapılmış olan zaman kullanımı araştırmasında, çalışan ve çalışmayan hane halkı bireylerinin cinsiyete göre aile bakım faaliyetlerindeki çalışma durumunu gösterir veriler aktarılmaktadır. Tablo

5 incelendiğinde faaliyetlere katılımında kullanılan zaman açısından, kadınlar ve erkekler arasında cinsiyete dayalı bir işbölümü olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin gıda yönetimi, çalışan ve çalışmayan kadınlarda erkeklere oranla daha fazla zaman harcanan bir faaliyet iken, hane halkı yönetimi faaliyetinde erkek bireylerin daha fazla zaman kullanımını olduğunu görmekteyiz. Belirlenmemiş hane halkı ve aile bakımı, gıda yönetimi, hane bakımı, kumaş üretimi ve bakımı gibi faaliyetler kadınlar tarafından erkeklere oranla daha fazla zaman kullanımı alanıdır. Bahçe işleri ve hayvan bakımı, inşaat ve tamiratlar, alışveriş ve hizmetler, hane halkı yönetimi, çocuk bakımı, yetişkin bir aile ferdine yardım gibi faaliyetlerde ise erkeklerin zaman kullanımının daha fazla olduğu tabloya göre çıkarılacak sonuçlar arasında olmaktadır.

Geçmişten beri gıda üretiminin, gıdaya ulaşımın “kadının işi” olarak kabul edildiği bilinmektedir ve tabloda verilen veri doğrultusunda gıda yönetiminin de hane içerisinde kadının faaliyet alanı olarak kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Gıda ile kadının bağına bakıldığında kadın emeğinin tarımsal alanda nasıl bir öneme sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Türkiye tarımındaki hane tipi üretim ve patriarkal yapı, kadınların ev işçiliğini yoğunlaştırmakta, tarımsal faaliyetleri emek yoğun ve ücretsiz ya da düşük ücretli işlerle sınırlamakta, kadınların günlük yaşamını, olanaklarını ve karar verme iradelerini sınırlamaktadır (Işıl Alkan, 2015, s.62).

2.3.2. Türkiye’de Kırsalda Kadının Aile İçerisindeki Yeri

Türkiye koşullarını göz önünde bulunduran Türk Aile Yapısı Özel İhtisas Komisyonu (1989, s.3-4) aileyi, “kan bağılılığı evlilik ve diğer yasal yollardan aralarında akrabalık ilişkisi bulunan ve çoğunlukla aynı evde yaşayan fertlerden oluşan, fertlerin cinsel, psikolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılandığı, fertlerin topluma uyum ve katılımlarının sağlandığı ve düzenlendiği temel bir toplumsal birim” olarak tanımlamaktadır. Aile biçimleri ve ailede kurulan ilişkiler ağı, yerleşim yerlerine (köy, kent, kasaba) göre farklılıklar göstermektedir. Özellikle köyler aile ilişkileri, hane halkı özellikleri açısından kentlere göre farklılık oluşturmaktadır. Köylerde gerçekleştirilen üretim faaliyetlerinin giderek değişmesi, iletişim araçlarının yaygınlaşması, eğitim düzeyindeki artış gibi etkenlerin köyden kente olan göçü arttığı gözlemlense de,

hane içerisindeki otorite düzeni, cinsiyetçi rol dağılımı, çocuklara verilen değer gibi aile içi ilişkilerin geleneksel özelliklerini korumaya devam etmektedir. (Taylan, 2009). Köy ailesinde ise kadının aile içi konumu ve statüsü doğrudan geleneksel toplumsal cinsiyet algısına göre şekillenmiştir. Bir kadının aile içindeki konumu, toplumda kadına atfedilen rol ve değer yargıları ve kadınların ve ailelerinin kadınlar için yaşamlarını uyumlu hale getirecek destek programlarının olmaması, kadınların işgücüne katılımını etkin bir şekilde engellemektedir.

Ailenin gözünde kadınlar, özellikle kırsal kesimde yaşıyorlarsa, işgücü piyasasına bir tek tarım işçisi olarak katılabilirler. Kadınların şehre gitmesi bile erkeklere göre mümkün değildir. Erkekler için tarımsal emeğin düşük ücretli olması nedeniyle, erkekler inşaat işi gibi yüksek işlerde çalışarak aileye katkı sağlamaktadırlar. Bu durumda kadınların tarım işçiliği tek seçenek haline gelmektedir çünkü kadınların tarımsal alanlardan başka çalışmaları için alternatif alanları kalmamaktadır (Çınar, 2010).

Kırsal kesimde kadınların ve erkeklerin rolleri değişkenlik göstermektedir. Kadınlar ve erkeklerin rol dağılımının farklılaşması hane halkının geçim kaynağı, ürün kalıbı, köy yerleşimi ve şehirle olan bağlantıyla yakından ilgilidir. Ayrıca kadınların beklentileri ve potansiyelleri yakındaki köylerle benzerlikler gösterir. Temel olarak köylerin geçim kaynağı, bitki üretimi, hayvancılık ve mevsimlik göç oluşturmaktadır. Tarımsal üretimin sınırlı olduğu köylerde hane halkı tüketimi için sebze ve bağcılıkta erkekler; bahçe hazırlığı, toplanması, sulama, çapa gibi işlerde çalışmaktadırlar. Temel geçim kaynağını bitkisel üretimin oluşturduğu ailelerde ise kadının iş yükü, satış hariç üretimin her aşamasında bulunmaktadır. Erkekler hayvansal faaliyetlerde hayvanların otlatılması, besleme, kırkım gibi işler yapmakta; kadınlar ise sağım, süt ürünlerinin değerlendirilmesi, ahır temizliği ve ot toplama işlerini üstlenmektedir. Bununla birlikte, hayvansal ürünlerden elde edilen yağ, yoğurt ve peynir gibi gıdaların üretimi kadınlar tarafından ailenin günlük tüketimleri için üretilmektedirler (Gülçubuk, 2003).

Bütün toplumlarda aile içerisinde erkeğin koca ve baba, kadının ise karı ve anne rolleri olduğu bilinir. Ancak bu rollerin her toplum içerisinde, işleyişinde fonksiyonları açısından birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Türkiye’de geleneksel ailelerde erkeğe, ailenin yaşamsal faaliyetlerini gerçekleştirmeyi sağlayacak maddi geliri sağlamak üzere ev dışında çalışma ve ailenin ev dışındaki ilişkilerini

düzenleme rolü (Kıray, 1984), kadına ise “ev içi işler ve çocuk bakımı sorumluluklarının” verildiği görülmektedir (Ersöz, 1999, s.17).

Köy aile yapısında doğurganlık, önemli bir statü aracıdır ve erkek çocuğa sahip olmak, kadının ailedeki statüsünü arttırmasına sağlayan önemli bir faktördür. Kadının doğurganlığının ve erkek çocuk sahipliğinin yanı sıra, kadınların ailedeki yerini ve toplumsal konumunu yükselten bir faktör de kadının yaşıdır. Kadının yaşı arttıkça aile içerisindeki gücü de artmaktadır. Ancak geleneksel köy ailelerinde kadının konumu yine de erkeklerin konumundan daha düşüktür (Taylan, 2009). Kırsalda aile içi ilişkilerde genelde otorite olan erkektir ve erkekler ailenin karar verme yetkisini elinde bulunduran aile bireyleri olmaktadır. Otorite ve karar verme açısından değerlendirildiğinde kırsal aileler, geleneksel-ataerkil bir özellik göstermektedir. Köylerde kayınvalide ve kayınpederle birlikte oturanlarda ailenin reisinin kayınpeder olduğu görülmektedir (Kaya, 2017).

Patriarka geniş ailede yaşlı erkek, genç erkekleri de kapsayacak şekilde ailenin bütün üyeleri üzerinde otoriteye sahiptir. Ailenin genç erkeğiyle evlendirilen genç gelin, başka bir erkeğin reis olduğu bir aileye ve kocasının yakın kadın akrabalarının (kocasının annesi, kız kardeşi vb.) kendisi üzerinde önemli derecede bir güç uyguladığı bir aileye gelin olarak getirilir. Kadınlar ve erkekler sosyal yapı içerisinde sosyalleşme yolu olarak evliliği görmektedirler. Aynı zamanda evlilik, toplum içerisinde kimlik kazanmak açısından hem kadın hem erkekler için önem taşıyan bir durumdur. Toplumda evli olarak yer alan bir kadın, saygı duyulacak bir bireydir ve çevresindekiler açısından önem taşımaktadır. Bu durumda evlilik kadına kısıtlı ve kontrollü bir biçimde de olsa toplum içerisinde statü kazandırmaktadır. Evlilikteki karı koca arasındaki ilişkiler ise daha çok sorumluluklar üzerine kurulmaktadır (Dedeoğlu, 2000). Kırsal alanda kadın ve erkek arasındaki sorumluluk paylaşımı, erkeğin eve maddi kazanç sağlayacak işleri yapması ve evi geçindirmesi kadının ise bağ, bahçe, ev işleri, çocuk bakımı şeklinde gerçekleşmektedir.

Kırsalda kadının ailedeki rolü, ev içinde çalışma, toprakta çalışma ve ailenin ihtiyaçlarını karşılama olarak eşitsiz bir şekilde yapılan işbölümüyle belirlenmiştir. Kadın, ailesi için sevgi ve saygı bağlarıyla hiçbir karşılık

beklemeden bu işleri yapmaktadır. Ailenin erkek bireylerine karşı sadakatle bağlı kalmaktadır ve tüm bu yaptıklarına karşılık değer ve saygı görmemektedir.

2.4. TARIMDA KADINLARIN ÇALIŞMA KOŞULLARI VE SORUNLARI

Türkiye tarımında kadın emeği ücretli ve ücretsiz emek şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ücretli emek biçimi olarak mevsimlik işçilik ve sözleşmeli işçilik sayılabilir. Ücretsiz aile işçisi olarak kadın emeğinin yoğun olarak yer aldığı alan ise genelde küçük meta üreticiliğidir. Kadın tüm bu tarımsal üretim biçimlerinde farklı çalışma koşullarına sahiptir ve birçok sorun yaşamaktadır.

Tarımda yaşanan dönüşüm ile birlikte, kırdaki üreticinin maddi olanaklarının daralması sonucu ücretli tarım işçiliğinin ve kırdan kente göçün arttığını söyleyebiliriz. Bu durum tarım işçilerini özellikle kadınları ve çocukları her anlamıyla kötü şartlara maruz bırakmaktadır. Maddi zorunluluklar nedeniyle başka şehirlere mevsimlik tarım işçisi olarak göç eden ailelerde kadınlar ve çocuklar ağır şartlar altında çalışmaktadırlar.

Mevsimlik tarım işçiliği ve bu işçiliğin yarattığı yaşam koşulları, anne karnındaki bebek de dâhil olmak üzere tüm aile üyelerinin refahını hem nesnel hem de öznel kıstaslar açısından tehdit etmektedir. Hikâyelerin, farklı illerdeki farklı ürünlerde göreceli olarak daha iyi durumda olduğu tespit edilse de sayısal veriler onu destekleyecek herhangi bir kanıt sunmamıştır. Mevsimlik tarım işçileri ve ev emeğinden etkilenenler, Türkiye'deki en savunmasız gruplardan birini oluşturmaktadır (Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliği Araştırma Raporu, 2014).

Türkiye'ye yaklaşık 300 bin kişi, seyahat etmeyi uygunsuz yollarla gerçekleştirmekte, evlerinden kilometrelerce uzaklıkta, ilkel denebilecek barınaklarda yaşamakta, yetersiz beslenmeyle karşı karşıya kalmakta ve bunun karşılığında çok düşük ücretlerle tarımda çalışmaktadırlar (Erdoğan, 2011).

Tarım işçisi kadınların en önemli sorunları şu şekilde sıralanmıştır;

Üreme Sağlığı Sorunları: Tarımda çalışan kadın işçilerinin; eğitim seviyeleri, beslenme yetersizlikleri, doğum öncesi bakım, sağlıklı doğum ve doğum sonrası bakım yetersizlikleri, sağlıklı yaşam biçimlerinin olmayışı, çevresel faktörlerin etkilerinden dolayı sağlık kuruluşlarına ulaşamamaları, aile

planlaması hizmetlerindeki yetersizlikler ile sağlık hizmetlerinin sunumundaki yetersizlikler karşımıza üreme sağlığı sorunları olarak çıkmaktadır.

Tarım İşçilerinin Dil Sorunu: Göçmen işçiler söz konusu olduğunda dil sorunlarının özel bir öneme sahip olduğu bildirilmektedir. Çünkü bunlar insan ve iş ilişkilerine girdiklerinde ülke içerisinde kullanılan resmi dili bilmediklerinden yazılı ve sözlü iletişimi anlayamama ve yanıt verememe durumu güven duygusu sorunları oluşturmakta ayrıca sosyal izolasyon yaşanmasına yol açmaktadır (Kasımoğlu, Akt., Dilek, 2013).

Tarım İşçilerinin Beslenme Sorunu: Tarım işçilerinin ekonomik olanaklarının yetersizliği ve alışkanlıkları nedeniyle aldıkları gıdalar tek yönlü yetersiz ve dengesizdir. Beslenmede en çok bitkisel maddeler, bunlarında başında da günlük kalori gereksiniminin % 60'ını sağlayan buğday gelmektedir. Et ve süt tüketimi ise çok düşüktür (Kasımoğlu, Akt., Dilek, 2013).

Tarım İşçilerinin Ulaşım Sorunu: İşçiler kadın, erkek, çocuk hep birlikte genellikle üstü açık kamyonlarla gelmekte ve beraberlerinde yiyecek, giyecek, kırılacak eşyalar getirmektedirler. Kamyona eşyalar ve çocuklar dışında 30-45 kişi binmektedir. Bu durum başlı başına riskler içermektedir. İşyerine gidiş masrafi işveren tarafından, dönüş masrafları ise işçiler tarafından karşılanmaktadır (Kasımoğlu, Akt., Dilek, 2013).

Tarım İşçilerinin Barınma Sorunları: Geçici tarım işçilerinin barınma sorununun iki yönü vardır. Birincisi geliş gidişlerde, ikincisi ise işyerinde barınma sorunudur. Gruplar halinde kalabalık bir nüfus olarak çadırlarda barınmaktadırlar (Dilek, 2013).

Mevsimlik tarım işçisi kadınların sorunları incelendiğinde çok yönlü sorunlarla karşı karşıya kaldıkları söylenebilir. Eğitim, barınma, ulaşım gibi temel ihtiyaçların yetersiz düzeyde sağlandığı özellikle sağlık, beslenme gibi hayati önem taşıyan konularda dahi birçok sorun yaşadıkları görülmektedir.

Tarımda ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınlar da tarımda çalışan diğer kadınlar gibi birçok sorun ve eşitsizlikle karşı karşıyadır. Kırsalda kadınların tarımsal üretime katılmaları, ücretsiz aile emeği olarak görülmeleri tarımsal alandaki işlerin ev işlerinin uzantısı olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır.

Cinsiyetçi iş bölümünün kırsalda daha yoğun hissedilmesi ve benimsenmesi, kadın işgücü kullanımını etkileyen bir faktördür. Kırsalda kadının içinde bulunduğu sosyal, ekonomik yaşam ve kırsaldaki kültürel özellikler kadın emeğinin tarımsal üretimde sömürü anlayışını derinleştiren etkenlerdendir.

Kırsalda işyeri ve konut ayrımı net bir şekilde yapılamamaktadır. Dünyanın birçok yerinde hanenin yaptığı tarımsal faaliyetler “ev işi” olarak tanımlanmıştır. Bu nedendir ki kadınlar “ücretsiz aile işçisi” olarak belirtilmektedir (Sirman, 1991). Kadının kırsalda “ucuz emek” veya “haneye ekonomisine yardımcı” olarak görülmesi, kadının tarımda emeğinin karşılıksız kalmasına ve görünmez olmasına sebep olmaktadır. Kadın emeğinin görünmez kılınması ise kadını kırsalda yoksullaştırmakta ve yoksunlaştırmaktadır.

Türkiye’de tarım ile uğraşan ailelerde, geleneklere dayanılarak yapılan kadın ve erkekler arasında paylaşılan bir işbölümü vardır. Bu işbölümüne göre, ailenin erkek bireyi sadece tarımsal işlerin bir kısmını yaparken kadın hem yeniden üretime katılır hem de ailenin yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayacak faaliyetleri de gerçekleştirir (Candan & Özalp Günal, 2013).

Kentsel yaşamda kadınların iş yükü ve sorumluluk alanları, ücretli ya da ev hanımı olsun, tarım alanlarındaki kadınlardan daha belirgindir. Şehirde çalışmayan kadınların, evdeki günlük işleri belli ve planlıdır. Ücretli çalışan olarak çalışan kadınların iş yükü daha yoğundur ancak açık ve programlıdır. Ne yazık ki, kadınların tarımsal istihdamdaki sorumlulukları, sınırları tam olarak çizilemeyecek kadar farklı ve düzensizdir. Kırsalda kadınlar gün boyunca farklı yoğunluklarda ve çeşitli işlerde çalışırlar. Neredeyse uyku hariç çalışmadıkları bir zaman dilimi yoktur. Bu durum kadının tükenmişlik, mutsuzluk ve yorgunluk içinde olmasına neden olur. Kırsalda kadının tarımsal üretim ve ev işlerini bir arada ve birbirinden ayrılmayan ortamda gerçekleştiriyor olması kadına yılgınlık ve psikolojik huzursuzluk vermektedir (Korkmaz ve Tüfekçi, 2007).

Kadınlar tarımda ücretsiz aile işçisi olarak çalışırken ya da ev içi tüketim için üretim yaptıkları zaman, herhangi bir gelir elde etmemektedirler ve kadınlar için ücretsiz bir geri dönüş yaşanmaktadır. Bu nedenle, bu karşılıksız kadın emeği, yoksul hanelerde yoksullukla mücadele için ana araç olarak kullanılmaktadır. Yoksul hanelerde uzun süre saklanabilecek gıda maddelerinin evde üretilmesi;

ailenin bireyleri için giysi dikme, eve giren kısıtlı gelirin öncelikli olarak ailenin önemli ihtiyaçları için idare edilmesi ve tasarruf için gereken sosyal ilişkilerin kurulması gibi ana başlıklar, yoksul hanelerin dayandığı kadın emeği türlerini oluşturmaktadır. Aileler yoksullukla baş edecek maddi çıkar olarak ücretsiz emeği görürler ve hanedeki ücretsiz emek ise kadınlardır. Bu kadınların kendilerine ait bir gelirlerinin olmaması çok yaygın bir durumdur (Hattatoğlu, 2002). Tarımdaki kadınlar, üretim faaliyetlerinin çoğunu küçük aile işletmelerinde ücretsiz aile işçisi olarak katılmaktadırlar. Aile işgücünün özelliklerine uygun olarak, kadın ya evde doğrudan işgücüne katılmakta ya da başka işyerlerinde ücretli olarak çalışıp karşılığında aldığı maddi geliri aile başkanı erkeğe vermektedir (Türk, 2006, s.18). Tüm bu durumlar nedeniyle tarımsal alanda kadının yoksullaşması, kadının kırsaldaki önemli sorunlarından birini oluşturmaktadır.

Yoksulluğun kadın boyutuna baktığımızda, kırsal alanlardaki daha geleneksel bir aile yapısı, kırsal alandaki kadın ve erkeklerin statüsünü belirlemede etkin rol oynamaktadır. Kırsal alanlardaki cinsiyet eşitsizliği nedeniyle, kadın yoksulluğu erkeklerden daha yoğundur. Bu durum, kadınların hane halkındaki konumuyla ilgilidir. Özellikle kadınların hiyerarşinin altında olduğu aile ilişkilerinde, ekonomik kaynakların paylaşımı rasyonel kararlar içermemektedir.

Hane halkının gelir ve kaynaklarının eşit olarak paylaşılmaması, kadının hanedeki gelir üzerinde söz hakkına sahip olmaması, kadının hanede belirli bir emek fiyatının bulunmaması, kadının ev işçiliğinin görünmezliği ve kadının öznel kimliğinin dışındaki kimliği nedeniyle elde ettiği gelirin büyük kısmını ailenin ihtiyaçları için harcaması, yoksulluk ve ekonomik şiddetin nedenleri arasında görülebilir (Kan, 2014).

Ülkelere, toplumlara, bölgelere göre değişmekle beraber kır kadınının içinde bulunduğu temel sorunları şu şekilde sıralanmaktadır (Fazlıoğlu, Akt., Gökdemir & Ergün, 2012);

- Toplumsal değerler ve ön yargılar,
- Kadınlara karşı yapılan ayrımcılık ve bunun toplumlar/topluluklar tarafından kabul görmesi ve kurumsallaşması (meşruiyet kazanması),

- Toplumsal örgütlenmelerde güç ve yetki yoksunluğu,
- Aile içi şiddet,
- Ağır iş yükü (hane içi-dışı),
- Gelir kaynaklarına (toprak, istihdam, kredi, pazar vs.) ulaşamama ve bu kaynakları kontrol edememe,
- Üreme sağlığı hizmetlerine ulaşamama, sık ve erken doğum,
- Eğitim olanaklarından yeterince yararlanamama,
- Kamu hizmetlerine katılamama ve bu hizmetlere ulaşamama,
- Kadının yaptığı işin erkek tarafından yapılan işe nazaran daha az değerli kabul edilmesi; daha az saygınlığı olması, ülkeler çapındaki değerlendirmelerde, kayıtlarda daha az kayda değer bulunması,
- Kadının üretici kaynaklara çok az olan erişimi,
- Kentli kadınların kır kadınlarının sorunlarına karşı duyarsız olması,
- Aile gelirinin kontrolünde çok az söz hakkına sahip olmasıdır.

Eğitim yetersizliği, yoksulluk ve patriarkal yapının etkisiyle kadının üzerinde oluşan büyük baskı ve kadınların kendine güven duymaması, sorunlarını dile getirememelerine ve çözüm kanallarını üretememelerine neden olmaktadır.

Bu bölümde, Türkiye’de kadın emeğinin tarımsal alanda önem taşımasının başlıca nedenleri olarak kadınların tarımda yoğun emek kullanımları ve geçmişten günümüze kadının başlıca istihdamının tarım sektöründe olması çıkmaktadır. Veriler Türkiye’de 2000’li yıllardan itibaren kadın emeğinin tarım sektöründen koparak hizmetler sektörüne kayışını göstermektedir. Kadın istihdamının tarımda azalış eğiliminde olmasının bir nedeni olarak da tarımsal dönüşüm ile birlikte kırsal istihdamın azalması söylenebilir. Kadını tarımda genellikle küçük üreticilik şeklinde yürütülen tarımsal faaliyetlerde ücretsiz aile işçisi olarak görmekteyiz. Kadınlar ücretsiz üreticiler olmalarının yanı sıra sosyal güvenceden de yoksundurlar. Kadının kırsalda toplumsal ve aile içerisindeki konumu incelendiğinde ise cinsiyete dayalı işbölümünü, tarımsal üretim ilişkilerinde erkeğin egemen olduğunu ve kadının ikinci planda kaldığını söyleyebiliriz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HOPA'DA ÇAY TARIMINDA BİR ALAN ARAŞTIRMASI

3.1. DOĞU KARADENİZ'DE ÇAY TARIMINA İLİŞKİN GENEL BİLGİLER

Çay üretimindeki en önemli ülkeler Çin, Hindistan, Kenya, Sri Lanka ve Türkiye'dir ve bu ülkeler toplam dünya çay üretiminin dörtte üçünü karşılar. Türkiye, çay tarım alanlarının genişliği bakımından dünyada üretici ülkeler arasında 8. sırada, kuru çay üretimi yönünden 5. sırada, yıllık kişi başına tüketim bakımından ise 4. sırada yer almaktadır. Türkiye'de çay yetiştiriciliği Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan halka geçim kaynağı yaratmak ve ülkenin çay talebini karşılamak amacıyla, cumhuriyetin ilk yıllarında başlatılmıştır. 1924 yılında çıkarılan 407 sayılı yasa ile başlayan süreç, devletin uzun yıllar teşvik ve destekleme uygulamaları ile bölgenin en önemli geçim kaynağı ve istihdam potansiyeli olmuştur (<http://www.zmo.org.tr>, 2016).

Türkiye ekonomisinde önemli bir yere sahip olan çay tarımı Doğu Karadeniz Bölgesi'nde özellikle üç ilde gerçekleşmektedir. Bu iller Rize, Trabzon ve Artvin'in sahil kesimidir. Çay tarımı Rize'de uzun yıllar yoğun bir alanda yetiştirilme karakteri göstermesine karşılık, Trabzon'un batısı ve Artvin'in sahil kısımları hariç diğer bölgelerde diğer tarım ürünleri ile birlikte yapılmaktadır. Diğer yandan Tirebolu'da faaliyete geçmiş bir çay fabrikası olmasına rağmen Giresun ve Ordu için fındık tarımı hâlâ önemli bir yerdedir (Aslantürk, 1986).

Çay tarımı ve ticareti Doğu Karadeniz Bölgesi ekonomisinde ve ailelerin geçiminde çok temel bir yere sahiptir. Çay sektöründe yaklaşık 40 bin kişi maaşlı olarak çalışmakta ve 200 bin çay üreticisi aile bütçesine katkı sağlamaktadır. Ülke ekonomisinde büyük önem teşkil eden çay, yaklaşık 1 milyon insanın da geçim kaynağıdır (Kılıç, 2016).

762 bin dekar çay tarım arazisinin % 65'i Rize, % 21'i Trabzon, % 11'i Artvin, % 3'ü Giresun il sınırları içindedir. Çay tarımı halen küçük aile çiftçiliği şeklinde sürdürülmektedir. Çay üreticilerinin %76'sı 5 dekarın altında, %20'si 5-10 dekar arasında, %3'ü 10-20 dekar arasında, %1'ise ancak 20 dekar üzerinde çay bahçesine sahiptir. Rize'de tarımsal gelirin % 98'i, Artvin'de % 27'si, Trabzon'da ise %25'i çay tarımından elde edilmektedir. Çay tarımında çalışan faal

nüfusun yaklaşık 250 bin kişi olduğu tahmin edilmektedir (<http://www.zmo.org.tr>, 2016).

Ziraat Mühendisleri Odası'nın 2016 verilerine bakıldığında Doğu Karadeniz Bölgesi'nde, çay tarımının Rize ilinde daha fazla tarım arazisi üzerinde yapıldığı ve yüksek bir tarımsal ekonomik gelir sağladığını görmekteyiz. Yüksek çay üretimini ve çay tarımında ekonomik getiri düzeyini Rize ilinden sonra sırasıyla Trabzon, Artvin ve Giresun illeri takip etmektedir. Diğer bir veriye göre ise üreticilerin çok geniş tarım arazilerinde çay üretimi gerçekleştirmedikleridir. Çay üreticilerinin büyük çoğunluğu (%76) 5 dekarın altındaki arazilerde çay üretimi gerçekleştirmektedir. Bu durum çay üretiminde daha çok küçük aile işçiliğinin yoğun kullanılmasında etken olarak gösterilebilir. Bu noktada çay tarımında kullanılan emek hasat durumu bilgilerine değinmek yerinde olacaktır.

Çay üretiminde gereken işgücünün; %90'ı uzun yıllardan beri kadınlar tarafından sağlanmaktadır. Ancak son yıllarda yabancı işçilerin ağırlıklı olarak hasat işinde çalıştırıldığı görülmektedir. Çay üreticilerinin %95'inin çay tarımı haricinde başka gelir kaynakları mevcuttur. Bunun temel nedeni ise çay tarımının artık geçim kaynağı olmaktan giderek çıkmasıdır. Bölgede göç olgusu halen devam etmektedir. Çay tarımından elde edilen gelirin dışında, kamu ve özel sektör çay fabrikalarında işçilik bölgenin çok önemli istihdam kaynağıdır. Türkiye çay sektöründe faaliyette olan toplam 177 fabrika bulunmaktadır. Bunların 46'sı Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne (ÇAYKUR), 151'i özel sektöre ait çay fabrikalarıdır. Yaş çay alımı, çay paketleme ve pazarlama faaliyetlerinde bulunan ÇAYKUR, Türkiye'de çay sektörünün önemli kuruluşlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgede üretilen yaş çay ürününün yıllara göre değişmekle birlikte yaklaşık %50-55'i ÇAYKUR tarafından satın alınmaktadır. ÇAYKUR'un yurt içi kuru çay piyasasındaki pazar payı ise yaklaşık %45-50 'dir (<http://www.caykur.gov.tr/>, 2018). Yaş çay alımları her yıl nisan-mayıs aylarında başlamakta, ekim-kasım aylarında sona ermektedir. Her biri 20-25 gün süren üç sürgün dönemi vardır. Yaş çay alım fiyatı ÇAYKUR tarafından kampanya öncesi ilan edilmektedir. Özel sektör, alımlarını bu fiyattan yapabildiği gibi bu fiyatın altında ya da üzerinde bir fiyattan yaş çay ürünü satın alabilmektedir (<http://www.zmo.org.tr/>, 2016).

3.1.1. Araştırma Bölgesine İlişkin Genel Bilgiler

Araştırma sahasını teşkil eden Hopa ilçesinin bağlı olduğu Artvin ili, Doğu Karadeniz içerisinde Gürcistan sınırında yer almaktadır. İl idari alanının kuzeyinde Gürcistan, kuzeybatısında Karadeniz bulunmaktadır ve doğuda Ardahan, güneyde Erzurum ve batıda Rize illeri ile komşudur.

Tablo 6. İlçelere Göre Artvin Nüfusu

Yıl	İlçe	İlçe Nüfusu	Erkek Nüfusu	Kadın Nüfusu	Nüfus Yüzdesi
2018	Merkez	35.081	17.435	17.646	%20,16
2018	Hopa	25.775	12.831	12.944	%14,81
2018	Borçka	25.500	13.096	12.404	%14,65
2018	Arhavi	21.003	10.469	10.534	%12,07
2018	Yusufeli	20.794	10.472	10.322	%11,95
2018	Şavşat	17.606	8.873	8.733	%10,12
2018	Ardanuç	12.056	6.228	5.828	%6,93
2018	Kemalpaşa	9.537	4.842	4.695	%5,48
2018	Murgul	6.658	3.459	3.189	%3,83

Kaynak: Artvin İli ve İlçe Nüfuslar, 2018, <https://www.nufusu.com/il/artvin-nufusu>

Artvin ilinin 2018 yılı ilçelere göre nüfus dağılımı ise Tablo 6' daki gibi olup; araştırmanın yapıldığı idari olarak Artvin iline bağlı olan Hopa ilçesinin toplam nüfusu 25.775; bu nüfusun 12.831' i erkek, 12.944'ü kadındır.

Artvin il merkezinin nüfusundan sonra en fazla nüfusa sahip olan ilçe, araştırmanın alanını oluşturan Hopa ilçesidir.

Tablo 7. Hopa'nın Yıllara Göre Nüfusu

Yıl	İlçe	İlçe Nüfusu
2018	Hopa	25.775
2010	Hopa	32.016
2000	Hopa	32.584
1990	Hopa	30.862

Kaynak: Artvin İli ve İlçe Nüfuslar, 2018, <https://www.nufusu.com/il/artvin-nufusu>

Araştırma alanı olarak Hopa'nın seçilmesinin nedeni çay ürünün yoğun olarak yetiştirilmesi ve kadın emeği ekseninde araştırma olanağı sunan çay üretiminde ücretsiz aile işçisi kadınların çalışmasıdır. Alan araştırması Hopa'nın Koyuncular, Yoldere, Başoba, Çavuşlu köylerinde gerçekleştirilmiştir. Alan araştırması dönemi ise 2018 çay hasat dönemidir.

3.1.2. Hopa'da Çay Üretimine İlişkin Genel Bilgiler

Çay bitkisi de birçok tarımsal ürün gibi sadece hasat evresinden ibaret olan bir ürün değildir. Ekim aşamasından hasat dönemine kadar bazı aşamalardan geçen çay, hasat dönemine sağlıklı bir biçimde ulaşabilmesi için özenle bakılması gereken bir bitkidir. Çayın yetiştirilme sürecine bakacak olursak³;

Çay Ekimi: Çayın eylül-ekim aylarında açan beyaz çiçekleri toplanarak çay tohumu elde edilir. Kasım ayından nisan ayına kadar olan dönemde toprağın çok derinine inmeyecek şekilde tohumlar toprağa bırakılır. Çayın ekileceği zamanı iyi belirlemek önemlidir. Çünkü çayın ekimi sonrası toprağın yağmur ve kar suyuyla beslenmesi tohumların çimlenmesi için gereklidir. Çayın çimlenme aşamasında kuraklık olumsuz bir etkidir. Bir kere çay ekilen toprağa ikinci kez çay ekilmez, ekilen çay iyi bakım yapıldığı takdirde uzun yıllar verimli olur ve ürün verir.

Gübreleme: Tomurcuğu patlayan çayın gübreleme zamanı gelmiş kabul edilmektedir ve martın son haftası nisanın ilk haftası gerçekleşen bu olayla birlikte çay gübrenmeye başlamaktadır. Gübreleme işlemi hassas bir işlemdir. Bunun nedeni ise gübrenin çayın köküne verilmesi gerekir çünkü tomurcuk üzerine gelen gübre, güneşin etkisiyle çayı yakabilmektedir. Gübrenin çaya zarar vermesinin tek nedeni güneş değildir, gübrelerin kimyasal içermesi ve doğal

³ 11 Mayıs 2018 tarihinde çay ekperi ile görüşme.

olmaması da çaya zarar vermektedir. Bu nedenle gübreleme işlemi yapılırken çaylar hafif bir şekilde sallanarak gübrelerin köke inmesi sağlanmaktadır.

Çayın Yabani Otlardan Temizlenmesi: Çay tarlasında çayın etrafında çıkan yabani otların temizlenmesi, çay verimi için önemlidir. Çayın temizlenmesi ilk çay hasadının öncesinde yapılan bir işlemdir ancak ikinci çay sürümü ile üçüncü çay sürümü arasında da yabani otların aşırı büyümesi temizliği gerektirebilmektedir. Bol yağmurlu ve güneşli bir dönemlerde yabani otları temizleme işlemi iki kez tekrarlanabilmektedir.

Çay Budama: Çay bir kere ekilen ve uzun yıllar ürün veren bir üründür. Bu nedenle ekimi üzerinden uzun yıllar geçen ya da verimsiz toprağa ekilen çay bir süre sonra verimsizleşmekte ve kaliteli çay vermemektedir. Bu durumda verimi düşen çaya budama işlemi uygulanmaktadır. Çay bitkisinin üst tarafından 15-20 cm kadar olacak şekilde kesilerek budama işlemi gerçekleştirilir. Budanan çay parçaları, çayın üzerinde kesildiği şekilde bırakılarak doğal yollarla çayın beslenmesi sağlanır. Çay hasat dönemi gelmeden, çay tomurcuk vermeden üzerindeki budama parçaları temizlenerek verimli ürün sağlanır.

Çay Hasadı: Çayın üç hasat dönemi vardır. İlk sürüm, mayıs ayının ilk haftasında başlamaktadır, ikinci sürüm temmuz ayında, üçüncü sürüm ağustos ayında olmaktadır. Her yıl çay hasadı üç dönem olmamakta, çoğu zaman dördüncü sürüm de olmaktadır. Dördüncü sürüm çay hasadının olup olmayacağı hava şartlarına bağlı olarak değişmektedir, özellikle küresel ısınma ve iklimsel etkilerin değişiklik göstermesiyle son yıllarda her yıl dördüncü sürüm yapılmaktadır. Dördüncü kez hasat yapılan tarla, ilk hasadın yapıldığı tarla olmaktadır. Çay sürümlerinin hangi tarihlerde biteceği ya da ne hızla toplanacağı, ÇAYKUR çay kotasını ve çay alımını hangi tarihlerde gerçekleştireceğine bağlı olarak belirlenmektedir. Çayın en verimli dönemi ise ikinci çay hasat dönemi olmaktadır. Çayın olmadığı dönemler genellikle yüksek yerleşim yerlerinde soğuktan dolayı don olaylarıyla ya da çayın gübreden yanması nedeniyle gerçekleşmektedir.

Çay Satışı: ÇAYKUR'a ya da özel sektöre çay satışının satımı, çay alım yerlerinde gerçekleştirilmektedir. Üretici, topladığı çayını bez bohçalarla alım yerine getirir. ÇAYKUR yetkilileri, eksperler çayı inceler, alıma uygun bulursa alır ve üreticinin karnesine kilosuyla birlikte yazar. Üreticide çay parasının

yatırıldığı bir banka kartı bulunmaktadır ve çay parası adı altında bu banka kartlarına ÇAYKUR tarafından para yatırılmaktadır. Çayın satış döneminde, dikkat edilmesi gereken önemli detaylardan biri, çayın satışının yapılacağı ana kadar çayın muhafaza edilmesidir. Çay bitkisinin güneş altında sıcak bir yerde kalması çayın suyunun çekilmesine, çayın olduğundan daha az kilo gelmesine sebep olmaktadır. Çayın iyi muhafaza edilememesi, aynı zamanda çayın yanmasına ve kurummasına sebep olduğundan kalitesiz bulunarak işletmeler tarafından alınmamasına da sebep olabilmektedir. Bu nedenle çayın toplandığı gün satılması, üretici açısından olumlu bir faktördür. Gün içerisinde kota sebebiyle yahut başka nedenlerle satılamayan çay güneş görmeyen kuru yerlerde muhafaza edilmelidir.

Çayın tarımı esnasında gerçekleştirilen yukarıdaki üretim aşamalarının hemen hepsinde, kadınlar yoğun rol olarak yer almaktadır. Ancak hasat döneminde kadınlara eşlik eden farklı bir emek biçimi daha vardır: Mevsimlik tarım işçisi Gürcüler. Sarp Sınır Kapısı'ndan geçerek Hopa'ya giriş yapan Gürcü işçiler çay tarımında kullanımı tercih edilen bir emek biçimi olmaktadır. Ciğerci Ulukan ve Ulukan'ın derinlemesine görüşmelerle elde ettikleri veriye göre Gürcülerin Türkiye'ye yoğun bir şekilde giriş-çıkış yapma amaçları arasında çalışma olduğu da belirtmişlerdir. Çalışma alanlarını ve nedenlerini de Karadeniz coğrafyasının önemli ürünlerinden olan fındık ve çay toplamak, odun kesmek, yaşlı ve çocuk bakmak inşaatlarda kayıt dışı işlerde çalışmak ya da seks işçiliği" olarak sıralamışlardır (Ciğerci Ulukan & Ulukan, 2012). Hopa'da çay hasadı, kadınlar tarafından gerçekleştirilen bir faaliyet iken hasat için göçmen emeğini oluşturanların genellikle erkek olduğu görülmektedir. Çay tarımının "güç gerektirdiği düşüncesi" ve "ağır iş olarak görülmesi" Gürcü işçileri daha çok çay tarımına yöneltmektedir.

Hopa'da, çay üretiminde erkeklerin ağırlıklı yer aldıkları aşama çay satış aşaması olmaktadır. Bunun nedeni ise ÇAYKUR tarafından kurulan alım yerlerine çayın getirilmesi, araçlarla sağlanmaktadır ve kırsalda araç kullananlar ağırlıklı olarak erkeklerden oluşmaktadır. Diğer bir nedeni ise çay karnelerinin erkeklere ait olması ve çay alımı esnasında tartılan çay ile ilgili işlemlere (hesap-kitap) kadınların erkekler kadar hâkim olamayacaklarını düşünmeleridir. Kadının çay üretiminin her aşamasında bulunmasına ve üretime yoğun katılım sağlamasına

rağmen çay paralarının yatırıldığı banka hesapları erkeklerin elinde bulunmaktadır. Bu durum, kadının çay tarımında emeğinin görünmediğinin ve patriarkal yapının sosyal ve ekonomik anlamda varlığını hissettirdiğinin göstergesidir.

3.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Kadın ve kadın emeği üzerine birçok araştırma yapılmıştır. Fakat tarımsal alanda üretici olan, ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınlar ile ilgili çalışma sayısı sınırlıdır. Türkiye’de çalışma koşullarının en sorunlu olduğu alanlardan biri olan tarım, kadınların yoğun olarak çalıştığı sektör olmakla birlikte toplumsal cinsiyet ilişkileri çerçevesinde ücretli ve ücretsiz kadın emeğinin iç içe geçtiği bir alandır. Bu durum kadını dezavantajlı duruma getirmekte, emeğini değersiz ve görünmez kılmaktadır. Araştırmamızda kadınların görünmeyen emeği ortaya koyulacak, ücretsiz aile işçisi olarak konumları, çalışma ve yaşam koşulları, toplumsal cinsiyet ilişkileri analiz edilecektir.

Kadınların tarımsal alanda çalışırken yaşadıkları güvencesiz ve ücretsiz çalışma, açık havada çalışma ve eşitsiz cinsiyet ilişkilerine maruz kalma gibi olumsuz koşullar içerisinde hane geliri sağlama çabaları, bu araştırmanın yapılmasını gerekli kılan nedenlerdendir.

3.2.1. Araştırmanın Yöntemi ve Kapsamı

Tarımda kadın emeği kullanımı; üretim şekilleri, teknoloji kullanımı, işgücü gereksinimi gibi değişkenlere göre farklılık gösterebilmektedir. Çay üretiminde kadın emeği gereksinimi oldukça açıktır ve emek yoğun bir şekilde kadınlar ücretsiz aile işçisi olarak çalışırlar. Bu nedenle, Hopa’da çay üretimi üzerinden üretim safhalarında kadının ne ölçüde ve ne şekilde emek harcadığı ile çay üretiminin kadının toplumsal ve ekonomik konumuna etkisi araştırılmıştır.

Daha önce de bahsedildiği gibi çay tarımında mevsimlik işçilik yaygındır ancak literatürdeki boşluğu doldurmak adına, araştırmamızda ücretsiz aile işçisi kadınlar dâhil edilmiştir. Gerçekten de tarımsal üretimdeki kadınlar için akademik ilgi zaten azdır, bu ilgi ücretsiz aile işçisi kadınlar için daha da azalmaktadır. Bu amaçla araştırma kapsamında, incelemeye tabi tutulan her çay tarlasından, aynı

haneden sadece bir kadın ile görüşülmüştür. Bu çerçevede, 30 farklı çay tarlasına gidilmiş, farklı 30 haneden 1 kadın ile görüşülmüştür.⁴

Hopa'da 30 ücretsiz aile işçisi kadınla tarımsal üretim süreçlerine dair, tarımsal üretimin yaşamları üzerindeki ekonomik ve sosyal etkilerini, toplumsal cinsiyet ilişkilerini anlamak ve açıklamak amacıyla yarı yapılandırılmış soru formu çerçevesinde derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Soru formunda kadınların çalışma ve yaşam koşulları, hane ve toplumsal cinsiyet ilişkileri, borçluluk ve mülkiyet durumları ve gelecek beklentilerine yönelik sorular sorulmuştur.

3.3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırma sonucunda, yapılan anketlerdeki ilgili sorulara verilen cevaplar değerlendirilmiş ve temel demografik özellikleri incelenmiştir. Araştırmaya katılan 30 ücretsiz aile işçisi kadının demografik özellikleri Tablo 8'de verilmiştir.

⁴ bkz. Soru formu için EK1

3.3.1. Temel Demografik Özellikler

Tablo 8. Görüşme Yapılan Kadınların Demografik Özellikleri

Kişi	Yaş	Medeni Durum	Doğum Yeri	Eğitim Durumu
G1	36	Evli	Artvin	İlkokul
G2	51	Evli	Hopa	Sadece Okur Yazar
G3	33	Evli	Hopa	Ortaokul
G4	37	Evli	Arhavi	Ortaokul
G5	33	Boşanmış	Hopa	Lise
G6	47	Evli	Hopa	İlkokul
G7	49	Evli	Artvin	İlkokul
G8	42	Evli	Hopa	Lise
G9	39	Evli	Hopa	Lise
G10	44	Evli	Hopa	Ortaokul
G11	41	Evli	Hopa	Ortaokul
G12	45	Evli	Borçka	İlkokul
G13	51	Eşi Ölmüş	Hopa	İlkokul
G14	26	Evlenmemiş	Artvin	Lisans
G15	28	Evlenmemiş	Hopa	Ön lisans
G16	47	Evli	Hopa	Sadece Okur Yazar
G17	50	Evli	Hopa	İlkokul
G18	25	Evlenmemiş	Hopa	Ön lisans
G19	55	Evli	Hopa	Sadece Okur Yazar
G20	27	Evlenmemiş	Arhavi	Lisans
G21	27	Evli	Hopa	Lise
G22	29	Evli	Hopa	Ortaokul
G23	49	Boşanmış	Hopa	İlkokul
G24	24	Evli	Hopa	Lise
G25	29	Evli	Hopa	Ortaokul
G26	31	Evli	Artvin	Ortaokul
G27	37	Evli	Hopa	İlkokul
G28	39	Evli	Hopa	İlkokul
G29	50	Evli	Hopa	İlkokul
G30	36	Evli	Hopa	Lise

Kadınların yaşları itibariyle incelenmesi, yaşla diğer nitelikler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarması bakımından önemlidir. Yaş, bireylerin toplumda yer edinmeleri ve kendilerini, çevrelerini etkilemeleri bakımından önemlidir.

Tablo 8’de görüldüğü gibi katılımcıların çoğunluğunu %43,3 yüzdesi ile 45+ yaş aralığı oluşturmaktadır. Tarım işçisi kadınlar içerisinde 20-29 yaş

grubunu oluşturanlar, genellikle Evlenmemiş kadınlar ya da hanenin gelinleridir. Yörede görüşülen kadınların büyük kısmı genç ve orta yaşlıdır. Görüşülen en genç kadın 25 yaşında iken, en yaşlı kadın 55 yaşındadır. Kadınlar genellikle 10 yaşından itibaren tarımsal faaliyetlere katılmakta ve 55-60 yaşına kadar çay üretiminin içerisinde olmaktadır.

Görüşme sağlanan grubun içerisinde en yüksek oranda (%33,3) ilkokul düzeyinde eğitime sahip kadın görmektediriz. Sadece okuyazar olan 3 kişi ve ortaokul mezunu olan 7 kişi bulunmaktadır. 20-29 yaş grubuna dâhil olanlar, araştırma grubu içerisindeki 30-39 ve 40 üzeri yaş grubundaki kadınlara oranla eğitim seviyesi daha yüksek olanlardır. Lise düzeyinde eğitime sahip olanlar, 30-39 yaş grubuna dâhil olan kadınlar iken ön lisans ve lisans düzeyinde eğitime sahip olanlar 20-29 yaş grubu kadınlardır. 20-29 yaş grubundaki kadınlar genelde eğitim sonrası işsizlik nedeniyle aile evine geri dönen ve çay toplama faaliyetlerine katılan kadınlardır. Bu durum eğitilmiş kadınlardaki işsizliğin de bir göstergesidir.

Araştırma kapsamına alınan ücretsiz aile işçisi, çay tarımı yapan kadınların; %76,7'si evli, %13,3 evlenmemiş, %3,3'ünün eşi ölmüş ve %6,7'si de boşanmıştır. Evlenmemiş olan katılımcılar ön lisans ve lisans mezunu olup eğitimleri sonrası işsizlik nedeniyle memleketlerine dönen ve çay üretiminde aileleriyle birlikte yer alanlardan oluşmaktadır. Medeni durumu boşanmış olan katılımcılardan biri boşanma nedeninin “eşinin işi nedeniyle uzun süre ayrı kalmak zorunda kalmaları ve sonrasında çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle” olduğunu belirtmiştir. Burada tarımsal üretimin ekonomik getirisinin yetmemesi nedeniyle eşin ücretli bir işte çalışmak zorunda kalmasıyla evden kopması ve beraberinde ailenin dağılması durumu gözlemlenmektedir.

3.3.2. Hane Halkı Verileri

Ücretsiz aile işçisi kadınlar üzerine araştırma yaparken kadının yaşadığı hane içi de oldukça önemlidir. Hanede yaşayan kişi sayısı, ücretli çalışanlar, eğitimleri, borçluluk durumları kadının hem tarımsal üretimde hem de toplumsal cinsiyet ilişkileri içindeki konuma etki etmektedir. Bu amaçla aşağıda hane halkı verileri analiz edilmiştir.

3.3.2.1. Hanede Yaşayan Kişi Sayısı

Hane içerisindeki kişilerin beslenme ve bakım süreçlerinden sorumlu olan kişi genellikle hanenin kadın bireyleri olarak öne çıkmaktadır. Bu durum kadınlar açısından kırsalda daha yoğun hissedilen bir sorumluluğa dönüşmektedir. Kırsalda kadının hem ev içi işlere hem de ev dışı tarım faaliyetlerine yoğun katılımını göz önünde bulundurduğumuzda, hanedeki kişi sayısının fazla ya da az olmasının nasıl bir etki yaratacağı daha iyi anlaşılacaktır.

Tablo 9. Hanede İkamet Edenlerin Sayısı

Hanedeki Kişi Sayısı	Sayı	%
1-3 Kişi	7	23,3
4-6 Kişi	21	70
6+ Kişi	2	6,7
Toplam	30	100

Araştırmaya katılan 30 çay üreticisi kadının 21'inin (%70) 4-6 kişilik geniş aile diyebileceğimiz aile tipine sahip olduğunu görmekteyiz.

Katılımcılara hanede eşleri ve çocukları haricinde aile yaşayanların yakınlık derecelerini sorulduğunda bu kişilerin genellikle “kayınpeder ve kayınvalide” olduğu cevabı alınmıştır. Hanede aile büyüklerinden genelde erkeğin anne ve babasının hane içinde yer alması ve bu kişilerin bakımının ailenin gelini tarafından üstlenilmesi, kırsalda patriarkal yapının kendini hissettiren taraflarındandır. 1-3 kişilik ailelere oranla 4-6 kişilik ailelerin daha fazla olmasının bir diğer nedeni ise çocukların evlenmesi ile birlikte genellikle gelinlerin de hane içinde ikamet etmesi olduğu araştırma sonucu elde edilen veriler arasındadır. Kırsalın kültürel ve ekonomik yapısına bakıldığında gelinlerin hane içerisinde tutulmasının, ev işleri ve tarımsal faaliyetlerin gerçekleştirilmesi açısından kolaylaştırıcı yanının etki ettiği söylenebilir.

İş bölümünün cinsiyet eşitsizliğine dayanan bir temelde olması bakım hizmetlerinin kadınlar tarafından karşılanmasına neden olmaktadır. Bu durum kadına ekstra iş yükü getiren bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.3.2.2. Hanede Çay Toplama Faaliyetine Katılanlar

Hopa yereline bakıldığında çay toplama faaliyetinin başrolünde kadınlar görülmektedir. Çay toplama sezonlarında ve tarla işlerinin başladığı dönemlerde tarlada, bağda bahçede kadınlar yer almaktadır. Çay toplama ve çay tarımının geçtiği aşamalardaki işlerin birçoğundan kadınlar sorumludur ve genelde tarımsal üretim çoğu kırsal alanda olduğu gibi burada da ev işiyle tarımsal işler iç içe geçmiş durumdadır. Bu nedenledir ki çay üretimine katılımda genelde ailenin kadın bireyleri yer almaktadır.

Tablo 10. Hanede Çay Toplayanlar

Çay Toplama Faaliyetine Katılanlar	Sayı	%
Anne-Baba	2	6,7
Çocuklar	14	46,7
Eş	5	16,6
Sadece Ben	5	16,6
Diğer(Yarıcı, ortakçı, işçi vb.)	4	13,4
Toplam	30	100

Araştırmaya katılan çay tarımıyla uğraşan aile işçisi kadınlara ailede kendilerinden başka çay toplama faaliyetine katılan kişilerin kimler olduğu sorulduğunda verilen cevaplar; anne-baba %6,7, çocuklar %46,7, eş %16,6, diğer %13,4 oranında olmuştur. Gerçekleştirdiğimiz görüşmelerden; kadınların bazıları eşlerinin başka bir işte çalışmalarından dolayı çay toplama faaliyetine katılamadıklarını belirtmiştir. Bu durum son dönemde tarımda yapısal dönüşüm sonrası kırsal hanelerin tarımsal üretimden elde ettikleri gelirin düşmesine karşılık gelmektedir. Hane geliri arttırabilmek için tarım dışı işlere ya da ücretli tarım işçiliğine yönelmektedir. Tarım dışı işlerde genellikle erkekler çalışmakta ancak tarımsal işlerin büyük bir bölümü kadının üzerine kalmaktadır. Katılımcıların bazıları ise çay toplama işinin kadına ait olduğunu erkeğin ise çayı alım yerine

araçla götürme ve satma işini eşinin ya da ailenin erkek bireylerinin yaptığını belirtmiştir. Buradan çay tarımının gerçekleştirilmesi esnasında “kadın işi” ve “erkek işi” kavramlarıyla yapılan bir işbölümü olduğu söylenebilmektedir. Hane bireylerinden olan genellikle kız çocukların çay toplama faaliyetine yoğun katılımını, çocukların küçük yaşlardan (10 yaş) itibaren çay toplamaya başladıkları şeklinde yorumlayabiliriz. Çay toplama sezonlarının çocukların eğitim dönemleriyle çakışmaması diğer nedenler arasında sayılabilir.

Diğer nedenlerden olan işçi, yarıcı ve ortakçı kullanımı ise genellikle hanede çay toplama işlemi gerçekleştirecek kişi sayısının az olduğu (evlenmemiş, boşanmış, çocuksuz bireyler gibi) ailelerin tercihi olarak araştırmaya yansımıştır. Sadece ben cevabını verenlerin de yine bu gruba dâhil olan kişilerden oluştuğu araştırma verileri arasındadır.

Teorik bölümde de değinildiği gibi yaşanan tarımsal dönüşüm ile birlikte hanenin erkek bireylerinin ücretli işlere yönelmesi ve topraktan kopması, tarımsal üretime kadınların ve çocukların katılım düzeyini arttırmıştır.

3.3.2.3. Kadınların Hane Borcu Durumu

Hanenin geliri, hane bireylerini ve hane ekonomisini nasıl etkiliyorsa hanenin borcunun olması da hanedeki bireyleri etkileyen bir unsurdur. Borçlanmaya sebebiyet veren en önemli faktör gelirdir. Hane halkının gelir düzeyi, borçlanma şeklini belirler. Özellikle ihtiyacı olan haneler günlük giderlerini karşılamak için borçlanmaya gidebilirler. Gelir eksikliği, bireylerin borçlanmasına neden olabilir. Gelir eksikliği yoksulluk içinde kendini gösterebilir. Uzun süreli işsiz kalma hanelerin gelirinin azalmasının veya tamamen gelir kaybına neden olabilir (Çimat vd., 2016: 37-63).

Tablo 11. Hanenin Borç Durumu

Borç Durumu	Sayı	%
Var	19	63,3
Yok	11	36,7
Toplam	30	100

Hane borcunun belirlenmesi için sorulan soruya katılımcıların %63,3 gibi büyük bir oranı hanenin borcunun olduğu yönünde yanıt vermişlerdir. Katılımcıların %36,7'si ise hanenin borcu olmadığını söylemişlerdir.

Tablo 12. Borç Alınan Yer

Borç Kaynağı	Sayı	%
Hısım akraba	4	21
Komşu	2	11
Banka	13	68
Toplam	19	100

Tablo 12'ye bakıldığında borç alınan yerin 13 (%68) kişinin borç almak için bankaya başvurduğunu görmekteyiz. Gerçekleştirdiğimiz görüşmelerden çıkan sonuca göre banka kredisine başvuranların eşleri çalışmayan ya da emekli olan sadece çay tarımıyla geçimlerini sağlayanlar olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 13. Borç Ödeme Şekli

Borç Ödeme Şekilleri	Sayı	%
Ekstra başka işler yaparak (tarımda)	2	11
Diğer (çay geliriyle, hanenin ücretli çalışanlarının geliriyle)	17	89
Toplam	19	100

Borçlarını hangi yollarla ödeyeceği sorulan 19 kişiden 2'si tarımda ekstra başka işler yaparak demiştir. Bu durumu katılımcılardan biri şu şekilde ifade etmiştir;

“Bazı komşularımızın fındığı var, fındık hasadında onlara yardıma gidiyorum, onlar da karşılığında fındık veriyorlar, verdikleri fındığı

satıyoruz, oradan gelen geliri borcumuz olduğu için eşime veriyorum.”
(G1).

Borç ödeme şekli olarak büyük çoğunluk, diğer seçeneğini seçmiş ve belirtilmesi istendiğinde eşlerinin ücretli çalıştığını, ücretten doğrudan banka kredisinin kesildiğini, bazıları ise çay hasadından gelen toplu parayla borçlarını kapattıklarını belirtmişlerdir.

Tarımsal üretimden elde edilen gelirin hane geçimine yetmemesi ve borçlanma durumunun oluşması tarımsal dönüşümle bağlantılı olarak gerçekleşmektedir. 1980 sonrası dönüşümle birlikte devletin üreticiye desteğinin azalması ve tarımda özelleştirmelerin başlaması süreci tarımsal geliri azaltmış hane bireylerini ücretli işlere itmiştir.

Borcu olan hanelerdeki kadınların ücretli bir işte çalışmadıkları için ev ekonomisine katkı sağlayamadıkları düşüncesi altında ezildikleri ve tarımda çalışmalarının aile ekonomisine gelir sağlamadığını düşünmeleri, kadınların kırsalda kendilerini değersiz ve işe yaramaz hissettirdiği görüşmeler sonucu ortaya çıkan sonuçlardır.

3.3.2.4. Hanenin Birikim Durumu

Araştırmaya katılan kadınlara hanede birikim yapma durumuna ilişkin sorular sorulmuş ve birikim yapan hanelerin oranının %23,3 olduğu saptanmıştır.

Tablo 14. Hanenin Birikim Yapma Durumu

Birikim Sağlama	Sayı	%
Evet	7	23,3
Hayır	23	76,7
Toplam	30	100

Birikim yapan hanelerin hepsi “hane olarak” birikim yaptıkları katılımcılar tarafından belirtilmiştir. Bireysel olarak ya da başka yollarla birikim yapan katılımcı bulunmamaktadır.

3.3.3. ay Tarımında Ücretsiz Aile İşçiliği ve alışma Koşulları

Görüşme gerçekleştirdiğimiz kadınların çay tarımına başlama hikâyeleri ve çay tarımıyla olan bağlarını daha iyi anlamak amacıyla “ay toplamaya nasıl başladıkları ve ne kadar süredir ilgilendikleri “ sorulmuştur. Sorulara verilen cevaplardan iki tanesi ağırlıklı verilen cevap olmuştur. Bu iki cevaptan biri; “ay toplayabilecek yaşa gelindiğinde ailede anne ile birlikte tarlaya giderek çay toplamanın öğrenilip sonrasında tarımla ilgilenildiği” diğer i se “evlenen kadınların eşlerinin ailesi tarafından çay tarlasına gönderilerek ayı toplamaları beklenildiğinden dolayı çay üretimine başladığı” şeklinde dir.

Katılımcılardan biri çay toplamaya başlama faaliyetini şu şekilde aktarmıştır:

“İlkokulu yarıda bıraktım ve aileme çay toplamada yardım etmeye başladım, 33 senedir de topluyorum” (G2) bir diğer katılımcı ise: “evlenmeden önce de aylığımız vardı ama işçi tutardı, babam biz pek toplamazdık, evlendikten sonra eşimin aylığında kaynanamla birlikte toplamaya başladık. Onlar öyle görmüşler o yüzden benden de bekliyorlar, kaynanam da evlendiğinde eşinin aylığında çay toplamaya başlamış...” (G3).

Kadınların ay tarımıyla ilgilenmeye başlama hikâyelerine bakıldığında, kırsalın kültürel yapısı, ailenin tarım faaliyetlerinde bulunuyor olması gibi nedenlerin etken olduğu söylenebilir.

3.3.3.1. Kadınların ay Tarlasına Olan Mesafeleri ve Tarlaya Ulaşım

Kırsalda ev işlerinin ve tarımsal işlerin iç içe geçmesinin, tarımsal üretimin ev işlerinin uzantısı olarak görülmesinin nedenlerinden biri bağ, bahçe, tarla gibi tarımsal üretim yapılan alanların eve olan mesafesidir. Tarımsal üretimin gerçekleştirildiği alanın mesafesinin bir diğer önemi oraya nasıl ulaşım sağlandığıyla alakalıdır. ay tarımının yapıldığı araştırma evrenimiz olan Hopa ilçesi engebeli ve yamaç yer şekillerine sahip bir alandır. ay tarlaları genelde dik yamaçlarda yer almaktadır. ay tarlalarına ulaşım sağlamak bu nedenle çoğu zaman sorun teşkil eden bir durumdur. Çayın hasadı açısından düz alandansa yamaçların daha avantajlı olduğu ancak ulaşım ve çayın taşınması açısından yer şekillerinin olumsuz koşullar oluşturduğu bilinmektedir.

Tablo 15. Tarımsal Alana Süre Cinsinden Uzaklık

Çay Tarlası ve Ev Arası Mesafe (Süre)	Sayı	%
1 Saatten Az	15	50
1-2 Saat	12	40
2+	3	10
Toplam	30	100

Katılımcıların %50'si çay tarımını gerçekleştirdikleri çay tarlalarına uzaklıklarını 1 saatten az şeklinde cevaplamışlardır. Katılımcıların 12'si (%40) 1-2 saat bir sürede ulaşım sağladıklarını, 3'ü (%10) ise 2 saatin üzerinde sürede çay tarlasına ulaşabildiklerini söylemişlerdir.

Katılımcılara çay tarlasına ulaşımı nasıl sağladıklarını sorduğumuzda ise cevaplar Tablo 16'daki şekilde gerçekleşmiştir.

Tablo 16. Tarımsal Alana Ulaşım Şekli

Çay Tarlasına Ulaşım Şekli	Sayı	%
Yaya	21	70
Teleferik	3	10
Araç	6	20
Toplam	30	100

Tarlaya ulaşımın nasıl sağlandığı sorusuna katılımcıların %70 oranındaki büyük çoğunluğu, yaya şeklinde cevaplandırırken %10'u teleferik, %20'si ise araç diyerek cevaplandırmışlardır. Katılımcılardan birinin:

“Tarlaya ne kadar uzak olursak olalım, araçla bile gitsek belli bir yerden sonra yürümek zorundayız çünkü çaylığa araba çıkmaz, çaylığa giden yol da araba yolu değil zaten patika yoldur” (G5).

Şeklinde yaptığı açıklamayla yaya cevabının ağırlıklı verilmesinin anlamlandırılmasında yardımcı olmaktadır.

Ulaşım yollarından biri olan teleferik Doğu Karadeniz’de engebeli yer şekilleri nedeniyle araçların ulaşamadığı yerlerde çay taşıma faaliyeti için sık kullanılan fakat yüksek risk taşıyan bir ulaşım şeklidir. İlkel şekilde yapılan teleferikler daha çok çay taşımak için kullanılsa da bazen tarım işçilerinin de bir tarladan diğer tarlaya ya da tarladan eve evden tarlaya ulaşım için kullandıkları bir ulaşım aracı olabilmektedir. Tarlaya ulaşımını teleferik ile sağlayan katılımcılardan biri şöyle demektedir:

“...aslında tarlaya uzaklığımız çok değil, yürünür ama çayı topladıktan sonra o kadar yorgun oluyoruz ki tehlike falan görmüyor gözümüz biniyoruz teleferiğe.” (G4).

Bu durum kadınların yoğun tempoda ve riskli koşullarda çalıştığını göstermektedir.

3.3.3.2. Kadınların Çay Tarımında Çalışma Süresi

Kırsalda tarımda çalışma süresinin belirsiz olması, bu çalışma karşılığında ücret alınmaması gibi faktörler kadının kırsalda tarımdaki emeğinin görünmezliğine neden olur. Kırsal alanda kentteki ücretli işlerde olduğu gibi işe başlama ve işin bitiş saatleri yoktur. Özellikle kadınlar, belirli saatlerle tarımsal üretim gerçekleştirmezler ancak araştırmamıza konu olan çay tarımında iklim, mevsim gibi etkiler çalışma saatlerinde belirleyici faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Güneşin doğuş batış saati, hasat edilecek günlük hava şartları o gün ne kadar süreyle tarımsal faaliyette bulunacağını belirleyicileri olabilmektedir. Çalışma saatleri, kadınlar için önemli kılan diğer bir konu ise kadının kendine ayıracağı zamanla ilgilidir. Kadın kırsalda hem ev içi hem de ev dışında (tarımda) çalıştığı için zamanını buna göre yönetmekte ve bireysel zaman kullanımına sahip olamamaktadır.

Tablo 17. Tarımda Günlük Çalışma Süresi

Çay Tarımında Günlük Geçirilen Süre	Sayı	%
1-5	2	6,7
6-10	28	93,3
Toplam	30	100

Çay tarımında geçirilen günlük çalışma saati sorusuna katılımcılardan 28 kişi (%93,3) 6-10 saat, 2 kişi ise (%6,7) 1-5 saat cevabını vermiştir.

Katılımcılara tarımsal faaliyet gerçekleştirdikleri süre boyunca mola verip vermediklerini sorduğumuzda, tamamı mola verdiklerini belirtmişlerdir. Kaç kere ve ne kadar süreyle mola yaptıkları sorusuna katılımcıların tamamı 2 kere mola verdiklerini, bu molaların 1 saat ve yarım saat sürdüğünü belirtmişlerdir. Katılımcılardan bazıları verilen bu molaları “yemek molası” ve “çay molası” şeklinde adlandırmışlardır.

3.3.3.3. Kadınların Tarımsal Üretimde İşçi Kullanma Durumu

Çay tarımında ücret karşılığı veya yarıcı-ortakçı şeklinde hasat döneminde işçi çalıştırıldığı bilinmektedir. Çay hasat dönemlerinde işçi çalıştırılıyor olması aile bireylerinin özellikle hanedeki kadınların çay hasadına katılmadıkları anlamına gelmemektedir.

Tablo 18. Hanenin Tarımda İşçi Çalıştırma Durumu

Tarımsal Faaliyette İşçi Kullanma Durumu	Sayı	%
Evet	16	53,3
Hayır	14	46,7
Toplam	30	100

Katılımcıların %53,3’ü çay hasadı esnasında işçi kullanırken, %46,7’si ise sadece ücretsiz hane emeğiyle hasat gerçekleştirmektedir. Katılımcılara işçi çalıştırılıp çalıştırılmayacağına kararını kimin verdiği sorulduğunda ise alınan iki cevap “eşim” ve “babam” şeklinde olmuştur. İşçi kullanımı konusunda kadınların fikirlerinin alınmaması ve kadının tarımsal üretimdeki öneminin göz ardı edilmesi, karar merciiinin patriarkanın hâkimiyetinde olduğunu göstermektedir. İşçi kullanımı olan kadınlara işçilerin yeme içme, kalma gibi ihtiyaçlarını siz mi karşılıyorsunuz diye sorduğumuzda sonuç Tablo 19’daki gibi olmuştur.

Tablo 19. İşçi İhtiyaçlarını Karşılama Durumu

İşçi İhtiyaçlarını Hanenin Karşılama Durumu	Sayı	%
Evet	14	87,5
Hayır	2	12,5
Toplam	16	100

İşçi kullanan katılımcılardan %87,5'i işçilerin yeme içme, konaklama gibi ihtiyaçlarını kendilerinin karşıladıklarını, %12,5'i ise işçilerin bu tür ihtiyaçlarını kendilerinin karşıladığını belirtmişlerdir. İşçilerin ihtiyaçlarını karşılayan katılımcılara, işçilerin bu tarz ihtiyaçlarıyla ailede kimin ilgilendiği sorulmuştur. Katılımcı kadınların tamamı kendisinin ilgilendiğini söylemiştir. Bununla birlikte kızının yardım ettiğini söyleyenler ve konaklama kısmında eşlerinin de bazen yardımcı olabildiğini söyleyenler olmuştur.

3.3.3.4. Kadınların Tarımsal Alanda Geçirdikleri İş Kazaları ve Sağlık Sorunları

Dünya'da en tehlikeli sektörlerden birisi olarak gösterilen tarım sektöründe yaşanan iş kazalarında ölüm oranlarının yüksek olması tarım sektörünün iş sağlığı ve güvenliği açısından önemini arttırmaktadır. Türkiye'de tarım sektöründe yoğun şekilde ücretsiz aile işçiliğinin yer almasından dolayı bu sektörde yaşanan kazaların istatistiksel kayıtları incelendiğinde karşımıza çok fazla rakam çıkmamaktadır. Fakat sektörde yaşanan iş kazalarının kesinlikle göz ardı edilecek kadar az sayıda olmadığı alan araştırması sonucunda elde edilen verilerden de görülmektedir.

Tarımsal üretimde bulunan aile işçisi kadınlar ücret almadıkları için, çalışma saatleri ya da çalışma mekânları belirli olmadığı için görünmez emek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gibi nedenlerle kadınlar kırsalda kendilerini çalışıyor saymamakta ve tarımda karşılaştıkları kazaları da iş kazası olarak adlandırmamaktadırlar.

Araştırmaya katılan çay tarımında üretici olan kadınlara "Tarımda çalışırken herhangi bir kaza geçirdiniz mi" sorusu sorulduğunda ilk olarak tamamı "Hayır" cevabını vermiş sonrasında kazayı böcek ısırması, alet yaralanması, akrep

sokması gibi şeyler şeklinde detaylandırınca ise katılımcıların %80'i "evet" şeklinde cevabını değiştirmiştir.

Katılımcıların birçoğu böcek ısırması, çay makasına elini kıştırma, sürekli eğildiklerinden dolayı ani bel ve boyun tutulması gibi durumları çok sık yaşadıklarını bu durumun çay toplayan herkes için normal olduğunu tüm bunları kaza olarak saymadıklarını belirtmiştir. Katılımcılardan biri:

"Soruyu kaza diye sorunca büyük bir şey sandım yani ağır yaralanma olacak şeyler gibi, yoksa bu yaşadıklarımızda bir şey yok çaylıkta olan doğal şeyler daha büyüğü olmasın da..."(G6).

Tablo 20. Katılımcıların Sağlık Sorunları

Mevcut Sağlık Sorunu	Sayı	%
Bel Fıtığı	13	43,3
Kas İskelet Sistemi Rahatsızlıkları	11	36,7
Akciğer Rahatsızlıkları	3	10
Diğer	3	10
Toplam	30	100

Katılımcılara yaşadıkları sağlık sorunları sorulduğunda %10'u akciğer rahatsızlıkları olduğunu, %36,7'si kas iskelet sistemi rahatsızlıkları olduğunu, %43,3'ü bel fıtığı olduğunu, %10'u ise diğer hastalıklarının olduğunu belirtmişlerdir. Diğer hastalık belirten 3 katılımcının hastalıklarını detaylandırması istediğinde 2'si kalp hastası olduğunu 1'i ise şeker hastası olduğunu belirtmişlerdir.

3.3.4. Tarımsal Üretim ve Hane Ekonomisine Ait Veriler

3.3.4.1 Hane Gelirinin Kullanım Alanı

Katılımcılara elde ettikleri kazancın çoğunu nereye kullandıkları sorulmuş, hepsi temel yaşam giderlerine cevabını vermiştir. Katılımcılardan biri:

"...eskiden çocuklar küçüktü, ekonomi daha iyiydi o zaman biraz arttırıyorduk, şimdi borcumuz hiç bitmiyor nasıl yatırım yapacağız, bizim de yatırımımız çocuklarımız evden arttırıp onları okutuyoruz." (G7).

Katılımcılara “Başka alanda gelir getirici bir işiniz olmasa bile tarımsal faaliyetle geçiminizi sürdürebilir misiniz?” diye sorulduğunda %63,3’ü hayır, %36,7’si evet cevabını vermiştir. “Hayır” cevabını veren katılımcıların bir kısmı borçlanma durumunun olmasını ve hayat pahalılığını tarımla geçinemeyecek kadar ağır bulduklarını söylemişlerdir.

3.3.4.2 Kadınların Yarıcılık veya Ortakçılık Faaliyetine Katılma Durumu

Katılımcıların yarıcılık veya ortakçılık yapma durumu sorulduğunda %93,3’ü yarıcılık ve ortakçılık faaliyetinde bulunmadığını, %6,7’si ise yarıcılık ve ortakçılık faaliyetlerine katıldıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 21. Katılımcıların Yarıcılık veya Ortakçılık Yapma Durumu

Yarıcı veya Ortakçılık Durumu	Sayı	%
Evet	2	6,7
Hayır	28	93,3
Toplam	30	100

Yarıcılık veya ortakçılık yapan katılımcılardan biri haneye ek gelir sağlamak amacıyla yarıcılık, ortakçılık faaliyetlerinde bulunduğunu diğer katılımcı ise engelli çocuğunun tedavisi için yarıcılık-ortakçılık faaliyetinde bulunduğunu belirtmiştir.

3.3.4.3. Kadınların Çay Tarımı Dışında Gerçekleştirdikleri Tarımsal Faaliyetler

Araştırmanın yapıldığı alan göz önünde bulunduğu gerçekleştirilen gelir getirici tarımsal faaliyetin çay bitkisi olduğu görülmektedir. Yöre itibariyle çay tarımı yoğun gerçekleştirilen tarımsal faaliyet olsa da çay dışında farklı tarımsal faaliyetlerin de gerçekleştirildiği bilinmektedir. Katılımcılara çaydan başka tarımsal faaliyetleri olup olmadığı konusunda ilgili sorular sorulmuş ve aşağıdaki veriler elde edilmiştir.

Tablo 22. Kadınların Farklı Tarımsal Faaliyette Bulunma Durumları

Çaydan Başka Tarımsal Faaliyette Bulunma	Sayı	%
Evet	22	73,3
Hayır	8	26,7
Toplam	30	100

Kadınların %73,3'ü farklı tarımsal faaliyetlerde de bulduklarını belirtmişlerdir. Farklı tarımsal faaliyette bulunan kadınlara ürettikleri diğer ürünlerin neler olduğundan ve ne kadarlık bir alandan bu üretimi gerçekleştirdiklerinden bahsetmeleri istenmiştir. Kadınların cevapları genel olarak bölgede yaygın yetiştirilen mısır, fasulye, domates, salatalık gibi sebzeler olmuştur.

Tablo 23. Farklı Tarımsal Ürün Üretme Nedeni

Çay Harici Tarımsal Ürün Üretim Nedeni	Sayı	%
Geçimlik Üretim	13	59
Gelir Amaçlı Üretim	9	41
Toplam	22	100

Çay harici farklı tarımsal üretim gerçekleştiren katılımcılara bu üretimi gerçekleştirme nedenleri sorulduğunda %59'u geçimlik üretim yaptığını, %41'i ise gelir amaçlı yaptığını belirtmiştir. Gelir amaçlı farklı ürün üreten kadın katılımcılardan biri:

“Çay artık eskisi gibi gelir getirmiyor. ÇAYKUR kota koyuyor, özele versek para etmiyor, emeğimize değmiyor, ufak tefek kapının önüne ettiklerimizden mısır unuydu, kuru fasulyeydi yazın gelen yazlıkçılara satıyoruz, mutfak masrafımızı çıkıyoruz en azından.” (G8).

Çaydan edinilen gelirin düşmesiyle birlikte, kadınların üretimi çeşitlendirerek hane gelirine katkı sağlama ihtiyacı duydukları görülmektedir.

Burada kadınların tarımsal ürün elde etme ve elde edilen ürünü gelir amacıyla çeşitlendirmede başat rol oynadığını görmekteyiz.

3.3.5. Toplumsal Cinsiyet Verileri

3.3.5.1. Kadınların Tarımsal Üretim ve Gelir Durumu

Aile emeği olarak tarımsal üretime katılan kadınların ücretsiz çalıştıkları bilinmektedir. Araştırmaya katılan 30 ücretsiz aile işçisi kadına tarımsal üretim kaynaklı ellerine geçen para miktarı sorulmuş ve % 40'ı az miktar, %30'u çok az, %30'u ise yeteri kadar cevabını vermişlerdir.

Tablo 24. Tarımsal Üretim Nedeniyle Katılımcıların Eline Para Geçme Durumu

Tarımsal Ekonomik Gelir Miktarı	Sayı	%
Çok Az	9	30
Az Miktar	12	40
Yeteri Kadar	9	30
Toplam	30	100

Tabloda 24'de kadınların ellerine geçen miktarlar eşlerinin çay satımı sonrası elde ettikleri gelirden kadınlara hane giderleri için verdikleri para miktarı olup bu paralar hanenin gıda, temizlik, çocuk bakım gideri gibi giderlerine kadınlar tarafından harcanmaktadır. Kadınlar, hane için ayrılan ve eşleri tarafından verilen parayı kendi gelirleri olarak görmekte ve hane için yaptıkları harcamaları kendilerine sorumluluk olarak üstlenmektedirler.

Tablo 25. Hanenin Katılımcıların Geleceği İçin Birikim Yapma Durumu

Hanenin Kadın İçin Birikim Durumu	Sayı	%
Hayır	2	93,3
Evet	28	6,7
Toplam	30	100

Katılımcılara “Hane sizin geleceğiniz için birikim yapıyor mu?” diye sorulduğunda %93,3'ü hayır, %6,7'si evet cevabını vermiştir. Cevabını “Evet”

olarak belirten iki kadına birikim yapan kişi ve birikim biçim sorulmuş, biri eşi tarafından özel sigortası ödenerek birikim yapıldığını, diğeri ise babası tarafından altın hesabına birikim yapıldığını söylemiştir.

Hanenin harcama planının kim tarafından yapıldığı sorusuna verilen cevapların, %66,7'sinin "eşim", 13,3'ünün "babam", %10'unun "eşim ve ben", %6,7'sinin "kendim", %3,3'ünün "oğlum" şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Araştırmadan elde edilen veriler incelediğinde harcama planının ağırlıklı olarak hanenin erkekleri tarafından yapıldığını görmekteyiz. Hanede önemli kararların alınmasında erkeklerin etkin olması, kadınların tarımda ücretsiz çalışması nedeniyle harcamalarda söz sahibi olamayacaklarını düşünmeleri ve erkeklerin ücretli bir işte çalışmaları nedeniyle hanede ekonomik otoriteyi sağlamalarından kaynaklanmaktadır. Harcama planını da eşiyile birlikte yapan kadınların mutfak harcamaları ve pazar alışverişi aşamalarında harcama planına dâhil oldukları gözlemlenmiştir. Harcama planını kendisinin gerçekleştirdiğini söyleyen kadınlar ise eşlerinden boşanmış olan katılımcılardır. Harcama planının baba tarafından yapıldığını belirten katılımcılar ise evin evlenmemiş kız çocuklarıdır. Burada hane içerisinde erkek bulunması durumunda otoritenin erkeklerin elinde bulunduğu görülmektedir.

3.3.5.2. Kadınların Toprak Mülkiyet Durumu

Arazi ya da toprağa sahip olmak, geçimini tarım ile sağlayan haneler için önemli bir durumdur. Tarım açısından toprağa erişim sağlamak üretim için temel bir gereksinim olup toprak üzerinde kontrol sahibi olmak pek çok bölgede zenginlik, statü ve güç göstergesidir (FAO'dan Akt., I.Alkan, 2015).

Tablo 26. Katılımcıların Toprağa Sahip Olma Durumu

Toprak Sahipliği Durumu	Sayı	%
Evet	19	63,3
Hayır	11	36,7
Toplam	30	100

Toprağınız var mı sorusuna katılımcıların %63,3'ü evet, %36,7'si hayır cevabını vermiştir. Hayır, cevabını veren katılımcıların %50'si topraklarının olmama nedeni olarak hanede miras paylaşımının olmamasını göstermişlerdir.

Toprak sahibi olan katılımcılara topraklarının kaç dönüm olduğu sorulduğunda birçoğu cevap verememiş olup cevap verenlerinse ortalama bir miktar söylediği araştırma verileri arasındadır. Toprağın mülkiyetini elinde bulduran kişinin kim olduğu sorulduğunda 19 katılımcıdan 10'u eşinin, 8'i babasının, 1'i ise kendisinin olduğunu belirtmiştir. Türkiye'de kırsal kesimde kadının mülksüzlüğü araştırmamızda da karşımıza çıkmaktadır. 30 kadından sadece 1 tanesinin toprak mülkiyetine sahip olması, bu durumun net bir göstergesidir. Toprakların mülkiyeti ya eşte ya da babadadır.

Patriarkal düşünce çerçevesinde evlilik yoluyla kadının haneden gitmesiyle mülkiyet hakkı tamamen ortadan kalkar. Her ne kadar hukuki olarak kadınlar mirasçı olmalarına rağmen fiili olarak miras erkek çocuklara bırakılır ve kadınlar mirasçılık haklarından vazgeçer. Kırsal alandaki yaygın olan bu eğilim bizim araştırma alanımızda da ortaya çıkmıştır. Aile üyelerinin vefatı durumunda toprağın mülkiyeti kime geçer sorusuna katılımcıların bir kısmı (%30) çocuklara bir kısmı (%70) ise erkek çocuğa cevabını vermiştir.

3.3.5.3. Kadınların Tarımsal Üretim Dışında Ücret Karşılığı Çalışma Hakkındaki Düşünceleri

Çay tarımında ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınlara tarımsal üretim dışında ücretli çalışma hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Katılımcıların bir kısmı çay toplamaktan daha rahat olduğu düşüncesiyle olumlu baktıklarını, bir kısmı ücretli çalışmanın da zor şartlarda gerçekleştiğini o yüzden kendi işyerleri olmasını tercih ettiklerini, bir kısmı ise hak ettiği ücreti alırsa ve iyi koşullar olursa olumlu bakabileceğini belirtmişlerdir.

Bir tercih yapabilseler tarımda mı yoksa başka bir işte mi çalışmak isterdiniz diye sorulan katılımcıların tamamı başka bir işte şeklinde cevap vermiş ve çoğunluğu bu işin kamu sektöründe olması istediğini belirtmiştir. Buradan tarımsal üretimin ağır ve yorucu olduğu, kadınlara ev işleri dışında ekstra yük getirdiği gözlemlenmektedir.

Ailenin erkek bireylerinin sizin tarımsal üretim dışında ücretli çalışmanız konusundaki düşünceleri neler diye sorulduğunda katılımcıların %86,7'si olumsuz, %13,3'ü olumlu cevabını vermiştir. Kadınların ücretli çalışmalarına hanenin erkeklerinin olumsuz bakmasının genel nedeni genelde çay üretiminde

yer alan kadınların başka işler yapamayacakları düşüncesi ve kadınların ücretli çalışmasının yaygın görülen bir durum olamaması gösterilebilir. Katılımcılardan biri:

“Ben aslında çalışmak istiyordum, eşime de söylemiştim ama çocuğa kim bakacak madem çalışacaktın o zaman çocuk yapmayacaktın, çocuk büyür o zaman bakarız.” (G9).

Burada kadına atfedilen işler arasında olan çocuk bakımı nedeniyle kadının çalışma konusunda eşi tarafından bir baskıya maruz kaldığını ve kendi özgür iradesiyle çalışma kararı alamadığını görmekteyiz. Ücretli çalışmasına hanenin erkekleri tarafından olumlu bakılan katılımcılar ise yüksek eğitim sahibi olan katılımcılardır. Aldıkları eğitim doğrultusunda ücretli bir işte çalışmalarını ailenin erkek bireyleri tarafından desteklenmektedir.

Katılımcılara kız çocuğunun tarımsal üretim yapmasını ister misiniz sorusu sorulduğunda tamamı hayır cevabını vermiş ve neden olarak farklı sebepler sunmuşlardır. Kız çocuklarının neden çalıştırılmak istenmediği sorusunun ağırlıklı yanıtı ise tarımsal üretimin yorucu olması ve toplumda kendini saygın hissettiren bir durum olmadığı şeklindedir. Katılımcılardan biri:

“Biz burada bir şey üretiyoruz ve kim bilir nerelerde satılıyor, kimler para kazanıyor ama biz bundan hakkımızı alamıyoruz ve bir doktor bir mühendis gibi kimse saygı duymuyor, ben isterim ki kızım okusun, iyi bir meslek edinsin, herkes ona saygı duysun, kendi parasını kazansın.” (G30).

Katılımcıların bazıları kız çocuklarının tarımsal üretim yapmasını istememe nedeni sorusuna “köyde yaşamak tarımla uğraşmak zor, yıpratıcı”(G8), “Eğitimi aldığı işi yapmasını isterim” (G4), “Sigortalı bir işte çalışmasının daha iyi olacağını düşünüyorum”(G10), “Tarımsal üretimle geçimini sağlayabileceğini düşünmüyorum”(G21), “Tarımın çok getirisi yok çok çalışıyorsun az kazanıyorsun”(G11) cevaplarını vermişlerdir.

Katılımcılara ailede kendilerinden başka çay üretimi yapan kadın olup olmadığı sorulmuş; %83,3’ü “evet”, %19,7’si “hayır” olarak cevaplandırmıştır. Ailede çay üretimine katılan başka kadınlarında ağırlıklı olmasının nedeni olarak

kırsalda tarımsal üretimin kadınlara atfedilen bir iş olması söylenebilir. Ailenin diğer kadın bireylerinin çay üretiminde yer almamasının nedeni olarak aile içerisinde başka kadın olmaması, çay arazisinin küçük olması, yarıcı veya ortakçı kullanımı gibi nedenler sayılabilir.

3.3.5.4. Çay Üretimi Sırasında Erkeklerin Bulunduğu Faaliyetler

Hopa yerelinde çay tarlasında çay üretimi gerçekleştirenlerin genellikle kadın olduğu bilinmektedir. Erkeklerin ise çay üretiminde yer aldıkları faaliyet, genellikle çayın satıldığı çay alım yerleridir. Çayın ekilmesi, temizlenmesi, hasat edilmesi gibi temel üretim işlerine kadınların yoğun katılımı mevcutken, erkekler çay toplandıktan sonra araçla alım yerlerine çayı taşıyıp satma faaliyetine katılmaktadırlar. Bu açıdan çay tarımındaki işbölümüne bakıldığında cinsiyetçi bir iş bölümü görülmektedir.

Çay üretimine aile işçisi olarak katılan katılımcılara, “Siz tarımsal üretim yaparken ailenin erkek bireyleri ne ile meşgul oluyor?” sorusu sorulmuştur. Katılımcılardan alınan cevaplara göre %50’si tarafından “eşinin ya da oğlunun başka bir işte çalışması nedeniyle tarımsal üretim esnasında çalışıyor oldukları” verisi elde edilmiştir.

Katılımcıların bazıları ise “eşinin evde ya da çarşıda olduğunu”, bazıları “çay toplanırken genelde kahvede ya da evde olduğunu, toplama işi bittiğinde çayı satmak için yardıma geldiğini” belirtmişlerdir.

3.3.5.5. Kadınların Tarımsal Üretiminde Bulunmalarının Hane Kararlarına Etkisi

Kırsalda ailenin tarımsal üretim gerçekleştiriyor olması, hane ekonomisi için önemli bir yere sahiptir. Tarımsal üretim ister geçimlik, isterse gelir amaçlı üretim olsun bu durum tarımsal üretimin önemini değiştirmemektedir.

Tablo 27. Katılımcıların Tarımsal Üretim Nedeniyle Hane Kararlarındaki Önem Durumu

Çay Üretimi Gerçekleştirmenin Kadınların Hane İçi Kararlarında Fikirlerine Verilen Önemi Arttırma Durumu	Sayı	%
Hayır	28	93,3
Evet	2	6,7
Toplam	30	100

“Çay üretimini gerçekleştirmeniz hane kararlarında sizin kararlarınıza daha fazla önem verilmesine sebep oluyor mu?” diye sorulmuş, kadınların %93,3’ü “hayır”, %6,7’si ise “evet” cevabını vermiştir. “Evet” cevabını veren katılımcılara “Ne derece önem veriliyor?” sorusu sorularak detaylandırmaları istendiğinde, katılımcılardan biri “Eve bir şey alınması gerektiği zaman fikrimi söylerim ve kabul görür.” bir diğeri “Çay sezonunda çok yorulduğum için çay parası bir yere verilecekse eşim bana da soruyor, senin de hakkın var diyor, fikrimi alıyor.” şeklinde fikirlerine verilen önemi detaylandırmışlardır.

Araştırmadan çıkan sonuç incelendiğinde kadınların çay üretiminde başat rol oynuyor olmaları, aile içerisinde fikirlerinin alınmasında önemli bir sonuç yaratmamaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi çay üretiminin “kadın işi” olarak kabul görmesi ve kadınların üretim nedeniyle ücret elde edememeleri, tarımsal üretimin ev işlerinin uzantısı olarak kabul edilmesi, belirli çalışma saatlerinin ve belirli bir mekânın olmayışı bununla beraber erkeğin ücretli bir işte çalışarak hanede ekonomik ve toplumsal gücüyle otoriteyi sağlıyor olması kadınların fikirlerine olan önemin artmamasına neden olmaktadır.

3.3.5.6. Kadınların Çocuk Sahibi Olmasının Tarımsal Üretime Etkisi

Kadınlar genetik yapılarından dolayı neslin devamı için benzersiz bir görev yüklenmişlerdir. Fakat bebek ve çocuk bakımı bütün erkeklerin gerçekleştirebileceği işlerdir. Ancak patriarkal yapı dolayısıyla bu işler “kadın işi” olarak adlandırılmışlardır. Patriarkal yapı ve toplumsal normlar anneliği kutsallaştırmıştır. Bu kutsallaştırma sonucunda da kadının bakım ile ilgili faaliyetleri toplumsal olarak meşrulaştırılmıştır (Anonim, 2012).

Katılımcılara çocuk sahibi olup olmama durumu sorulmuş ve sonrasında çocuk sahibi olan kadınlara tarımsal faaliyete katılımlarını nasıl etkilediği konusunun detaylandırılması istenmiştir. Katılımcılardan 5'i çocuk sahibi olmadığını, 25'i ise çocuk sahibi olduğunu ve tarımsal üretime etkisini detaylandırmıştır.

Katılımcıların birçoğu çocukların olmasının tarımsal üretim açısından bebeklik ve çocukluk dönemlerinde olumsuz etki ettiğini ancak büyüyüp tarımda yardımcı olabilecek yaşa geldiklerinde olumlu bir etkisi olduğunu belirtmiştir. Tarımla birlikte çocuk bakmanın zor olduğunu, tarlaya gittiklerinde çocukların mağdur olduğunu konu komşudan ve yakın akrabalarından yardım istemek zorunda kaldıklarını katılımcılar arasında belirtenler olmuştur. Tarımsal üretimde aktif rol oynamasını çocuğunun nasıl etkilediğini katılımcılardan biri:

“Bir kızım üniversitede okuyor pek bir etkisi olmuyor, diğer kızım engelli o evde olduğu için hızlı hızlı bitirip eve gelmek istiyorum.” (G12) bir diğer katılımcı ise “Küçük kızım okuyor, okulda oluyor, genelde beni çok etkilemiyor, büyük kızım yemek konusunda yardımcı oluyor.” (G2) şeklinde detaylandırmıştır.

3.3.5.7. Kadınların Hane İçi Sorumlulukları

Kırsal alanda, tarımsal işlerin yanı sıra ev işleri, ev içi bakım faaliyetleri, kentte ve tüm dünyada da olduğu gibi, büyük oranda kadın emeğine dayanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında cinsiyete dayalı iş bölümü kentle karşılaştırıldığında kırsala özgü bir durum olarak belirmektedir. Türkiye’de kadınları ev işlerinde yer almalarının yanı sıra tarımsal üretiminde başlıca emekçisidirler (Yaman Öztürk & Akduran, 2011).

Çay üretiminde aktif rol oynayan aile işçisi katılımcılara “Hanedeki ev işleri öncelikle sizin sorumluluğunuz mu?” sorusu sorulmuş, kadınların % 90’ı “evet”, %10’u ise “hayır” şeklinde cevaplandırmıştır. “hayır” cevabı veren katılımcıların hanelerinde ise ev işlerinde öncelikli sorumluluğun annelerinde olduğu tespit edilmiştir.

Ev işlerinin öncelikli sorumluluğunu üstlenen katılımcılardan, ev içerisindeki işlere yardımcı olan birinin olup olmadığı konusunda bilgi vermesi

istenmiştir. Katılımcıların %70'i yardımcı olan birinin olmadığını, 20'si kız çocuğunun yardım ettiğini belirtmiştir. Ev işlerinin kadının sorumluluğu olduğu düşüncesi ve tarım işlerinin de ev işlerinin uzantısı olarak görülmesi kadının ev içi ve ev dışındaki sorumluluğunu arttırmaktadır. Kız çocuklarının ev işlerinde anneye yardımcı olması, erkek çocuğun bu işlerden muaf tutulması ev işlerindeki sorumluluğun tamamen kadınlarda olduğunu erkeklerin ev içi faaliyetlerde yer almadıklarını göstermektedir.

3.3.5.8. Kadınların Çay Hasat Döneminde Günlük Yaşam Seyri

Hopa ilçesinde kadınların, yaz aylarında kış aylarına kıyasla daha yoğun tempoda yaşadıkları ve çalıştıkları gözlemlenmiştir. Yazın yaşanan yoğunluğun nedeni ise çay hasadının yaz aylarında yapılıyor olmasıdır. Çay hasadında kendi tarlalarında ve başkalarının tarlalarında yoğun şekilde çay üretimine katılanlar kadınlar olmaktadır. İlgili aylarda (mayıs, temmuz, ağustos) kadınların büyük ölçüde sabah saat 6-6.30 civarında güne başladıkları, hayvan bulunması durumunda öncelikle hayvanlarla ilgilendikleri, ardından saat 7 civarında bahçeye tarlaya gittikleri, öğle saatlerinde yaklaşık 1 saat yemek molası verdikleri, 16.00 gibi çay molası verdikleri ve akşam saat 18.30-19.00 civarında eve döndükleri belirlenmiştir. Kadınların akşam saatlerinde çocuk bakımı, hayvan bakımı, yemek yapımı, bulaşık, çamaşır gibi ev ve bakım işleri ile uğraştığı, akşam saat 23.00-24.00'den önce uyuyamadıkları tespit edilmiştir.

3.3.5.9. Kadınların Geleceğe Dair Beklentileri

Araştırmada yer alan kadınlar, kırsalda yaşamakta ve tarımla uğraşmaktadırlar. Ancak yaptıkları üretim karşılığında ücret almamaları ve gereken değeri görmemelerinden dolayı genel arzuları daha iyi eğitim alabilmiş olmak ve toplumca kabul görmüş, daha iyi ücretlerle, sigortalı işlerde çalışmaktır. Yukarıda da belirtildiği gibi araştırmanın verilerine göre kadınların tamamı kız çocuklarının tarımsal üretim yapmasını istememiştir, çocuklarının kendilerinin hayali olan eğitimi almalarını ve hayallerindeki meslekleri yapmalarını arzulamışlardır. Memur olma istekleri de güvenceli bir iş özleminden kaynaklanmaktadır. Gelecek beklentileri sorulan kadınlar:

“Atanamayan bir sosyal bilgiler öğretmeniyim. Emeğimin karşılığını hiçbir şekilde alamadığım bu ülkede geleceğe dair pek bir beklentim yok açıkçası.” (G14).

Lisans mezunu olan katılımcı, aldığı eğitim sonrası işsiz kalması nedeniyle ailesinin yanında yaşamaya başlamıştır ve maddi bir geliri bulunmamaktadır. Aynı katılımcı özel sektörde çalışmayı denediğini ancak yaşadığı şehirde geçinemediğini çalışırken ailesinden maddi destek almaya çekindiğini bu nedenle memleketine geri dönmek zorunda kaldığını belirtmiştir. Özel sektörde emeğinin karşılığını alamadığını belirten katılımcı, ailesinin yanına dönerek tarımdaki emeğinin de karşılığını alamadığını düşünmesine rağmen en azından anneme yardımcı olurum düşüncesiyle geldiğini bildirmiştir. Katılımcının içerisinde bulunduğu ekonomik düzen ve emeğinin karşılığını hiçbir alanda alamama durumu 26 yaşında hayattan bir beklentisinin kalmamasına sebep olmuştur.

“Gelecekte pek bir beklentim yok, sağlık, huzur diyebilirim ancak.” (G6).

“Maddi olarak daha rahat bir hayat...” (G10).

“Bizim için artık gelecekte bir şey beklemenin anlamı yok, çocuğumun iyi bir geleceği olsun yeter.” (G17).

“İyi bir işim olsun maaşım olsun, kendi hayatımı istediğim gibi yaşayabileyim istiyorum.” (G15).

Burada ekonomik gelir elde etme durumunun, daha özgür bir yaşam sürdürebilmek için gerekli olduğu düşüncesini görmekteyiz. Kadınların tarımda ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaları, hanenin erkek bireylerine zorunlu bağılıklarını meydana getirmektedir. Bu bağılılık aynı zamanda sosyal güvence açısından da ortaya çıkan bir bağılılıktır. Doğrudan bir sosyal güvencesi olmayan kadınlar, eşleri tarafından dolaylı bir sosyal güvenceye sahip değilse tamamen güvencesiz kalmaktadırlar. Kadınların emeklerinin karşılığını alamamaları, güvencesiz bir şekilde çalışmaları ücretsiz aile işçiliğindeki önemleri sorunlardandır.

“Eşim şoför yıllardır, evde değil. Her iş bende çok yorucu ve zor oluyor, hem anne hem baba oluyorum, tarla, inek, ev derken arada çok yoruluyorum, eşim evde olsa belki birinin ucundan tutar, en azından evde erkek olur. Eşimin emekli olup eve geri dönmesini isterdim.” (G10)

Tarımda gelirin azalışı ile birlikte ailenin erkek bireylerinin haneden ayrılarak ücretli işlerde çalışmaya başladıkları görülmektedir. Erkeklerin kırsaldan ekonomik nedenlerle kopuşu kadının hane içinde ve tarımsal işlerdeki yükünü arttırmaktadır. Kadının hane içinde ve dışında sorumluluklarının artması, kadını daha çok yormakta ve yıpratmaktadır.

Kadınların bir kısmının gelecekte beklediklerini ifade ettikleri cümleler incelendiğinde, kendileri için çok bir beklentileri olmadığı ancak kendileri için elde edemedikleri hayatın çocukları için olmasını istedikleri tespit edilmiştir. Kadınların beklentileri içerisinde, iyi bir iş sahibi olmak ve iyi bir kazanç elde etmek de vardır.

SONUÇ

Bu çalışmada genel olarak tarımsal dönüşüm ile birlikte kadın emeğinin tarımdaki durumu ele alınmıştır. Dönüşüm ile birlikte yaşanan kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi, emeğin özellikle kadın emeğinin aleyhine bir durum oluşturmuştur. Bu üretim ilişkileri içerisinde kadın emeğinin değeri hem tarımsal üretim sürecinde hem de ev içinde “yok” sayılmaktadır.

1980 sonrası tarımsal dönüşüm ile tarımda şirketleşme ve tekelleşmeyi dayatan küresel kapitalizm, küçük ölçekli üreticiyi zorlu bir sürece sokmuştur. Tarımsal üretim ile geçimini sağlayan küçük ölçekli üretici piyasa dışına itilmiş, bu nedenle kırdan kente göç etme zorunluluğu doğmuştur. Devletten beklediği desteği göremeyen tarım üreticisi kırdan kente göçü ve ücretsiz tarım işçiliğini seçmek zorunda kalmıştır. Her iki durum da beraberinde farklı sorunlar getirmiştir. Kadınların eğitimsiz olmaları, mülksüzlükleri ve toplumsal baskıya maruz kalmaları, tarımda ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınları göç ettikleri kentte yahut mevsimlik tarım işçiliğinde düşük ücretle, kayıt dışı ve güvencesi olmayan işlerde çalışmaya itmiştir.

Kadınlar kırsal alanda cinsiyetçi işbölümüne maruz kalmaktadır. Toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü kadınları hem tarımsal üretimde yer alıp hem de ev içerisindeki işleri yapmakta sorumlu görmektedir. Tarımda ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadın bu konumu nedeniyle güvencesiz ve ücretsiz çalışarak emek sömürüsüne maruz kalırken bir taraftan da patriarka etkisi ile, üzerindeki yüklerin daha da artmasına sebep olmaktadır.

Tarımda kadının çalışma biçimlerinden biri olan ücretsiz aile işçiliğinin kadın emeği sömürsünde ve kırsalda kadının sosyo-ekonomik konumunda nasıl bir etkisi olduğu alan araştırması verileri ile desteklenerek açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırma verilerine dayanarak kadınların çok küçük yaşlarda çay üretimine “ücretsiz aile işçisi” olarak katıldıkları söylenebilir. Araştırmaya katılan kadınların %43,3’ ünün 40 yaş ve üzerinde %33,3’ ünün ilkökul mezunu, %76,7’ sinin evli olduğu genel bilgiler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırma alanımız olan Hopa ilçesinde çay tarımında kadın emeği yoğun kullanılan emek biçimidir. Çay toplama faaliyetine genellikle hanede kadınlar ve çocuklar katılmaktadır. Yarıcı ve ortakçı olarak çay üretimine katılanlar ise

genellikle erkek Gürcü işçilerdir. Hanenin erkekleri hane gelirini arttırmak için ya ücretli tarım işçiliğinde ya da tarım dışı ücretli bir işte çalışmak zorunda kalmışlardır. Yörede çay üretimi “kadının işi” şeklinde bir algının hâkim olması ve erkeklerin ücretli başka işlerde çalışması kadının tarımsal üretimde ve hane içerisinde çok fazla sorumluluk altında kalmasına neden olmuştur.

Çay hasadında yarıcı ortakçı çalıştırılması kadınların iş yükünü hafifleteceğini düşündürse de aslında kadınlar için ekstra bir yük oluşturmaktadır. Çay hasadı için işçi tutulmasının kararı hanenin erkek bireyleri tarafından alınmaktadır. Ancak araştırma bulgularımıza göre işçinin hasat boyunca yeme içme, kalacak yerin ayarlanması, kalınan yerin temizlenmesi gibi işler %87,5 oranında hanenin kadınları tarafından yapılmaktadır. Bu ekstra iş yükünün yanı sıra hanedeki ev işlerinin yapılması önceliği de yine kadınlardadır. Kadınlar birçok sorumluluk altında ezilip yıpranırken hanenin borç durumu olması halinde ekstradan gelir getirici tarımsal ürün üretmek zorunda da kalmışlardır. Kadınların çok fazla emek harcamalarına rağmen sadece %23,3' ü birikim yapabilmekte ve bu birikim şekli de hane olarak gerçekleşmektedir.

Tarımsal alanda ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınlar, çay hasadı sırasında o kadar yorulmaktadır ki hayati risk taşımasına rağmen hasat sonrası çay taşımak için yapılan teleferik de kendileri de eve dönmektedir. Aynı zamanda kadınların tarımsal alanda iş kazası geçirme oranı %80'dir ve kadınların tamamı bel fıtığı, kas iskelet sistemi hastalıkları, akciğer rahatsızlıkları gibi hastalıklardan en az birine sahiptir.

Kadınlar; tarlada, evde, bağda, bahçede, kırsalda, yaşamın her alanında yoğun emek sarf etmekte fakat karşılığında herhangi bir ücret alamamakta gerekli değeri görmemekte ve güvencesiz bir şekilde çalışmaktadırlar. Bu iş yükü altında kadın kendisine zaman ayıramamakta, ailesi özellikle çocukları için çalışıp didinmektedir. Bu denli yorulup yıpranan ve değer göremeyen kadınlar bu nedenledir ki kız çocuklarının tarımla uğraşmalarını istememekteler. Katılımcıların bir kısmı daha iyi eğitime sahip olup daha iyi şartlarda ve ücretli çalışmak istediklerini belirtirken, eğitim seviyesi yüksek olan katılımcılar kapitalist piyasa koşulları nedeniyle hak ettikleri yerde olamadıklarını belirtmiştir. Bu nedenle kadınların büyük oranda hayata dair beklentileri ne yazık ki

kalmamıştır. Bu durum kadının her alandaki sömürsünü ve çaresizliğini ortaya koymaktadır.

Çalışmanın sonucunda kırsalda patriarkal ilişkilerinde etkisiyle daha da yoğunlaşan mülksüzlüğün kadınlarda %63,3 oranında olduğu görülmüştür. Kadının mülksüzlüğü emeğinin görünmezliğini arttıran bir durum olarak belirginleşmektedir. Kadın emeğinin görünmezliği, patriarkal baskı altında olması kadının hane içinde, ekonomik ve sosyal karar alma süreçlerinde ikinci konuma getirmektedir. Kadın ve erkeklerin karar alma sürecinde eşit katılımı teşvik edilmeli ve kadınlar da en az erkekler kadar aile içi kararlarında etkin rol almalıdırlar.

Kadına yönelik çalışmalar son dönemde artmaya başlasa da kırsal alanda kadın emeği hala akademik ilgi bekleyen alanlardan biridir. Kadının kırsalda eğitim yetersizliği, patriarkal yapının etkisi ile birçok sorunun dile getirilemeyişi ve kadının yaşadığı yoksulluk gibi nedenlerle çözüm üretme zeminin zor olduğu bilinmektedir. Bu duruma kadın emeğinin görünmezliği de eklenince daha fazla politika üretilmesi için araştırmacıların çaba göstermesi ve bu konuda daha fazla çalışma yapılması gerekmektedir. Özellikle tarımda kadın emeğinin tespit edilen sorunlarına çözüm sunma da tüm kesimlere çeşitli görevler düşmektedir.

EKLER

EK-1. Yarı Yapılandırılmış Soru Formu

Kişisel Bilgiler

1. Yaş:
2. Eğitim durumu:
a. Sadece okur yazar b. İlkokul c. Ortaokul d.lise/meslek lisesi e.Önlisans
f.Lisans
- 3.Doğum Yeriniz:
- 4.İkametgah yeriniz:
5. Medeni durum:
a. Evlenmemiş b. Evli c. Eşi ölmüş d. Boşanmış e. Ayrı yaşıyor f. Diğer

Hane halkı ile ilgili sorular:

- 6.Evinizde toplam kaç kişi ikamet ediyor:

Akrabalık Derecesi	Cinsiyeti	Doğum Yeri	Yaşı	Eğitimi	Şu andaki İş
--------------------	-----------	------------	------	---------	--------------

Tarımsal Faaliyet İle İlgili Sorular

7. Çay toplamaya nasıl başladınız, kaç yıldır tarımla uğraşıyorsunuz?
8. Ailede sizden başka çay toplama faaliyetinde kimler bulunuyor?
a) Anne-Baba b) Çocuklar c) Eş d) Diğer (belirtiniz) e. Sadece ben
9. Hiç başka iş yaptınız mı? a) Evet b) Hayır
Evet ise ilk işinizden başlayarak sırasıyla bilgi verir misiniz?
 - 1.
 - 2.
 - 3.
10. Anneniz ne iş yapardı ?
11. Babanız ne iş yapardı ?
12. Toprağınız var mı? a) Evet b) Hayır
13. Evet ise kaç dönüm?
14. Toprağın mülkiyeti kime ait?
15. Aile üyeleri vefat ettikten sonra toprağın mirası kime geçer?

26. Günde kaç saatiniz çay toplayarak geçiyor?

27. Toplama süresince mola veriyor musunuz? a) Evet b) Hayır

28. Evet ise ne kadar, kaç defa?

29. Çaydan başka tarımsal faaliyetiniz var mı? a) Evet b) Hayır

30. Evet ise bunlar hangi ürünler ve bu ürünleri kaç dönüm arazide yetiştiriyorsunuz?

Yetiştirilen ürün

Yetiştirilen arazinin dönümü

31. Bu ürünleri geçimlik mi gelir amaçlı mı üretiyorsunuz?

a) Geçimlik

b) Gelir amaçlı

32. Tarımla ilgili bir kuruluşa üye misiniz? a) Evet b) Hayır

b) Evet ise Bu kuruluşun adı nedir?

c. Memnun musunuz? Size ne gibi yaraları oluyor?

d. Memnun değilseniz neden? Bu sorunların düzeltilmesi için neler yapılabilir?

33. Tarımda çalışırken herhangi bir kaza geçirdiniz mi(tarımsal alet yaralaması, akrep, yılan ısırması)? a) Evet b) Hayır

34. Sağlık sorunlarınız var mı?

a) Akciğer rahatsızlıkları

b) Kas-İskelet sistemi rahatsızlıkları (Romatizma/eklem ağrıları/kas ağrıları vb)

c) Bel fitiği

d) Cilt hastalıkları

e) Diğer.....

35. Tarım dışı gelir getirici bir işte çalışıyor musunuz? Bu iş nedir?

36. Tarımsal faaliyetlerde işçi kullanıyor musunuz? a) Evet b) Hayır

37. İşçi çalıştırılıp çalıştırılmayacağına kim karar veriyor?

38. Kullanıyor iseniz işçilerin yeme içme, kalma gibi ihtiyaçlarını siz mi karşılıyorsunuz?

a) Evet b)Hayır

39. Evet ise işçilerin bu gibi ihtiyaçlarıyla ailede kim ilgileniyor?

40. Bir tercih yapsanız tarımda mı çalışmak istersiniz başka işte mi çalışmak istersiniz? Neden?

a) Tarımda

b) Başka bir işte

41. Kız çocuğunuzun tarımsal üretim yapmasını ister misiniz? a) Evet

b) Hayır

Neden?

42. Başka alanda gelir getirici işiniz olmasa bile tarımsal faaliyetle geçiminizi sürdürebilir misiniz? a) Evet b) Hayır

43. Tarımsal faaliyet yüzünden ailenin birbirinden ayrılması gerekiyor mu?

a) Evet b) Hayır

Toplumsal Cinsiyet ile ilgili Sorular:

44. Tarımsal üretimden kaynaklı elinize para geçiyor mu?

a. Hiç b. Çok az c. Az miktar d. Yeteri kadar e. Hepsini

45. Hane sizin geleceğiniz için para biriktiriyor mu?

a. Evet b. hayır

46. Eğer evet ise, kim biriktiriyor ve nasıl? Kişi :

Birikim biçimi :

47. Tarımsal üretim dışında ücret karşılığı çalışmak konusundaki düşünceniz nedir?

48. Ailenin erkek bireylerinin sizin tarımsal üretim dışında ücret karşılığı çalışmanız konusundaki düşünceleri neler? a) Olumlu b) Olumsuz

49. Ailenizde çay üretiminde rol alan sizden başka kadın var mı?

a. Evet b. Hayır

50. Siz tarımsal üretim yaparken ailenin erkek bireyleri ne ile meşgul oluyor?

51. Çay üretiminin büyük bir kısmını sizin gerçekleştiriyor olmanız, hane kararlarında sizin fikirlerinize daha fazla önem verilmesine sebep oluyor mu?

a. Evet b. Hayır

52. Evet ise, ne derecede, detaylandırınız

53. Çocuğunuz var mı ? (varsa bu tarımsal üretimde aktif rol almanızı nasıl etkiliyor)

54. Çay hasat dönemlerinde sabah uyandıktan gece yatana kadar bir gününüz nasıl geçiyor? (Kaçta kalkıyor, kaçta yatıyor, neler yapıyor)

55. Hanedeki ev işleri öncelikli olarak sizin sorumluluğunuz mu?

a. Evet b. Hayır

56. Evet ise aile üyelerinden size ev işlerinde yardım eden olur mu? Kim/kimler?

57. Ailede harcama planını kim yapar?

58. Gelecekte beklenenleriniz neler?

KAYNAKÇA

- Acar-Savran, G. (2004). *Beden Emek, Tarih, Diyalektik Bir Feminizm İçin*. İstanbul: Kanat Yayınları.
- Acar-Savran, G. (2008). *Kadının Görünmeyen Emeği*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Akbıyık, N. (2010). Türkiye’de Mevsimlik Tarım İşçiliği: Sorunları Ve Çözüm Önerileri. İnönü Üniversitesi. *Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. 5.
- Akgül, A. (2014), *Türkiye’de Mikro Kredi Uygulaması*. TİSVA, <http://www.israf.org/public/admin/filemanager/uploaded/mikrokredi.pdf>
- Alkan, S., & Toksoy, D. (2009). *Orman Köylerinde Kadın ve Kırsal Kalkınma (Trabzon ili örneği)*. II. Ormancılıkta Sosyoekonomik Sorunlar Kongresi. 19-21 Şubat 2009, Isparta, 99-107.
- Altınbaş, D. (2006). Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 9, 21-50.
- Anonim, (2012). *Toplumsal Yeniden Üretim Sürecinde Kadınların Ev İçi Emeği*. Kadın Emeği Kolektifi, Kadın Konferansında sunulmuştur.
- Arıkan, G. (1988). Kırsal Kesimde Kadın Olmak. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 2.
- Aslantürk, (1986). <https://dergipark.org.tr/iusoskon/issue/9528/119077> Erişim Tarihi: 17 Şubat 2019.
- Aysu, A. (2009). Piyasa ve Küçük Köylülük. *Mülkiye Dergisi*, 1(2), 223-237.
- Berktaş, F. (2011). *Feminist Teoride Açılımlar, Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Boratav, K. (2013) “Birlik Biçimleri ve Tarım”, Oral, N. (der.) *Türkiye’de Tarımın Ekonomi Politikası* içinde (s.33-52). Ankara: NotaBene.
- Candan, E. , Özalp Günel, S. (2013). Tarımda Kadın Emeği. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 93.
- Cesur, F. (2017). *Feminist Teoriler ve Türkiye’deki İzdüşümleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

- Çiğerci Ulukan N., & Ulukan U. (2012). Kriz ve Göç: Türkiye Gürcistan Nüfus Hareketleri Üzerine Bir Tartışma. <http://www.tek.org.tr/index.php> Erişim Tarihi: 14 Nisan 2019.
- Çakır, Ö. (2008). Türkiye’de Kadının Çalışma Yaşamından Dışlanması. Erciyes Üniversitesi. *İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 31.
- Çakır, S. (2008). Kapitalizm ve Patriyarkaya Karşı: Sosyalist Feminizm. *Toplum ve Demokrasi*, 2(4), 185-196.
- ÇAYKUR, <http://www.caykur.gov.tr/Pages/Kurumsal/KurumHakkinda.aspx?ItemId=6> Erişim Tarihi: 14 Mart 2018.
- Çınar, S. (2014). *Öteki Proletarya*. Ankara: NotaBene Yayınları. 1. Baskı.
- Dedeoğlu, S. (2000). Toplumsal Cinsiyet Açısından Türkiye’de Aile ve Kadın Emeği. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 1(86).
- Dedeoğlu, S., & Öztürk-Yaman, M. (der). (2016). *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği: Türkiye Örneği*. İstanbul: Sav (Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları).
- Dedeoğlu, S., & Yaman-Öztürk, M. (der.) (2010). *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği Türkiye Örneği*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Değirmeci, E. (2014). *Türkiye’de Tarımsal Dönüşüm Ve Yeniden Metalaşma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Demir, E. (2002). Yeni Kentli Ailelerde Geçimlik Üretim ve Yoksulluk. *Planlama Dergisi*, 20(1), 62-69.
- Demir, Z. (1997). *Modern ve Postmodern Feminizm*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Dikici, (2016). http://www.jasstudies.com/Makaleler/1376569194_31-%C3%96%C4%9Fr.%20G%C3%B6r.%20Erkan%20D%C4%B0K%C4%B0C%C4%B0.pdf Erişim Tarihi: 28 Eylül 2019.
- Dilek, D. (2013). *Türkiye’de Tarım Sektöründe Kadın İstihdamı (Bölgesel Temelde İnceleme)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Ecevit, M. (1994). Tarımda Kadının Toplumsal Konumu: Bazı Kavramsal İlişkiler. *Amme İdaresi Dergisi*, 27(2) .
- Ecevit, Y. (1985). Üretim ve Yeniden Üretim Sürecinde Ücretli Kadın Emegi. *Yapıt- Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, 3(9), 72-93.
- Erdoğan, N. (2008). *Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadının Görünmeyen Emegi: Mersin Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Ergin, G. (2009). *Türkiye’de Tarım Sektöründe Çalışan Kadın İşgücü: ”Malatya Örneği”*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Ersöz, A. G. (1999). *Cinsiyet Rollerine İlişkin Beklenti, Tutum, Davranışlar ve Eşler Arası Sorumluluk Paylaşımı (Kamuda Çalışan Yönetici Kadınlar Örneği)*. Ankara: T.C Kültür Bakanlığı.
- Genç, F. (2010). *Türkiye’de Çay Üretimi ve Değişen Sosyal İlişkiler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gülçubuk, B. (1999). Tarımsal Üretimde ve Kırsal Kalkınmada Kadının Yeri ve Önemi. *Tarım ve Köy Dergisi*, 125, 36-41.
- Gülçubuk, B. (2003). *Tarıma Dayalı Sanayi Yapısının Değişimi ve Kırsal Alan Kalkınma Rolü*. Türkiye’nin Toplumsal Gerçekleri 1. Tek gıda-İş Sendikası (der.), Ankara.
- Hablemitoğlu, Ş. (1998). Kırsal Alanda Kadınlar ve Sürdürülebilir Gıda Güvenliği. *Tarım ve Köy Dergisi*, 123, 32-35.
- Hartmann, H. (2006). *Marksizm’le Feminizm’ in Mutsuz Evliliği*. Gülşah Aygen (Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Hattatoğlu, D. (2002). Yoksulluk, Kadın Yoksulluğu ve Bir Başa Çıkma Stratejisi Olarak Ev Eksenli Çalışma. Yasemin Özdek (Ed.). *Yoksulluk Şiddet ve İnsan Hakları* içinde (s.303-316). Ankara: TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi.

<https://tr.boell.org/tr/2015/06/23/turkiyede-kadin-ve-toprak-kadin-issizliginin-kamouflaji-tarim> Erişim Tarihi: 11 Nisan 2019.

<https://www.nufusu.com/il/artvin-nufusu> Erişim Tarihi: 4 Mart 2019.

Işıl-Alkan, H. (2015). *Tarım Sektöründe Kadın Emeği (Çarşamba Ovası Gündoğdu ve Damlataş Köylerinde Fındık, Çeltik ve Sebze Üretimi Özelinde Bir İrdeleme)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

İmançer, D. (2002). Feminizm ve Yeni Yönelimleri. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 19.

Kandiyoti, D. (1997). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler Ve Toplumsal Dönüşümler*. İstanbul: Metis Yayınları.

Kandiyoti, D. (2011). Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözümlemesine Yönelik Notlar. Tekeli, (Ed.), *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* içinde (s.327-340). İstanbul: İletişim Yayınları.

Kaya, T., & Atsan, T. (2017). Kırsal Kadınların Sosyo-Ekonomik Durumları ve Geleceğe Yönelik Beklentileri (TRA1 Bölgesi Örneği). *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 18(1), 1-11.

Kayadelen, E. (2010). *Toplumsal ve Değişme ve Kadın: Feminist Teori Çerçevesinde Televizyon Reklamlarının Analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çağ Üniversitesi, Mersin.

Kepenek, Y., & Yentürk, N. (2010). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi 23. Baskı.

Kıray, M. B. (1984). Büyük Kent Değişen Aile. *Türkiye'de Ailenin Değişimi* içinde (s. 69-78) N. Erder (der.) , Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği.

Korkmaz, A., & Tüfekçi, N. (2007). *Çalışma Hayatında Tarımda Kadın Ve Sorunları: Ağlasun İlçesi Örneği*. Erciyes Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi.

- Köymen, O. (1988) Bahattin Akşit, Çelik Aruoba ve Nükhet Sirman-Eralp'in Tebliğlerine İlişkin Yorum. *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)* içinde (s.233-236). Pamuk, Ş. ve Toprak, Z. (der.), Ankara: Yurt Yayınları.
- Köymen, O. (1999). Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları. *75 Yılda Köylerden Şehirlere* içinde (s.1-5). İstanbul: Tarih Vakfı.
- Kulak, E. (2011). *Tarımsal Üretim Süreçlerindeki Değişimin Kırsal Alanda Kadın İstihdamına Etkileri*. T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi.
- Lordoğlu, K. (1990). *Eve İş Verme Sistemi İçinde Kadın İşgücü Üzerine Bir Alan Araştırması*. İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı.
- Mies, M. (2012). *Ataerki ve Birikim: Uluslararası İşbölümünde Kadınlar*. Yıldız Temurtürkan (çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Ortaç, R., Ünsal, H., & Çaşkurlu, E. (2006). *Türkiye'de Uygulanan Tarımsal Fiyatlama Politikaları*. Ankara: Gazi.
- Ozan Dündar, S. (2007). *Mikro Finansman*, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara.
- Önal, N. E. (2007). *1980 Sonrası Devlet Politikalarının Türkiye'nin Tarımsal Dönüşümünde Etkileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Önder, İ. (1988). Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesimine Uygulanan Vergi Politikaları. *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)* içinde (s.113-134) Pamuk, Ş. ve Toprak, Z. (der.), Ankara, Yurt Yayınları.
- Özbay, F. (1984). Kırsal Kesimde Toplumsal ve Ekonomik Yapı Değişmelerinin Aile İşlevlerine Yansıması. T. Erder (Ed.) *Türkiye'de Ailenin Değişimi Toplum bilimsel İncelemeler* içinden (s.35-68). Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- Özmen Yılmaz D., & Ciğerci Ulukan N. (2016). Kamu Sağlık Sektöründe Çalışan Taşeron Kadın İşçiler: Samsun ve Ordu İli Örneği. *Çalışma ve Toplum*, 1(48).

- Öztürk, M. Y., & Akduran, Ö. (2011). Tütün Tarlalarında Kadın Emeği: Bafra'da Tütün Üreticisi Olmak. S. Dedeoğlu, M. Y. Öztürk (Ed.), *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği* içinde (s.215-248). İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2009). Türkiye'de Tarım ve İktisadi Gelişme:1880-2000. *Mülkiye Dergisi*, XXXIII,(262), 63-76.
- Ramazanoğlu, C. (1998). *Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri*. Mefkure Bayatlı (Çev.). İstanbul: Pencere Yayınları.
- Savran, (2010). <http://www.sosyalistfeministkolektif.org/web-yazilari/feminizm/feminizm/> Erişim Tarihi: 27 Mart 2019.
- Savran, G. A. (2012). İkinci Basıma Önsöz, G. A. Savran, N.T. Demiryontan (Der.), *Kadının Görünmeyen Emeği* içinden (s.10-13). 2. Basım, İstanbul: Yordam Kitap.
- Sevim, A. (2005). *Feminizm*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Sirman, N. (1991). *Gelişme Sürecinde Kırsal Kesim Kadını, Yaklaşımlar ve Sorunlar. Kırsal Kesimde Kadının Statüsü: Sorunlar ve Çözüm Önerileri* (ILO-TKV Danışma Toplantısı Raporları) Ankara.
- Şişman, N. (2003). *Emanetten Mülke: Kadın Bedeninin Yeniden İnşası*. İstanbul: İz Yayınları.
- Taylan, (2009). <http://sefad.selcuk.edu.tr/sefad/article/view/304/281> Erişim Tarihi: 14 Nisan 2019.
- Temizarabacı, T. (2005). *Ütopyanın Kadınları, Kadınların Ütopyası*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Toksöz, G. (2011). *Kalkınmada Kadın Emeği*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları. <http://tuik.gov.tr/Start.do> Erişim Tarihi: 10 Mart 2019.
- TÜİK, <http://www.resmiiistatistik.gov.tr/> Erişim Tarihi: 17 Ağustos 2018.
- TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30681> Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2018.
- TÜİK, İşgücü İstatistikleri. <http://tuik.gov.tr/Start.do> Erişim Tarihi: 10 Mart 2019.

TÜİK, Zaman Kullanımı Araştırması (2014-2015). <http://tuik.gov.tr/Start.do>
Erişim Tarihi: 17 Subat 2019.

Türk, N. K. (2006). *Kilis Erbeyli İlçe Merkezindeki Kadın Tarım İşçilerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*. Ankara Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Ulukan, U. (2009). *Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm Ve Sözleşmeli Çiftçilik: Bursa Örneği*. İstanbul: Ezgi Matbaacılık.

Yaman-Öztürk, M. (2010). Ücretli İş ve Ücretsiz Bakım Hizmeti Ekseninde Kadın Emegi: 1980'lerden 2000'lere. S. Dedeoğlu, Yaman Öztürk M. (Ed.), *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emegi* içinde (s. 25-78). İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları.

Yaman, M. (2013). *Ataerkil Tahakküm Altında Kadın Emegi, Bedeni*. İstanbul: Kayhan Matbaacılık.

Yaman, M., & Ertürk-Keskin, N. (2013). *Türkiye'de Tütün: Reji'den TEKEL'e TEKEL'den Bugüne*, Ankara: NotaBene 1. Baskı, s. 375.

Yavuz, Ş. (2015). Ataerkil egemen erkeklik değerlerinin üretiminde kadınların rolü: Trabzon Örneği. *Fe Dergi*, 7(1), 17-130.

Yenal, N. Z. (2001). Türkiye'de Tarım ve Gıda Üretiminin Yeniden Yapılanması ve Uluslararasılaşması. *Toplum ve Bilim*, 2(88), 32-54.

Yıldırak, N. (2002). *Türkiye'de Gezici ve Geçici Kadın Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşulları ve Sorunları*. Ankara: Tarım-İş Sendikası Yayınları.

Yörük, A. (2009). *Feminizm/ler*. Sosyoloji Notları, 7, 63-85.

Ziraat Mühendisleri Odası
http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=25738&tipi=17&sube=0
Erişim Tarihi: 26 Ocak 2019.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı-Soyadı	Aslıhan YILMAZ UZUN
Doğum Yeri-Tarihi	SAKARYA-14.02.1992
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Yüksek Lisans	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Bildiği Yabancı Diller (varsa)	
Bilimsel Faaliyetleri (varsa)	Bolu İzzet Baysal Üniversitesi İktisat Topluluğu “Ulusalda Küresele İktisadi , Siyasi ve Toplumsal Sorunlar” konulu 3. Karadeniz Sosyal Bilimler Öğrencileri Kongresi (2016). “Çay Tarımında Kadın Emegi” adlı sunum.
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Çakıray Yapı San. Ve Tic. A.Ş
İletişim	
E-Posta Adresi	aslihanymaz08@gmail.com
Tarih	

